

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 13

Хмельницький
2018

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол №7 від 24.01.2018 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. – Вип. 13. – 234 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2018

НАШІ ЮВІЛЯРИ

МОРОЗ ВІКТОР СТЕПАНОВИЧ

КРАЄЗНАВЦЮ ВІКТОРУ СТЕПАНОВИЧУ МОРОЗУ – 80

Серед яскравих уродженців знаного в Україні подільського села Лісоводи Городоцького району Хмельницької області окремо стоять сини шанованого у районі майстра на всі руки, сільського раціоналізатора Степана Єфремовича Мороза (1908-1978) – Віктор та Володимир. Незважаючи, що обидва вони у активній фазі життя мали інші професії, хлопці прославили рідну землю вагомими здобутками на царині краєзнавства та подвижництва в популяризації серед населення своїх регіонів кращих досліджень професійних істориків про минуле рідної української землі.

Віктор Степанович Мороз був першим, старшим сином в селянській родині Морозів. Він народився 6 січня 1938 р, тому має соціальний статус «Дитина війни» [1].

Батько його Степан Єфремович (1908-1978) – брав участь у війнах з Фінляндією (1939-1940) та Німеччиною (1941-1945). До речі, цей подолянин був серед тих щасливчиків, які пройшли Велику Вітчизняну війну від початку до кінця, незважаючи, що воював на складних ділянках фронтів. Все життя був тісно пов'язаний з технікою, знав ковальську і слюсарську справи.

Мати Марія Григорівна – в дівочтві Онішко (1912-1969) на відміну від чоловіка була тендітною. Народилася на Катеринославщині. Після громадянської війни доля закинула її в Лісоводи. Піклувалася за сільських дітей – трудилася вихователькою сільського дитячого садочку. Мала щире любляче серце та безмежну мужність. Пережила війну, окупацію, у повоєнні роки своєю коровою проводила оранку на колгоспних полях. Врешті і після важкої операції Марія Григорівна продовжувала залишатись великою трудівницею, веселою, привітною, віддаючи себе до кінця своїй сім'ї, дітям, допомогла їм отримати вищу освіту.

Хлопчик виростав українським спартанцем, маючи безліч домашніх обов'язків. Пригадує, як із посіяних на городі і витіпаних вдома конопель, пряли волокно і ткали полотно на одягу і шкільні сумки, ніби на початку ХХ ст. Шкільні класи були переповнені. Поряд із малечєю навчалися учні-перестарки. Однак Віктор на це не зважав, бо полюбляв вчився. Навчитись довелося у ті часи, коли не вистачало олівців, чорнила і зошитів, яких замінювали паперові мішки з-під мінеральних добрив, сік бузини. Та все-таки він із захопленням посягав знання, допізна сидів при каганці з книжками. Любив точні науки – математику, фізику, хімію, історію.

В родині Морозів панував культ книги. Вечорами тут читали в слух «Кобзаря» Тараса Шевченка, співомовки Степана Руданського. Особли-

вою популярністю в родині користувалися розповіді Даніеля Дефо про життя і незвичайні пригоди Робінзона Крузо. Вже у першому класі Вітя хотів записатися у шкільну бібліотеку. Згодом перечитав більшість її книг. Придбані у райцентрі, що за 12 км від хати: цю відстань спочатку додав пішки, згодом – на велосипеді, книжки стали ядром майбутньої чималої власної бібліотеки. Так відбувалося знайомство із перлинами світової класики. Особливо інтенсивно поповнювалась домашня бібліотека під час навчання в інституті і роботи.

Любили старші Морози й пісню, адже Степан Єфремович мав гарний баритон і музичний слух. В хаті часто звучали історичні і народні пісні, які будили уяву і не раз примушували стискатися дитяче серце. Серед інших обов'язково «Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче». Бо за родинною легендою, саме від нього пішла гілка лісоводських Морозів. І хоча колгоспники після війни йшли на роботу в колгосп до сходу сонця і повертались вечірніми сутінками після його заходу і оплатою довгої та важкої праці був символічний трудовень, однак все-таки виднілося краще життя, була якась перспектива. Наприкінці 1940-х рр. в Лісоводах з'явилося провідне радіо: у хатах встановили гучномовці, звані у народі «капелью», а на початку 1950-х – електричне освітлення, а у 1954-1956 рр. через центр села проклали шосе. Цілком логічним було рішення юнака – після закінчення школи в 1955 р. вступати до Білоцерківського сільсько-господарського інституту.

У великому місті з його книжковими магазинами та музеями спраглий до знань юнак знайшов чимало поживи для спраглої душі, принади великого міста позитивно впливали на духовне та естетичне становлення студента, а повертаючись додому на канікули, реалізовував давній потяг до мандрів. У Кам'янець-Подільський, Сатанів, Скалат, Терехів, Скалата Мельниці-Подільська, Чортків, Бучач, Жванець, Хотин та інші цікаві місця спочатку їздив на велосипеді, за тим мотоциклом. Враження під час подорожей спонукали до поглибленого вивчення побаченого, адже в роду Морозів гостро відчувався приглушений радянською пропагандою та атеїзмом потяг до минулого, до козацької історії. Мимоволі спрацьовувала генетична пам'ять. Розпочалися пошуки джерел та літератури з історії краю. Через добрих людей познайомився з доступними не багатьом на той час роботами краєзнавців Й.Ролле, Ю.Сіцінського, М.Теодоровича, М.Петрова, М.Логвина. Врешті саме студентом став економити на собі і широко збирати для домашньої бібліотеки українську, російську і зарубіжну класику. Згодом його полонили Греція і Рим.

Заважу, що той час у селах ще не було телебачення. Єдиним джерелом інформації були газети і радіоприймачі. Відтак Віктор самостійно освоїв радіосправу. Після запуску першого штучного супутника Землі у жовтні

1957 р. космос владно ввійшов у життя і юнак настільки захворів зоряним небом, що самотужки виготовив ще й телескоп.

1960 р. Віктор Мороз повернувся у Лісоводи дипломованим агрономом. Однак шлях до самовизначення в житті і суспільстві у Віктора Степановича Мороза був довгим і тернистим. На вибір вплинули ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Дійсність розвіяла романтику: головний агроном господарства у радянські часи мусив був відкинути все вдень і навіть з вечора до ранку перебував у полі. Молодому спеціалісту вручали рушницю і посилали охороняти врожай від крадіжок, перевіряти стан нічної оранки, роботу сторожів, навіть тих, що охороняли суспільне добро на фермі тощо. Можливо, іншому, який бачив себе лише у цій сфері, або терпів таке заради кар'єри в селі, влаштував такий ритм життя. Для Віктора Мороза, фактично, розбивалися об скелі буденності юнацькі мрії про духовне зростання. Правдами і неправдами йому вдалося вирватися з виру колгоспного села початку 60-х рр. та влаштуватися на посаду економіста на Хмельницькому міському молокозаводі. Для отримання системної освіти став студентом Хмельницького загальнотехнічного факультету Львівського поліграфічного інституту ім. І.Федорова, після закінчення якого був переведений на інженерно-економічний факультет Львівського політехнічного інституту на спеціальність «Економіка машинобудування». Згодом працював за фахом на Хмельницьких заводах термопластавтоматів і трансформаторних підстанцій.

Освоївшись у місті, Віктор Степанович пішов значно далі, подав документи до Хмельницького інституту побутового обслуговування (зараз Хмельницький національний університет) і був прийнятий на кафедру економіки.

Навчався Віктор Мороз і в аспірантурі Інституту економіки АН України, де його наставниками були заввідділом економіко-математичного моделювання В.Гец, відомий вчений, нині академік НАН України, доктор економічних наук М.Соколік, доктор економічних наук В.Точілін та ін. Після захисту дисертації за спеціальністю «Економіко-математичне моделювання» отримав диплом кандидата економічних наук. До виходу на заслужений відпочинок В.Мороз працював доцентом кафедри економічної кібернетики та економіки підприємств і підприємництва, був багатолітнім членом спеціалізованої Вченої ради із захисту кандидатських дисертацій, користувався чималим авторитетом в колективі та наукових колах України.

В останні 15 років економіст за фахом Віктор Степанович Мороз повернувся до справжнього покликання – став активно займатися краєзнавством, вивченням історії сіл і міст, фортець і замків Поділля, зібрав колекцію грецьких, римських, візантійських, польських та російських монет,

доукомплектував надзвичайно цінну бібліотеку, основу якої складають праці античних авторів і краєзнавча література.

Задля глибшого ознайомлення з історією своєї малої батьківщини та патріотичному вихованню молоді як член Національної спілки краєзнавців України Віктор Степанович Мороз – проводить значну наукову роботу серед студентів Хмельницького національного університету.

У співавторстві з братом Володимиром, відомим краєзнавцем Січеславщини і Поділля, який мешкає у Дніпрі і за подвижницьку діяльність отримав почесне звання «Заслужений працівник культури УРСР» опублікували монографію «Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я», понад 50 краєзнавчих робіт з історії подільського краю, брав участь у роботі 35 науково-практичних краєзнавчих конференціях, де виступав з доповідями з теми дослідження. Поле інтересів Віктора Степановича Мороза досить широке: від чисто місцевого, як то пошуки коренів рідного роду та села, в якому виростав, розширене інформування земляків архівними відомостями про парк та палац Раціборовських-Журовських у Лісоводах, до загально подільських чи, навіть глобальних, наприклад, про появу Траянового валу поруч з с.Лісоводи чи про обіг римських монет на Поділлі і Південно-Східній Волині тощо [2-22].

Як подвижник, Віктор Степанович допомагав молодшому брату видавати новими тиражами окремі рідкісні книги знакових українських істориків.

Любов до знань і науки В.С.Мороз прищепив синам Володимирі і Сергію, які теж закінчили аспірантуру і працюють в Хмельницькому національному університеті. Дружина Віктора Степановича – Софія Яківна (в дівоцтві Свирида) теж отримала вищу освіту, працювала економістом в колгоспі і секретарем сільської Ради. Зараз спочиває вічним сном. Була чуйною людиною, відмінною кухаркою, прекрасною господаркою. Успішно дбала про забезпечення сімейного благополуччя, миру і злагоди в сім'ї, опікувалася своїми трьома мужчинами.

9 квітня у краєзнавчому відділі Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М.Островського презентовано випуск 2 науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». Його присвячено плідній діяльності на царині дослідження нашого краю Віктора Степановича Мороза. Це для нього стало найбільшим визнанням правильності його неспокоїного вибору в роки, що побілили скроні та обклали, колись подвижне тіло, всякими болячками. Він не збирається здаватися хворобам. Має реальну мету, конкретні плани і цікаві задуми. Наприклад, хоче видати книгу про подільських губернаторів А ще, хоч живе на Поділлі і є його патріотом, врешті перевидати у іншому більш зручнішому форматі спільну з братом книгу про Катеринославщину.

На схилі свого віку активно працює у царині подільського краєзнавства. У 2017 р. брав участь у 10 науково-краєзнавчих конференціях та 3 круглих столах, видав науково-краєзнавчу працю «Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки)».

Залишається щиро побажати, щоб Бог дав таку можливість цьому 80-річному ентузіасту з вогнем творця у серці, молодецькими бісиками в очах, енциклопедичними знаннями, логікою та чіткістю розуму економіста, твердою наполегливістю у досягненні наміченого. Жалкую лише за одним, що доля «не скине» Віктору Степановичу половину прожитих років.

Джерела та література

1. Мороз Володимир Степанович, Мороз Віктор Степанович. Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я: історичні події і люди. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. – 510 с.
2. Захар'єв В.А. Дитині війни, краєзнавцю Морозу Віктору Степановичу – 75 // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. – с. 284-289.
3. Захар'єв В.А. Вірність покликанню уродженців Лісовод братів-краєзнавців Морозів / Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.), Захар'єв В.А.(упорядник) та ін.] – Хмельницький: ПП М А.А., 2015. – Вип. 2.–188 с.
4. Захар'єв В.А. Краєзнавець, кандидат економічних наук Віктор Степанович Мороз / Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23 квітня 2015 р.) – Хмельницький: ХГПА, 2015. – 439 с.
5. Мороз В.С. Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки): науково-краєзнавче видання / В.С.Мороз. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. – 336 с.

МОРОЗ ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ

КРАЄЗНАВЦЮ ВОЛОДИМИРУ СТЕПАНОВИЧУ МОРОЗУ – 75

Володимир Степанович Мороз – знаний краєзнавець Поділля і Придніпров'я. Історик, старший викладач кафедри історії України Дніпровського національного університету ім. О. Гончара. Заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців і національної спілки журналістів, регіональної спілки письменників Придніпров'я, наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, лауреат двох премій, автор і співавтор 11 книг, 450 статей.

Народився 28 лютого 1943 р. в с. Лісоводи Городоцького району Хмельницької області в селянській родині. Предками його були запорозькі козаки. Село має давню історію. Розміщується на східній окраїні колишньої Римської імперії. Кордоном із варварами служив Траянів (Троянів) вал, частково споруджений за часів правління римського імператора Марка Ульпія Траяна (98-117). Вал проходить за північно-східною околицею села. Далі простягалися землі варварів. Так греки і римляни називали іноплеменників або чужинців. В безпосередній близькості від села залишки замків в Городку, Кутківцях, Купині, Сатанові. Бажаючі можуть детальніше ознайомитись про них в капітальних працях Ю.Й.Сіцінського «Приходи и церкви Подольской епархии», «Археологическая карта Подольской губернии» та в роботі Захар'єва В.А, Старенького І.О. та Шпаковського С.М. «Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області».

Неподалік Лісоводів протікають знамениті в історії Поділля часів Хмельниччини і польсько-турецьких війн 1672-1699 рр. Збруч і Жванчик. Кургани, печери, підземні ходи, римські динарії, скарби в горщиках і знаряддя праці первісних людей, з ними пов'язано безліч легенд та переказів. Вони будили уяву та захопленість місцевою історією, який колись мав вибухнути статтями чи книгами.

В кінці XVII ст. населення Лісоводів значно поповнилося запорожцями. Світло на ці події пролив Д. І. Яворницький в «Історії запорізьких козаків». В 1695 і 1696-1697 роках кошовим отаманом Чертомлицької Січі (1652-1704) обирався Яків Мороз. Прославився вдалим морським походом. Влітку 1696 р. на Січі з'явився з-за кордону «якийсь пройдисвіт», який підмовляв запорожців йти в Польщу на службу. Польща потребувала тоді значних військових сил для визволення Поділля від турецьких загарб-

ників. Агітація виявилася успішною. Весною 1692 р. із Січі вирушили в Польщу дві ватаги запорожців. Одна пішла пішки з ватагом (курінним отаманом) Канівського куреня Морозом в кількості 400 чол., друга кінна в кількості 40 чол. із колишнім кошовим отаманом Яковом Морозом. Чи були вони родичами, чи просто однофамільцями. Невідомо.

Ці два Морози зі своїми загонами осіли на берегах річки Лісоводки в селі Лісоводи, давши дві гілки нащадків. Саме від них пішли сучасні Морози. Серед них Володимир і Віктор Степановичі. Про перебування запорожців в Лісоводах свідчать і прізвища козацького походження Мороз, Козак, Джура і вуличні Джигун та ін. Неофіційно село і досі ділиться на сотні. Керівникам переселених запорожців польський уряд надав шляхетство. Царський уряд Миколи I (1825-1855) особливо після польського повстання 1831 р. повів енергійний наступ на шляхту як основну опозиційну силу самодержавству. Проведена жорстка ревізія всіх дворянських родин. Багатьох позбавили шляхетства. Серед них і Морозів. Їх звернення 1842 р. до Подільського губернського правління з проханням відновити дворянство успіху не мали. Втративши дворянство, лісоводські Морози стали звичайними селянами з усіма притаманними для цього стану обов'язками, працюючи на власній землі. Такими вони залишались на протязі останніх 75 років аж до революції 1917 р.

Батько працював бригадиром тракторної бригади, мати в дитячому садочку. Атмосфера сім'ї із вечірніми співами українських та радянських пісень, читанням вголос Кобзаря, «Співомовки» Степана Руданського та дивовижних пригоди Робінзона Крузо зачаровували маленького Володю, переносили в далекий світ і будили дитячу уяву. Так підспудно народжувався потяг до історії і книг. Незабутнє враження на хлопчика справили історичні романи Ю.Опільського (літературний псевдонім Ю.Л. Рудницький) «Ідоли падають», «Іду на ви», «Сутінки».

Великий вплив на формування світогляду єдиного молодшого брата мав старший Віктор. Згодом кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, автор двох підручників для вузів, 60 наукових праць з економіки та 72 науково-краєзнавчих робіт по історії Поділля. Заядлий бібліофіл, колекціонер, нумізмат. Захоплюється астрономією. Багатогранна і обдарована людина. Небайдужий до давньогрецької та римської історії. Можна собі уявити з яким нетерпінням чекав приїзду на канікули брата – студента із великого міста сільський шестикласник. Влітку були оглядини подільської старовини.

Потяг до історії став непереможним. Та після закінчення школи Володя поїхав поступати в Київ на знайому і звичайну в селі професію ветеринарного лікаря, а не на любиму історію. В 1963 р. студента Української сільськогосподарської академії з третього курсу призвали на службу в ар-

мію. Три роки в Німецькій Демократичній Республіці. Демобілізувавшись в 1966 р. у званні молодшого лейтенанта, продовжив навчання. Це був час інтенсивного поглиблення історичних знань, відвідин букіністичних магазинів, музеїв, картинних галерей і, звичайно ж, придбання літератури. Після закінчення академії в 1969 р. випускника по розподілу направили на службу в новостворений відділ служби карантинних і ветеринарно-санітарних заходів. Проїшов шлях від інспектора до начальника ветеринарної міліції Дніпропетровської області.

Одночасно В.С. Мороз став глибше займатись краєзнавством, засів за вивчення джерел та літератури. Значний теоретичний багаж дозволив плідне співробітництво із місцевою пресою, в яких Володимир вів постійні рубрики «Сторінки історії Придніпров'я», «Люди старого Єкатеринослава», «Їх іменами названі вулиці». Публікації В.С. Мороза привертали увагу читачів новизною, глибиною розкриття маловідомих або невідомих сторінок із життя регіону і міста. Маючи в творчому доробку 250 публікацій і три книги, начальник відділу служби по забезпеченню карантинних і ветеринарно-санітарних заходів УВС Дніпропетровського облвиконкому майор міліції В.С. Мороз отримав почесне звання «Заслужений працівник культури України». Мабуть, це був єдиний випадок за всю історію МВС України. Відчуваючи брак фахової історичної освіти та методологічних знань в роботі з документами, краєзнавець в 1993 р. поступає на заочне відділення Дніпропетровського державного університету і стає студентом другого курсу.

Невдовзі відбувся другий нестандартний прецедент в житті Володимира Степановича. Студента другого курсу без базової вищої освіти запропонували читати лекції з історичного краєзнавства у ДДУ. Перебуваючи під впливом відомих вчених докторів історичних наук професорів М.П. Ковальського, Г.К. Швидько, Ю.А. Мицика, В.В.Іваненка, І.І. Колесник, В.Г. Балебруха, С.І. Світленка щоб виграти час Володимир Степанович замість аспірантури стає здобувачем на кафедрі історії України. До закінчення вузу з відзнакою В.С. Мороз склав кандидатські екзамени і зробив чорновий варіант кандидатської дисертації.

Життєві дороги пересіклися із козацькою матір'ю О.М.Апанович, головою Української спілки краєзнавців академіком П.П.Трощком, поетом і археологом, відкривачем знаменитої скіфської пекторалі із Товстої могили на Дніпропетровщині Б.М.Мозолекським, Спільно із вченими світового рівня Г.Б.Гуляєвим і В.І.Большаковим написали книгу «А как это было» і «Очерки истории Екатеринослава». Друкується в журналі «Дзвін», виданнях історичного факультету ДНУ «Придніпров'я. Історико-краєзнавчі дослідження», «Наддніпряньська Україна. Історичні процеси, події, постаті», «Записках осередку наукового товариства ім. Т.Шевченка у Дніпропетровську», «Проблеми політичної історії України».

Активно займався вивченням історії Поділля. Учасник науково-краєзнавчих конференцій в Меджибожі, Хмельницькому, Кам'янець-Подільському, Могилеві-Подільському, Ізяславі, Славуті, Деражні, Самчиках, Шепетівці, Старокостянтинові, Сатанові, Чернівцях.

Своїми здобутками Володимир Степанович в значній мірі завдячує своїм жінкам – берегиням тещі Мельник Марії Дмитрівні, Заслуженому вчителю України, дружині Лідії Василівні – інженеру-програмісту, дочці Ользі Володимирівні, магістру держаного управління.

Джерела та література

1. Герасименко Н.О. Лан // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова Думка, 2009, т. VI, с. 37
2. Гришук Б. Григорій Ткачук: легенда і дійсність. – К.: «Преса України», 2004
3. Гуляев Б.И., Большаков В.И., Мороз В.С. А так ли это было? Полеми-ческие очерки истории Екатеринослава-Днепропетровска – Днепропетровск, ПГАСА, 2004
4. Гуляев Б.И., Большаков В.И., Мороз В.С. Очерки истории Екатеринослава – Днепропетровск, ПГАСА, 2007 – кн. 2.
5. Єсюнін С.М. Замок та міські укріплення Плоскирова в XVI-XVII ст.// Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» – Хмельницький, 2011
6. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область – К.: УРЕ, 1971
7. Лазаренко А. Світло у вікнах. Життя видатних людей. – К.: «Літопис - XX», 2007
8. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. – Біла Церква, ПП О.Пшонківський, 2007
9. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.– К.: Будівельник, 1986 -т.IV
10. Петров Н.И. Подолья. Историческое описание. – СПб, тип. «Общественная польза», 1891
11. Приходы и церкви Подольской епархии. Под ред. священника Е.Сецинского. – Біла Церква: ПП Пшонківський, 2009
12. Ордена Леніна колгосп «Україна» / 36. документів і матеріалів з історії колгоспу «Україна» с. Лісоводи Городоцького району Хмельницької обл. 1944-1977рр. – Львів, Каменярь, 1977. – с. 317
13. Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Каменецкий уезд – Каменец-Подольск, 1895. – Вып.VII
14. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Генеза – Запоріжжя: Прем'єра, 2006
15. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків у трьох томах. – Львів, Світ, 1992 – т. 3
16. Мороз Володимир Степанович, Мороз Віктор Степанович. Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я: історичні події і люди. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. – 510 с.

Наукові праці Мороза Віктора та Мороза Володимира

1. Мороз Володимир Степанович, Мороз Віктор Степанович. Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я: історичні події і люди. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. – 510 с.

2. Мороз В.С, Мороз В.С. Мар'ян Дубецький: забутий історик з Хмельниччини // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактоа) та ін. – Хмельницький, 2011. – 648 с.

3. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. О.В.Самсонов із когорти Охтирських гусар // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О.Г.Погорільця, Л.В.Баженова, А.М.Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – Ч. 1 – 326 с. (с. 228-239).

4. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. М.М.Кречетніков – перший намісник і генерал-губернатор Мінський, Ізяславський і Брацлавський // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О.Г.Погорільця, Л.В.Баженова, А.М.Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – Ч. 1 – 326 с. (с. 239-245).

5. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Перший Подільський губернатор // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О.Г.Погорільця, Л.В.Баженова, А.М.Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – Ч. 1 – 326 с. (с. 245-251).

6. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Т.І.Тутолмін – Мінський, Волинський, Подільський і Брацлавський генерал-губернатор // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України»/ Під ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – Ч. 1 – 326 с. (с. 228-239).

7. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. І закінчив своє земне буття у Славуті // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М.(співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2012. – 560 с. (с. 369-371).

8. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Місце та роль єврейського елемента в соціально-політичному житті України // Матеріали Всеукраїнської науково-красназвочної конференції «Хмельниччина в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2012. – 560 с. (с. 144-149).

9. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. М.К.Каргер – дослідник історії Ізяслава // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г.Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2013. – 240 с. (с.76-81).

10. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Таємниці Траянового валу // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г.Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2013. – 240 с. (с.81-88).

11. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Римська монета на Поділлі і Південно-Східній Волині // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 2'2013 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г.Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2013. – 402 с. (с.198-211).

12. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Меджибіж в огні і бурі Визвольної війни // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж – 2' 2013). – Хмельницький: ІРД, 2013. – Ч. 2 – 404 с. (с.174-183).

13. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович // П.Дорошенко і Українська Національна революція (1648-1676 рр.) // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж – 2' 2013). – Хмельницький: ІРД, 2013. – Ч. 2 – 404 с. (с.183-197).

14. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Устим Кармалюк: міфи та дійсність // «Деражнянина: минуле й сучасне»: Матеріали Всеукраїнської науково-красназвочної конференції / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова), та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. 656 с. (с. 160-166).

15. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Альфред Журовський – останній власник Макова // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-красназвочних праць / [редкол.: Прокопчук В.С. (голова) та ін.] – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. – Вип. 5. – 648 с. (с. 158-164).

16. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Ізяславське намісництво // Ізяславщина. Від давнини сучасності: науково-красназ-

навче видання / за ред. В.Г.Берковського. – Ізяслав, 2013. – 150 с. (с.98-100).

17. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Мар'ян Дубецький: забутий історик з Ізяслава // Ізяславщина. Від давнини сучасності: науково-красознавче видання / за ред. В.Г.Берковського. – Ізяслав, 2013. – 150 с. (с.100-104).

18. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Синьоводська битва – предтеча Подільського князівства // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля і Південно-Східної Волині», присвяченій 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с. (с. 29-37).

19. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Богдан Хмельницький на Городоччині // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля і Південно-Східної Волині», присвяченій 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с. (с. 97-104).

20. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Лісоводи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля і Південно-Східної Волині», присвяченій 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с. (с. 177-192).

21. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченій 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2014. – с. 28-39.

22. Мороз Віктор Степанович, Мороз Володимир Степанович. Вони визволяли Поділля // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченій 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., – 2014. – с. 201-205.

23. Мороз Віктор, Мороз Володимир, Д.І.Яворницький і Є.Й.Сіцінський – подвижники музейної справи // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії

та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014, Ч. 1 – 530 с.

24. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Мазники – родове гніздо Січинських // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – Ч. 1 – 530 с.

25. Мороз В.С. Мороз В.С. І закінчив своє земне буття у Славути // Славута та Правобережна Україна в історії України. Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 18-19 вересня 2014 р., м. Славута. За ред. Берковського В.Г., Сидора В.Б. та ін. – Київ – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2014. – 314 с.

26. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Релігійне життя на Поділлі (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.) // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – 450 с.

27. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Перший православний єпископ Подільської єпархії // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – 450 с.

28. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Залізобробне виробництво та ковальство у праслов'янській історії // Археологічні студії «Меджибіж»: науковий щорічник 3'2014 / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 251 с.

29. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Кодацький редут: історія виникнення та пошуки локалізації // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – 450 с.

30. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Адепт Мархоцьких історик Мар'ян Дубецький // Наукові записки Центру Мархоцькознавства / Упорядник В.А.Захар'єв – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. – Т. 6. – 274 с.

31. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Трипільські поселення в межиріччі Південного Бугу і Дністра в працях археологів і істориків // Археологічні студії «Меджибіж»: науковий щорічник 4'2015 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 423 с.

32. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Римські монети у музейних та приватних колекціях // Археологічні студії «Меджибіж»: науковий збірник 4'2015 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 423 с.

33. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Кодацький редут: історія виникнення та пошуки локалізації // «Археологія і фортифікація України». Зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол. В.С.Травінський (відп. ред.)] та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-6», 2014. – 400 с.

34. Мороз Віктор, Мороз Володимир, В.Б.Антонович – дослідник Поділля // «Археологія і фортифікація України». Зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.В.С.Травінський (відп. ред.)] та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-6», 2014. – 400 с.

35. Мороз В.С., Мороз В.С. Палац і парк Раціборовських-Журовських у Лісоводах // Маєток. Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-краєзнавчого заповідника / під ред. Пажимського Б., Пажимського О., Ссюніна С., Казимірової Л., Білика Р. – Самчики, 2015. – 752 с.

36. Мороз В., Мороз В. В.К.Гульдман – статистик і дослідник старовини Поділля // Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23 квітня 2015 р.) – Хмельницький: ХГПА, 2015. – 439 с.

37. Мороз В.С., Карпова В.С. Бебехи – Яснозір'я: віхи історії // Віньковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції / Баженов Л.В (відп. ред.). Войтович В.В. (відп. секретар) та ін. – смт. Віньківці, 2015. – 312 с.

38. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Перед бурею. Зведення другого Кодака // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2015). – Хмельницький: ІРД, 2015. – Ч. 1 – 377 с.

39. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Другий штурм Кодака // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2015). – Хмельницький: ІРД, 2015. – Ч. 1 – 377 с.

40. Мороз Віктор, Мороз Володимир. «Золотий спокій». Я.Вищневцький в Кодаку // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2015). – Хмельницький: ІРД, 2015. – Ч. 1 – 377 с.

41. Мороз В.С., Мороз В.С. Сава Чалий і Могилів-Подільський: Події. Факти. Доля // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція

/ Матеріали конференції, 16-17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балук І.Б., 2015. – 536 с.

42. Мороз В.С., Мороз В.С. Шепетівка та її околиці на сторінках видань XIX – початку XX ст. // Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення» / Ред. кол. Баженов Л.В.(голова), Єсюнін С.М.(співголова, відповід. редпктор), Сміховський В.А. (відповід. секретар) та ін. – Шепетівка, 2015. – 534 с.

43. Мороз В.С, Мороз В.С. Міста і містечка на берегах ріки Смотрич // Стародавній Меджибож в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2015). – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – Ч. 2 – 317 с.

44 Мороз В.С., Мороз В.С. Плоскирів – Проскурів за опублікованими джерелами XV – XIX ст. // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3. – 214 с.

45. Аргатюк С., Захар'єв А., Мороз В. Сини Кароля Сцибор-Мархоцького, або обличчя зі світлини // Наукові записки Центру Мархоцькознавства / Упоряд. В.А.Захар'єв. – Хмельницький, ФОП Цюпак А.А., 2015. – Т. 7. – 192 с.

46. Мороз В.С. Василь Баженов: головне – навчити наших соколят літати! // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – 222 с.

47. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Зведення Другого Кодака // «Археологія і фортифікація України». Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції / [редкол. О.О.Заремба (відп. ред.)] та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйнацький О.А., 2016. – 439 с.

48 Мороз В.С, Мороз В.С. Подільська «Просвіта» часи радянської та німецької окупації // Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю: матеріали VI всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 травня 2016 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2016. – 345 с.

49. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Історія села Копистин: копа з тину чи стинати (575-річчю першої писемної згадки) // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Редкол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С.М.(співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – 440 с.

50. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Духовні постаті Свято-Миколаївської церкви с. Копистин // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії Украї-

ни» / Редкол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С.М.(співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – 440 с.

51. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Палац в с. Івашківцях: від розквіту до руйнації // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. іст.-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. НСКУ – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – №1. – 360с.

52. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Будівництво, руйнація та постання з руїн Свято-Миколаївської церкви // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. іст.-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. НСКУ – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – №1. – 360с.

53. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Ольга Романова – шеф 12-го Охтирського гусарського полку // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. іст.-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. НСКУ – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – №1. – 360с.

54. Мороз В.С., Мороз В.С. Копистин в роки окупації Другої світової війни // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2016. – Вип. 8. – 174 с.

55. Мороз В.С., Мороз В.С. Історія села Івашківці та панського палацу: від розквіту до руйнації // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2016. – Вип. 8. – 176 с.

56. Віктор Мороз. Фільварок. Типи шляхти Речі Посполитої. Конституція 3-го травня // Наукові записки Центру Мархощкознавства / Упорядник В.А.Захар'єв – Хмельницький, ФОП Цюпак А.А., 2016. – Т 8. – 288 с.

57. Мороз В.С., Мороз В.С. Орлов В.І. Лісоводи у роки Другої світової війни // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – Вип. 10. – 312 с.

58. Мороз В.С., Мороз В.С., Орлов В.І. Лісоводи у роки Другої світової війни // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – Вип. 10. – 312 с.

59. Мороз В.С., Мороз В.С. Пашковецька республіка у світлі подій національно-визвольної революції 1917-1920 рр. // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – Вип. 11. – 314 с.

60. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Адмірал Кетлінський К Ф // Шоста Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції; 27-28 жовтня, м. Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балук І.Б., 2017. – 436 с.

61. Мороз В., Мороз В. Події національно-визвольної революції 1917-1920 рр. на Поділлі // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Рєєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.),] та ін. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – 532 с.

62. Мороз В., Мороз В. Павло Скоропадський – будівничий Української держави // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Рєєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.)] та ін. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – 532 с.

63. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Чернівці єврейські в пліні часу // Перша Чернівецька наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. / Матеріали конференції, 6 жовтня 2017 р., смт. Чернівці – Вінниця: ПП Балук І.Б., 2017. – 395 с.

64. Мороз В.С., Мороз В.С. Старокостянтинів у пліні часу // Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність: Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Старокостянтинів, 25-27 травня 2017 р. Редкол. А.Г. Філинок (голова), О. М. Завальнюк (заст. голови) та ін. ФОП Бицик Ю.В., 2017. – 280 с.

65. Мороз В.С., Мороз В.С. Архієпископ Іоаннікій та відродження православ'я на Поділлі / Духовні витоки Поділля: церква та релігійні діячі

в історії краю: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25 квітня 2017 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2017. – 335 с.

66. Віктор Мороз, Василь Черняк. Писемні джерела про давню історію Мурованих Курилівців // Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. Матеріали конференції, 22-23 вересня 2017 р., смт. Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2017. – 472 с.

67. Мороз В.С., Мороз В.С. Історичні пам'ятники іудейства на Городоччині // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність» / Редкол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2017. – 488 с.

68. Мороз В.С., Мороз В.С. Джерела до історії Свято-Миколаївської церкви с. Копистин // Вісник державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» № 1 (1), 2017. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М.

69. Мороз В.С., Мороз В.С. Сатанів єврейський // Сатанів: вагоме минуле, динамічне сьогодні, впевнене майбутнє: //Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький – Сатанів, 11-12 травня 2017 р. // [ред. кол. В.Є.Берека (гол.) та ін.]. – Хмельницький: ПП Символ, 2017. – 253 с.

70. Мороз В.С., Орлов В.І., Мороз В.С. Палац та парк Раціборовських-Журовських у спогадах і переказах старожилів с. Лісоводи // Сатанів: вагоме минуле, динамічне сьогодні, впевнене майбутнє: //Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький – Сатанів. 11-12 травня 2017 р. // [ред. кол. В.Є.Берека (гол.) та ін.]. – Хмельницький: ПП Символ, 2017. – 253 с.

71. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Стадницькі герба Шренява // Наукові записки Центру Мархочкознавства / Упорядник В.А.Захар'єв. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – Т. 9. – 208 с.

72. Мороз В.С. Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки): науково-краєзнавче видання / В.С.Мороз. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А. 2017. – 336 с.

ФОТОЛІТОПИС ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ БРАТІВ МОРОЗІВ ТА РІДНОГО СЕЛА ЛІСОВОДИ

З ліва на право: Дячок Валерій Васильович, Мороз Володимир Степанович, Мороз Віктор Степанович. Фото 2013 р.

Дуб центральної алеї парку біля палацу с. Лісоводи. Жителі села. Зліва на право: Віктор Степанович Мороз, Сергій Вікторович Мороз, Оксана Антонівна Михайлова, Володимир Степанович Мороз. Фото 2013 р.

Біля Лісоводського палацу. Зліва на право: Мороз Сергій Вікторович, Мороз Віктор Степанович, Михайлова Оксана Антонівна, Мороз Володимир Степанович. Фото 2013 р.

Брати Морози зі священником с. Копистин, кандидатом богослов'я о.Сергієм (Причишиним). Фото 2014 р.

Ласкаво просимо у Лісоводи

Село Лісоводи. Палац Раціборовських-Журовських. Фото 2015 р.

Село Лісоводи. Пам'ятник Г. Ткачуку

Село Лісоводи. Загальноосвітня школа. Фото 2014 р.

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

І УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ОЦІНЦІ ФРАКЦІЙ ПОДІЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО ЗІБРАННЯ

У статті аналізується знаковий період в діяльності Української Центральної ради, пов'язаний з ухваленням I Універсалу. Відстежується оцінка і сприйняття цього документа фракціями Подільського губернського земського зібрання.

Ключові слова: Подільське губернське земство, Центральна рада, I Універсал, гласні, дискусія, українських рух.

З часу утворення Центральної ради основні її зусилля були спрямовані передусім на вирішення політичних та організаційних питань. Щодо першого блоку, то тут особливо важливого значення набувало вирішення справи національного самовизначення та закріплення за Центральною радою статусу найвищого політичного органу в Україні [1, с. 21].

Переговори з Тимчасовим урядом з цих базових питань, проведених навесні 1917 р. позитивних результатів не дали. Відтак, зважаючи на факт росту стихійних проявів українського руху, як і на те, що негативна відповідь уряду буде і надалі стимулювати їх, Рада вирішила «звернутись до всього українського народу із закликом організуватися і приступити до негайного закладення підвалин автономного ладу на Україні» [2, с. 150].

Проголошення 10 червня 1917 р. I Універсалу Центральної ради стало рубіжною подією в новітній історії України, яка знаменувала перший реальний крок до відновлення української державності. Він насамперед формулював політичне кредо представницького органу українства: «... Хай буде Україна вільною! Не одділяючись від усїєї Росїї, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані все людним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм) ... Ніхто краще нас не може знати, чоґо нам треба й які закони для нас лучші.

Нїхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всїй Росїї поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність на-

родів, як буде видано про це закон на Всеукраїнським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало, тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові!)» [3].

Інформація про ухвалення Універсалу завдяки київській пресі досить швидко поширилася регіонами держави. І, звісно, ця подія не могла залишитись не поміченою як репрезентантами державних та самоврядних інституцій, так і широкими колами громадськості. «Поділлю пощастило. Воно перше по щасливому випадку мусило вияснити своє відношення до Українського життя»[4], – так писав М. Литвицький з нагоди оприлюднення I Універсалу Центральної Ради саме в той час, коли на своє позачергове зібрання з'їхалися гласні Подільського земського зібрання.

Однак до сьогодні ми не маємо усталеної оцінки представницьким органом Поділля цього знакового документу. Так, В. Лозовий ще у 1999 р. ствердив факт, що збори «не підтримали I-й Універсал Центральної Ради», позаяк «на відміну від інших політичних і громадських організацій, які постали після революції, земства обирались до лютого 1917 р. і в них основну роль відігравали ліберальні та консервативні елементи. Тай більшість великоруських революціонерів негативно ставились до автономії України, вважаючи її впровадження ударом в спину революції» [5, с. 11].

Такої ж думки додержуються вінницькі науковці О. Логінов та Л. Семенко. Резолюцію Д. Марковича «бути в найтіснішому організаційному контакті з Українською Центральною Радою», стверджують вони, гласні «заблокували майже одностайно» [6, с. 108].

Натомість О. Реєнт та В. Рекрут вважають, що хоча документ окремими фракціями й сприймався із певними застереженнями, проте резолюція про «визнання та підтримку УЦР набрала більшість голосів» [7, с. 25].

Ми навели деякі з дослідницьких міркувань на проблему лише для того, аби ствердити, що й до сьогодні вона залишається досить актуальною, залишаючись предметом дискусії. Тому в даній статті автор ставить за мету проаналізувати Подільське відлуння I Універсалу, оприявлене фракціями Подільського губернського земського зібрання.

Надзвичайне засідання губернського самоврядного органу розпочало роботу 12 червня 1917 р. о 3 годині дня. Відкриваючи його, Подільський губернський комісар П. Александров дав пояснення присутнім про причину термінового зібрання. Гласним передусім необхідно було вирішити дві нагальних проблеми. По-перше, поповнити своїми представниками склад Подільського губернського комітету Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим військовим. По-друге, планувалося розглянути вельми важливе питання щодо фінансового становища губернського земства.

На початку засідання гласні кооптували до свого складу нових представників. Зокрема, право ухвального голосу надали П. Самулевичу та З. Григор'єву, делегованих Кам'янецькою радою робітничих депутатів. Такі ж повноваження отримали усі дванадцять представників Подільського губернського виконавчого комітету, з яких на засідання з'явилося лише п'ятеро – Слободянюк, Карпачов, Костюк, Майборода та Гарбулінський [8, арк. 10].

Загалом питання загальної кількості гласних Подільського губернського земства і відповідно правного кворуму залишається відкритим до сьогодні. З урахуванням попередньої кооптації їх налічувалось понад сотню. У журналі надзвичайного засідання відсутня цифра зареєстрованих гласних [8, арк. 10]. Саме цей факт у подальшому породить поміж фракціями і групами взаємні суперечки і звинувачення.

Зранку наступного дня відбувалася звичайна робота, але політичний градус поступово підвищувався. Ще вчора 12 червня з публікації в «Киевской мысли» стало відомо про ухвалення Центральною радою Універсалу, але ситуація залишалася непевною. Усе змінилося зранку, коли надійшов черговий номер «Нової ради» з оприлюдненим текстом цілісного документу [3]. Це спонукало до перерви в засіданні та проведенні кулуарних зустрічей різних фракцій та груп, де жваво обговорювалося питання щодо виступу українців. На таке зібрання терміново зібралася й українська частина гласних, яка, за наслідком обміну думками, ухвалила загальну резолюцію [9].

Вечірнє засідання поновило свою роботу о 7 годині вечора. Спершу виступив Й. Лозинський з доповіддю про уведення інституту волосних земств. Попри актуальність та нез'ясованість питання, воно не викликало серйозного обговорення і було підтримане присутніми.

Після цього до слова для внесення позачергової заяви від імені українців попросився Д. Маркович. «В залі маленька метушня, як подих вітру перед бурею», – писав очевидець тих подій [4]. «Панове громадянство – починає старий діяч – мені випало щастя оголосити перед Вами перший акт Української Центральної Ради, яку ми – українці визнаємо своїм національним правительством. Я говорю про Універсал, який уже всім Вам відомий. Дозвольте оголосити його. (Просимо, просимо – лунає з місць). І слова Універсалу голосно лунають в залі» [4].

Після оголошення тексту Універсалу Д. Маркович заявив, що українці в жодному разі не будуть входити ані в критику, ані в обговорення документу, але цілковито підкоряються йому. При цьому він наголосив, що більшість українців не мають нічого спільного з самостійницькими течіями українського руху і, підтримуючи у загальнодержавних питаннях Тимчасовий уряд, виступають за продовження війни до переможного за-

вершення, але без анексії і контрибуцій, та визнають рівні права всіх національностей, що проживають на Україні [8, арк. 13 зв.].

Завершуючи свій виступ, Д. Маркович запропонував присутнім визначити своє відношення до Центральної Ради шляхом голосування за внесену ним резолюцію, яка складалася із двох пунктів: «Губернське Земське Зібрання, вислухавши універсала Центральної Української Ради признає: 1) для себе обов'язковим бути в найтіснішому контакті з Українською Центральною Радою, 2) необхідним просити повітові земські Управи зивати повітові земські збори для вияснення своєї позиції – і переходить до чергових справ» [8, арк. 13 зв.].

Як бачимо, українці не були готовими до повноцінного обговорення документу. Це суттєво позначилося на обраній ними тактиці розгляду питання. Але попри їхнє бажання, обговорення Універсалу таки відбулося, оскільки голова не зумів відразу поставити внесену резолюцію на голосування.

Першим взяв слово «землячок» Л. Заботін. Він заявив про те, що у годину важких бід війни не час для сепаратних виступів, оскільки такі грають на догоду німцям. Відтак і Центральної Ради він визнати не може, позаяк вона не обрана усім народом [8, арк. 13 зв.]. Щодо самого Універсалу, то йому місце хіба що в музеї. Рахуватися з ним серйозно не доводиться. Але боротися треба, «бо хто зна, чи не являється головний діяч проф. Грушевський емісаром Вільгельма II» [4].

Останні слова неймовірно збурили зал, так що Заботін змушений був прилюдно вибачитися, а голова зібрання поляк Ф. Михайловський зачитав коротеньку біографічну довідку на М. Грушевського як громадського діяча.

Далі з коротенькою промовою виступив Вінницький повітовий комісар П. Ренненкампф, сутність якої полягала в тому, що він не вважає можливим вирішувати питання предметно, допоки є невідомою реакція Тимчасового уряду, а тому запропонував відмовитися від подальших дискусій та голосування [8, арк. 14].

Представник від Кам'янецької ради робітничих депутатів П. Самулевич визнав, що його жодним чином не влаштовують заспокійливі пояснення Д. Марковича. В оприлюдненні Універсалу він вбачає один із виступів, що вносить анархію. Сама ж Центральна Рада сформована неправильно, без участі всього населення України [8, арк. 14]. У даному разі слід відмітити, що позиція Кам'янецької ради робітничих депутатів базувалася на цілковитому несприйнятті органу самоорганізації українства через відмінність основних програмних засад. Це яскраво підтверджується офіційними публікаціями у заснованій нею газеті. Оцінюючи декларацію Центральної Ради на адресу Тимчасового уряду, С. Ільницький,

зокрема, писав: «...особенно странное впечатление производит то место декларации, где говорится, что на Украине нет классов, т.е. нет крупной, средней и мелкой буржуазии, нет полупролетарских и чисто пролетарских элементов. Выходит так, что на Украине существуют только рабочие люди, а фабрикантов, заводчиков, помещиков, крестьян, владеющих десятками и сотнями десятин земли и в помине нет. Но так ли это? Разумеется, не так. И это до очевидности ясно для нас, живущих на территории этой самой Украины, знающих, что здесь имеется экономически весьма сильная буржуазия (самого что ни на есть украинского происхождения), что деревня наша в экономическом отношении весьма расслоена, вмещающая в себе совершенно безземельных и крестьян, владеющих крупными поместьями. Говорить другое – значит умышленно закрывать глаза на действительное положение вещей» [10].

Наступним від польської фракції губернського зібрання виступив гласний Стемповський. Він відзначив, що з їхнього боку широкий розмах українського руху викликає повне співчуття. Але, надаючи величезної ваги оприлюдненому «дорогоцінному для українців документу», і з огляду на те, що цей документ «має велике значення для всіх народів, що живуть на Україні, всіх їх торкається, то через це поляки стримуються висловити своє остаточне слово, допоки не будуть зібрані голоси всіх поляків, що живуть на Україні» [9]. У цьому ж руслі була виписана ними лапідарна резолюція, яку також озвучив Стемповський [8, арк. 14].

Врешті, до слова запросили Подільського губернського комісара П. Александрова. Останній виразив здивування з приводу заяви Д. Марковича щодо неможливості обговорення Універсалу. «Українці запевняють, – наголосив він, – що вони бажають спокою, але акт Центральної Ради створює двовладдя, яке за всяких обставин не терпиме і існування однієї влади у Петрограді, а іншої у Києві неможливе, а тому група гласних, до якої він належить, не вважає можливим обговорювати універсал» [8, арк. 14]. У цьому ж дусі була запропонована ним резолюція: «Группа гласных Подольского Губернского Земства, выслушав оглашенный Д. В. Марковичем «Универсал Украинской Центральной Рады к украинскому народу» от 10 июня с. г., данный в Киеве, заявляет: Признавая, что польза родины, находящейся в настоящую минуту в смертельной опасности безусловно требует от нас полного содействия Временному Правительству, которому мы, вместе со всей Россией присягнули, обещав беспрекословно повиноваться ему впредь до тех пор, пока не будут установлены основные законы России Учредительным Собранием, избранным всей Россией на основании всеобщего, прямого, равного и тайного голосования и считая в тоже время это Временное Правительство единственной правящей силой, способной ввести порядок в нашей стране, мы не можем не только при-

соединиться к универсалу, отношение к которому со стороны Временного Правительства еще не определилось, но и обсуждать его. При таких условиях наше присоединение к «универсалу» могло бы повлечь за собою последствия, размеры и характер коих теперь трудно даже предусмотреть.

По изложенным основаниям мы признаем недопустимым баллотировать в настоящую минуту вопрос об отношении Подольского Губернского Земства к «универсалу». П. Н. Александров, А. А. Савостьянов, П. Ренненкампф, Л. Заботин, Н. Можайский и Четвериков» [8, арк. 14–14 зв.].

З окремою заявою виступив гласний Дамберг. Він зізнався, що обіцяв українській фракції підтримати її у даному конкретному випадкові за умови вільного обговорення змісту універсалу. Однак свідоме обмеження такої можливості, з одного боку, а також неможливість бути особисто присутнім на засіданні фракції, коли вироблялася стратегія поведінки в загальному зібранні – з іншого, залишили за ним повну свободу дій [8, арк. 14 зв.].

По цьому голова запропонував земцям шляхом голосування визначитися принципово, чи вважають вони можливим виносити з обговорюваного питання будь-яке рішення. У результаті таємного голосування 14 гласних висловились «за», 7 – «проти», а 26 – «утрималось» [8, арк. 14 зв.; 11]. Реакцією на такі наслідки голосування стала заява одного з гласних, котрий кваліфікував наявну ситуацію як непорозуміння. «Чому це є ще й «воздержавшиеся»? Слід би було в цім разі, або за, або проти голосувати, бо тут іде річ не по змісту резолюції» [9]. Протокол засідання не фіксує усіх обставин, що відбувалися в залі, але після цього голова зібрання таки поставив на таємне голосування внесену Д. Марковичем резолюцію. Під час організації цього процесу майже половина гласних залишила зібрання, ігноруючи процедуру особистого волевиявлення. Як наслідок, резолюцію підтримали 13 гласних, проти висловилося 3, а 12 – утрималося [8, арк. 15].

З огляду на відсутність кворуму голова оголосив засідання закритим.

Наступного ранку засідання продовжилось о 10 годині. Передусім гласні заслухали протокол попереднього засідання. При його обговоренні О. Савостьянов від групи гласних озвучив наступну заяву. «Вчера 13 июня 1917 г. состоялось в Губернском Земском Собрании закрытое голосование по вопросу о присоединении Собрания к Универсалу Украинской Центральной Рады, данному 10 июня с. г. в г. Киеве. В голосовании участвовало лишь 16 человек при наличном числе Собрания из 47 человек, из коих около 30 участников отказались принимать участие в обсуждении вопроса и большей частью покинули перед голосованием Собрание. Не смотря на то, что 16 человек не составляли ни в каком случае кворума Собрания, так как военные обстоятельства не помешали собраться 47 членам и прини-

мать участие в обсуждении всех вопросов, за исключением лишь вопроса об универсале, 16 человек 13-ю голосами против 3 вынесли резолюцию о присоединении Земского Собрания к универсалу. Такое постановление 13 человек, не может быть признано постановлением Земского Собрания, тем более, что предмет обсуждения не подходит под статью закона, допускающего рассмотрение вопроса при любом числе членов. (Ст. 74).

Вследствие чего считаем, что при таких условиях постановление 13 членов Собрания не может почитаться за постановление Губернского Земского Собрания и должно считаться недействительным». Заяву підписали О. Савостьянов, І. Четвериков, С. Карпенко, Новотний, Н. Можайський, Л. Заботін, І. Кручинін, П. Ренненкампф, князь Щербатов, А. Баранов та Бернштейн [8, арк. 8].

У відповідь С. Іваницький від імені української фракції оголосив наступну заяву: «Рассмотрев заявление группы гласных, признающих решение вопроса, внесенного гласным Марковичем незаконным, в виду отсутствия кворума, сим заявляем: 1) что такое отсутствие вызвано подавшими заявление, ибо они в момент баллотировки покинули зал заседания и 2) что законного состава не было, ибо этой группе гласных к глубокому сожалению не хватило мужества открытою или закрытою баллотировкою высказать свободно свое то или другое отношение к предложенному для разрешения вопроса». Під документом стояли підписи Д. Марковича, В. Приходька, Й. Лозинського, В. Злотчанського, С. Іваницького, Я. Карпачова, Ф. Слободянюка та М. Охрімовича [8, арк. 7].

Природно, що обидві позиції спричинили до чергового обміну думками. Першим взяв слово О. Севастьянов. Розпочав він з констатації того факту, що за останні тринадцять років земської діяльності йому вперше доводиться виступати з особистого питання. На думку гласного, оприлюднена С. Іваницьким заява є некоректним випадом проти іншої групи колег, яка досить чітко умотивувала причини, що не дозволили їй брати участь у голосуванні питання про універсал.

Гласний Дамберг, співставивши обидві заяви, дійшов висновку про нікчемність винесеного тринадцятьма гласними рішення щодо приєднання до універсалу, при цьому запропонувавши ще раз поставити питання на голосування.

П. Ренненкампф частково повторив аргументи О. Савостьянова, назвавши внесену С. Іваницьким заяву випадом, який залишиться на відповідальності тих, хто її підписав. Він ще раз наголосив на тому, що будучи прибічниками Тимчасового уряду група гласних не вважає для себе можливим протягом короткого відрізка часу декілька раз змінювати присягу, до того ж за відсутності відношення до питання Тимчасового уряду. Власне з огляду на ці обставини група гласних не могла брати участі в голосуванні.

Й. Лозинський заперечив тезу щодо випаду, вказавши, що якщо це трактувати й так, то це була лише відповідь на дії гласних, котрі покинули зал засідання.

Гласний С. Іваницький визнав, що українська фракція протестувала не проти того, що група гласних відмовилася від голосування, а лише проти того, що вона залишила зал і в такий спосіб зірвала кворум.

Наразі В. Злотчанський сформулював питання у риторичний спосіб, запитавши у колег по засіданню, що це за диво, коли вільний громадянин виходить за кафедру і зізнається у своїй безпорадності, оскільки не знає, що йому накаже керівництво.

Князь Щербатов спробував спростувати думку про те, що група гласних не голосувала через брак мужності. Він, наприклад, залишався у залі і утримався від голосування. Ті ж гласні, котрі залишили засідання, обрали іншу тактику. Це їхнє право.

Врешті, певний підсумок до цього спонтанного обговорення підвів В. Приходько. Він розпочав з того, що зовсім не бажає, аби зібрання завершилось у тій напруженій атмосфері, яка створена завдяки промова останніх ораторів. У розлогій промові В. Приходько поволі перейшов до змістовної характеристики Універсалу, при цьому відверто зізнавшись, що українська фракція передбачала можливе відношення до цього документу представників інших народностей, що проживають на Україні. Останню тезу він так проілюстрував, чим і завершив свій виступ: «Вековая история украинского движения показывает, что великороссы слишком захвачены врасплох движением и мысли великоросса должна сначала эволюционировать, прежде чем пойти за этим движением; другие народности, населяющие Украину: поляки и евреи отнеслись, как и следовало ожидать, с симпатией к движению охватывая его умом и сердцем. Русская демократия тоже понимает это движение, но лишь умом, а не сердцем, но он считает, что придет время когда это сгладится и верит, что другое Земское Собрание отнесется иначе к Украинскому движению, чем теперешнее» [8, арк. 4 зв.–5].

На цьому засідання завершилося. Гласні розійшлися.

Очевидець тих подій М. Литвицький так охарактеризував роботу Подільського губернського земського зібрання: «Я не беруся вирішати питання про законність чи незаконність постанови, винесеної при присутності більшості гласних Земських зборів (28 з 47 як видно з протокольних цифр), хай це роблять старі земські діячі, але для мене та й для всіх мусить бути ясным, що по братньому протягнута рука одкинута, що щирий заклик до організаційного контакту задля підготовчої роботи до переведення автономії України, лишився гласом вопіючого в пустині. А з цього не трудно зробити і належний висновок: «Не надійтеся на князів

та на синів чоловічеських, в них бо несть спасенія». Ми, Українці, самі повинні винести весь тягар організаційної роботи. З подвійною енергією повинні ми працювати над організацією народних мас, над творенням тих цінностей соціально-економічного життя, які творити нам забороняв старий уряд. Без всяких ексцесів повинні ми переводити свою організаційну роботу, бо ми щирі сини свого народу, бажаємо йому добра, бажаємо і створимо такі форми громадського життя, в яких кожному буде найкраще жити. Народ український не може не зрозуміти нас. Він піде за нами, з огидою одкинувши наклепи землячків про Вільгельма, як одкидав він і наклепи про Пруські Марки» [4].

У такій ситуації довелося розгортатися українському рухові на Поділлі влітку 1917 року.

Джерела та література:

1. Терещенко Ю. Соціально-економічна політика урядів УНР доби Центральної ради // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Зб. наук. праць / гол. редкол.: В. Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 21 – 35.
2. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.
3. Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною суцього // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 13 червня.
4. Литвицький М. Перша проба (од власного кореспондента) // Народня воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 4 липня (21 червня).
5. Лозовий В. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). – К., 1999. – 27 с.
6. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. – Вид. 2-ге, виправ. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 272 с.
7. Реєнт О. П. Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. акад. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 298 с.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф 233, оп. 1, спр. 2885, 38 арк.
9. Овод П. Земці про універсал // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 18 червня.
10. Ильницький С. Так ли это? // Известия Каменец-Подольского Совета рабочих депутатов. – 1917. – 11 июня.
11. Овод П. Дитяча слухняність чи щось інше (Лист з Поділля) // Робітнича газета (Центральний орган УСДРП). – Київ. – 1917. – 20 червня.

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ

Автором проаналізовано спектр наявних документальних джерел з дослідження проблеми постаті Я. Гальчевського в архівних фондах України.

Ключові слова: *Джерела, Я. Гальчевський, архівні фонди, справа.*

Неодмінною запорукою об'єктивного дослідження будь-якої історичної проблеми та здійснення відповідних висновків є детальне вивчення його джерельної бази, опрацювання її архівної складової. Загалом архівні фонди є історично створеною і постійно наповнюваною сукупністю архівних документів, що відображають матеріальне і духовне життя суспільства, мають історичне, наукове, соціальне, економічне, політичне, культурне значення, являються невід'ємною частиною історико-культурної спадщини народів та за інформативним потенціалом відкривають можливість для повного відтворення відповідного фрагмента минулого. Одним із таких періодів є діяльність отамана повстанського руху 1921-1924 рр. Якова Гальчевського.

Загалом джерельній базі вказаної проблематики присвячені окремі праці К. Завальнюка та Т. Стецюк [1], А. Руккаса [2], Я. Тинченка [3], та ін. Однак вони не містять комплексного дослідження проблеми. У зв'язку з цим метою нашої статті є безпосереднє висвітлення архівних фондів України в яких міститься інформація про Я. Гальчевського.

Яків Васильович Гальчевський (псевдонім – «Орел», «Орлик», «Войнаровський»), – повстанський отаман, полковник Армії УНР, командуючий Подільською повстанською групою та усіма повстанськими силами Правобережної України. Він закінчив Майдано-Трепівську церковно-учительську школу, працював у с. Сахни Летичівського району. У 1916 р. був призваний до царської армії. Після демобілізації рік працював учителем. У 1919 р. призначений командиром полку Армії УНР. 15 лютого 1922 р. – командуючим повстанськими силами на Правобережній Україні. Під час рейду 1922 р. загоном Гальчевського були захоплені населені пункти – Вінківці, Бар, Ялтушків, Лозни, Летичів, Зіньків та ін. Наприкінці 1922 р. загін Гальчевського відступив за Збруч, продовжуючи бойові рейди до середини 20-х років. У Кракові (1941) та у Львові (1942) Гальчевський видав книгу спогадів «Проти червоних окупантів». Під час 2-ї

світової війни організував Грубешівський штаб самооборони. Загинув 22 березня 1943 р. в с. Пересоловичах біля м. Грубешів, відбиваючись від загону польських шовіністів. Похований у Грубешові (могила пізніше була зруйнована поляками) [4].

Про життя та діяльність відомого повстанського діяча Я. Гальчевського розповідає цілий ряд документів, що зберігаються в архівних фондах України. Найбільше інформації міститься в Державному архіві Вінницької області. Насамперед це фонди метричних книг церков, костельів та рабинатів Подільської і Київської губерній (ф. Д-904), Майдано-Трепівської церковно-учительської школи другого класу (ф. Д-284), Подільського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. Р-925), Жмеринського повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. Р-253), Подільського губернського прокурора (ф. Р-1882), Подільського губернського управління робітничо-селянської міліції (ф. Р-195), колекції фільтраційних, слідчих та наглядових справ, переданих УСБУ у Вінницькій області (ф. Р-6023).

До прикладу в метричних книгах міститься інформація про біографічні віхи життя Я. Гальчевського та членів його родини, у фондї Майдано-Трепівської церковно-учительської школи – відомості про успішність та поведінку за час навчання в даній школі, заява про зарахування його учнем 1-го відділення, видачу земської стипендії, тощо. Документи із фонду Подільського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Жмеринського повітових виконавчих комітетів аналогічних органів влади, Подільського губернського управління робітничо-селянської міліції та ін. – розкривають характер повстанської боротьби на Поділлі, що вели загони Гальчевського. Із них простежується детальне пересування по різних населених пунктах загонів, повідомлення про бої та сутички між повстанцями та більшовиками, коротка інформація про найближчих соратників Я.В. Гальчевського: начальника штабу Павла Коноплянка (Конопенка), помічника Петра Погибу, коменданта штабу Григорія Кохана, ад'ютанта Платонова, командира комендантської сотні Петра Козевича, сотників Івана Рарогу, Новоселицького, Онисима Грабарчука, Євгена Ковбасюка та ін. Підбір та структурування даних документів Державного архіву Хмельницької області вилились у публікацію в 2012 р. збірника документів «Яків Гальчевський у документах епохи» [5].

Частина інформації знаходиться в справах фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Насамперед в кримінальних справах не реабілітованих осіб фонду 5. Із-поміж кримінальних справ за 1919–1991 рр. на осіб, які проходили службу в царській поліції, учасників денікінської армії, повстанців, шпигунів, а також учасників повстансько-

го руху 1918–1923 рр. і діячів ОУН і УПА розміщено документи про діяльність Я. Гальчевського та його загону. Це список фігуруючих осіб в справі Гальчевського (55 осіб), доповідь уповноваженого «Подгуботдела ГПУ» Дорошенка, повідомлення начальнику «Политбандотделу», місця дислокації загонів на території Поділля, план їх знешкодження, наказ Я.Гальчевського «Читайте, селяни один другому. Прошу бути обережними, щоб не попалась ця відозва комуністам», де, звертаючись до громадян України він говорить: «Бувше панське ярмо замінили ще гіршим ярмом комуністичним. Серед нечуваної руїни опинилася Вкраїна. Край, що плинув молоком і медом, нині залитий сльозами й кров'ю. На захист свого краю виступили ліпші сини наші. Вони склали повстанчі частини й чотири роки безперервно билися за волю України. Тяжка була боротьба повстанців з московськими окупантами, та Український народ не опустив рук. Він не зрікся надії здобути собі волю, а ще більше загартувався в цій боротьбі. По окремих виступах повстанців в різних місцях України, почалася довга й уперта організація цілого Українського народу для одностайного збройного виступу проти чужих завойовників. Організація скінчилася. Тепер ми вступили в останній і рішучий бій проти ворогів Рідного Краю. Народним повстанням керує Головне Повстанче Командування, на чолі якого з наказу Головного Отамана С. Петлюри стою я. Перед очима цілого Світу ми здаємо іспит і покажемо, що наймитами в чужинців вже ніколи не будемо. Ми є окрема нація, чуємо в собі силу, в нас палає любов до свого краю і ненависть до ворогів його. Ми переможемо» [6].

У «Заповіді народної повстанської війни» Гальчевський наголошує, що «Народня війна є самою страшною для ворога. Великий вояка Наполеон сказав: я можу воювати з арміями, але не можу воювати з народом. Нема сили, яка б перемогла народ. Необхідно тільки, щоб боротьбою керував єдиний центральний штаб через підлеглі йому штабі на місцях» [7].

«Наказ до єврейського населення Поділля» продовжує тему єдності українського та єврейського народу: «Ні один мирний громадянин У.Н.Р. / будь то селянин, чи єврей/ не був ограбований, або розстріляний без вини, особливо я ставився обережно і коректно до єврейського населення мирного, аби уникнути кошмарного страшного року різні євреїв 1919 р. Наша Подільська військова організація рахує всіх євреїв громадянами У.Н.Р. з правами українців, за винятком комуністів» [8].

У «Копії записки Просвітам» зазначено: «Хто душею лицар і горить любов'ю до свого народу і за для нього не жалія життя свого, той повинен берегтись, терпіти і жить надією в світле майбутнє. Зараз ми на передодні світової війни: терпіть менше залишилось чим терпіли. А Ви світило нашого села і майбутня основа нашої України на Вас лежить відповідальність за відродження нашого рідного краю. Ви повинні повести дипломатичну

гру з Рад. Владою (не ясні слова) час і оберегти себе. Обережність бойове гасло. Не вірте тому що (не ясні слова) не знаєте. Бійтесь вовків в овечих шкурах. Бо ними зараз веде боротьбу з нами Рад» [9].

У «Зверненні до народу Українського» вказується: «Важкі кайдани носить Український народ. В страшних муках конає Ненька Україна. Навколо стогін, муки, сльози, кров, руїни. Просвітлої години не має нікому. Що день новий тягар, нове знущання. Брали хліб, а забрали славно – ні зеренця не лишили. Куди він пішов? За границю для більшовицької агітації, зробити такий рай, як і у нас. Частина пішла комісарам в «галіфе», а ще частина гние в магазинах. Далі, комуністи знехтували нашу віру, заграбили церкви для «голодающих». Голодаючий буде бачить те сrebro, та золото, як своє вухо. Голодающих зараз повні наши села, і ні оден з них не отримав ні шматочка церковної чаши. Значить і сrebro пішло до кишені комуністів, як і золото. Вони знають що скоро їх пануванню прийде кінець, а треба буде на щось жити. Потім збірка мільонів – мусим заплатити за себе, за всіх, за все – це не є знущання? Зараз надрукували проект нового збору «продналогу» того, що ше на корні стоїть. Продналог має бути ще більш чим в торішнім році» [10].

У фонді також знаходяться: «Наказ до громадян Поділля», «Наказ Ч.13 всім Інтелігентним і Культурним силам на Поділля Влади У.Н.Р.», «Що таке отвітки /заложники/ що їм треба робити», доповідна записка начальника «Подгуботдела Г.П.У.», список співробітників ударною групи губвідділу ГПУ, які брали активну участь у ліквідації банди Орла-Гальчевського, доповідні, листи, протоколи допитів, звіт по розробці повстанського загону Орла Гальчевського в 1922 році, доповідь по агентурній справі №2 організації загону Гальчевського в Летичівському повіті, звернення до громадян, виписка із показань соратника Я. Гальчевського – І. Кохана, телеграми, екземпляри провокаційні листівки виготовлені повстанцями, вирок по справі. Також під час опрацювання справ було виявлено унікальне фото Я. Гальчевського із поплічниками в с. Літинська Гута [11].

Частина інформації із досліджуваної проблематики знаходиться в справах фондів Державного архіву Хмельницької області. Доприкладу у фонді «Управління Кам'янецької повітової радянської міліції» (Р-274) містяться донесення, повідомлення і листування з начальниками районів про діяльність різних банд та боротьби з ними, ситуація із загоном Гальчевського, в «Новоушицькій повітській радянській міліції» (Р-273) – накази по військовим частинам Подільської губернії, оперативні повідомлення про стан в районі та боротьбу з бандитизмом, та загоном «Орла», в «Кам'янець-Подільському окружному суді» (Р-1185) розглядалися кримінальні справи на учасників повстанського загону, в «Управлінні Служби Безпеки України по Хмельницькій області» (Р-6193) – архівно-слідчі справи на зарештованих осіб загону Я. Гальчевського.

Таким чином, питання життя та діяльності керівника повстанського руху на Поділлі Я. Гальчевського достатньо широко представлено в архівних фондах України, що дозволяє висвітлити раніше невідомі факти, події з історії краю в 1921-1924 рр.

Джерела та література:

1. Завальнюк К. Яків Гальчевський у документах епохи / К. Завальнюк, Т. Стецюк. – К.-П.: 2012: ПП «Медобори-2006». – 224 с.
2. Руккас А. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду / А. Руккас // Молода Нація. – 2000. - № 4.
3. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921) / Я. Тинченко – К: Темпора, 2007.
4. Завальнюк К. Провісники волі / К. Завальнюк. – Літин: Літинська рай-друкарня, 2005. – С.40-41.
5. Завальнюк К. Яків Гальчевський у документах епохи / К. Завальнюк, Т. Стецюк. – К.-П.: 2012: ПП «Медобори-2006». – С. 6-10.
6. Галузевий архів СБУ, ф. 5, Том 1, № 12930, арк. 71.
7. Там само, арк. 76.
8. Там само, арк. 77.
9. Там само, арк. 88.
10. Там само, арк. 88а.
11. Там само, Том 2, № 12930, арк. 238.

*Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

**ВИХОВУЄМО СПАДКОЄМЦІВ
ГЕРОЇЧНОЇ КОЗАЦЬКОЇ ЗВИТЯГИ
(розширена рецензія книги В.Береки, І. Гіджеліцького,
Н.Орловської «Козацька педагогіка і навчально-виховний
процес у закладах освіти»)**

Цей науково-методичний збірник висвітлює проблеми козацької педагогіки, яка складалася протягом кількох століть і нині стає складовою частиною навчально-виховного процесу в сучасних закладах освіти України і Хмельниччини. У збірці узагальнено досвід роботи колективів навчальних закладів та громадських організацій козацького спрямування нашого краю щодо впровадження в систему національно-патріотичного виховання організаційно-педагогічних форм і методів козацької педагогіки.

Авторський колектив під керівництвом доктора педагогічних наук, професора Береки В.Є. провів велику аналітичну та пошукову роботу, на-

самперед ретельно і всебічно проаналізував творчу спадщину визначних вітчизняних вчених, дослідників, педагогів-практиків, офіційні документи владних управлінських структур, визначив зміст і тематику збірника, що в цілому склало шість розділів, післямову та список рекомендованої літератури.

В першому розділі «Козацька педагогіка – складова система виховання підростаючого покоління» висвітлено історію формування українського козацтва як культурно-історичного феномену в кінці XVI – XVIII ст. та його активної діяльності в оборонній сфері, в процесі українського державотворення, в розвитку культури, освіти, самобутньої духовної традиції в архітектурі православних храмів («козацьке бароко»), іконопису, піснеспівів, педагогічних форм і методів виховання підростаючого покоління в дусі мужності, відваги, вірності, гідності, честі, доброї слави, здатності до самопожертви, патріотизму, захисті рідної землі і православної віри. Водночас юним джурам та іншим підліткам і юнакам прививалася думка, що в козацькому середовищі вважалося безчестям і применшенням лицарської гідності – воєнна поразка, втеча з поля бою, зрада, неповага до старших, крадіжка тощо. Окрім цього для кожного українського козака завжди було святим поняття Товариства. Воно означало насамперед побратимські стосунки між членами козацької громади, співіснування за козацькими звичаями та традиціями на засадах військової солідарності та взаємодопомоги. На думку видатного дослідника козацтва Дмитра Яворницького ці звичаї та традиції були очевидно привнесеними з України в Запорозжя та передавалися із уст в уста і були освячені багатьма віками.

На нашу думку, епоха козацтва створила багатогранну, глибоку духовність, що стала гордістю й окрасою, вершиною української національної культури. Її освітньо-виховний, емоційно-естетичний потенціал ліг в основу не лише козацької, а й усієї української національної системи виховання. Про це ж і наголошують у першому розділі автори цього науко-методичного посібника. Як вони стверджують, козацька педагогіка – унікальне явище світової педагогічної думки, складова частина української етнопедагогіки: в усній формі вона зберегла, передаючи з покоління в покоління, найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування й навчання особистості від раннього до юного віку, побудову взаємин між дорослими. Так виникли закони Кодексу лицарської честі, що передбачали: любов до батьків, рідної мови, батьківщини, готовність захищати молодших, шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі, відданість ідеям і принципам народної моралі (правдивість і справедливість, скромність і працьовитість), обстоювання повної свободи й незалежності людини, народу, держави, турбота про розвиток національних звичаїв та обрядів, фізичних та духовних сил, сприяти особистою працею і матеріально допо-

магати в будівництві храмів та освітянсько-культурних закладів, бережливо ставитися до святинь народу, до рідної природи і землі.

До речі, система освіти і виховання в школах Запорізької Січі (козацькі, січові, полкові, паланкові, парафіяльні та інші школи) передбачали формування в молоді, окрім якостей лицарської честі, певної системи доблесті та звитяги, про яку вже говорилося на початку цієї рецензії, а також готовність боротися до загину за волю, честь і славу України, нехтування небезпекою, коли справа стосувалася безпеки рідних, друзів, побратимів, ненависть до ворогів, здатність відстоювати рідну мову, культуру, бути господарем на рідній землі, героїзм і подвижництво в праці та в бою в ім'я свободи і незалежності своєї Вітчизни.

Наприкінці першого розділу авторами обґрунтовано необхідність і актуальність використання звичаїв і традицій козацької педагогіки в сучасних умовах та шляхи реалізації ідей і використання засобів козацької педагогіки в навчально-виховному процесі в освітніх закладах.

В другому розділі «Нормативно-правове забезпечення розвитку козацтва у сучасних умовах» авторами збірника використано, проаналізовано і узагальнено низку правових та нормативних документів, прийнятих на державному рівні. Це Укази Президента України «Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва» (1995 р.), «Про день Українського козацтва» (1999 р.), «Про Координаційну раду з питань розвитку Українського козацтва» (1999 р.), «Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002-2005 рр.» з доданою до Указу Національною програмою (2001 р.), «Про заходи з підтримки розвитку Українського козацтва» (2007 р.), а також розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція Державної цільової національно-культурної програми розвитку Українського козацтва на 2009-2011 рр.» (2008 р.).

На жаль, як наголошують автори, останнім часом законодавча та інформаційно-нормативна діяльність владних управлінських структур дещо уповільнилась, хоча не зупинилась. Нині ще відсутня концептуальна визначеність існування козацтва в Україні, його місця в системі оборонної галузі держави, тісної взаємодії і співпраці з освітянськими, культурними, релігійними, молодіжними, ветеранськими та іншими громадськими формуваннями, з міжнародними козацькими об'єднаннями (Білорусь, Молдова, невизнане Придністров'я). Тому завдання на найближчий період – розробка і прийняття Верховною Радою України відповідного закону про козацтво та державної матеріально-фінансової підтримки козацьких організацій, на основі цього розблокування незатребуваності козацтва, наповнення новим змістом теорії і практики козацької педагогіки.

На підтвердження певних досягнень у цьому аспекті та перспективи на майбутнє досить аргументовано, на сучасних прикладах, розкрито в третьо-

му розділі «Створення та діяльність дитячо-козацьких організацій на основі козацьких традицій». Тут авторами збірника детально висвітлено історичну необхідність відродження й утвердження дитячого, юнацького й молодіжного руху на козацько-лицарських звичаях та традиціях, організаційно-педагогічні форми та ідеологічні й науково-теоретичні засади діяльності «Молодої Січі» - громадської організації, яка охоплює педагогічні колективи, батьківську громадськість, первинні осередки дітей, підлітків і юнаків та юначок, що створюються на підставі їхніх письмових заяв та погоджують свої дії з уже функціонуючими структурами «Молодої Січі», їхніми керівними органами згідно з відповідними положеннями Статуту. В процесі організації діяльності таких первинних осередків відбувається посвята у козаченята (дошкільнята), козачата (молодший шкільний вік), джури (середній шкільний вік, підлітки) і молодих козаків (старший шкільний вік, юнаки і юначки).

Батьки, вчителі, вихователі, представники громадських формувань цілеспрямовано формують у членів «Молодої Січі» героїко-патріотичну систему почуттів, ідей, поглядів, переконань, ідеалів особистості кожного козачати, джури чи молодого козака. Основні напрями діяльності цієї організації – це вивчення й впровадження здорового козацького способу життя, вивчення історії та традицій Українського козацтва, відродження, збереження і подальший розвиток культури, духовності українських козаків, їхньої націотворчої та державотворчої діяльності, козацьких звичаїв, обрядів і ритуалів, оволодіння козацькими видами єдиноборств, їхніми бойовими мистецтвами, підготовка молоді до служби в Збройних Силах України, до оборони священних рубежів Батьківщини.

Автори цього збірника також ґрунтовно аналізують не тільки програму діяльності дитячої та молодіжної організації куреня Українського козацтва «Молода Січ», але й висвітлюють положення щодо діяльності шкільного козацького куреня, класичного козацького загону, Положення про Козацьку Республіку та її Конституцію, про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Джура».

В четвертому розділі «Навчально-виховні заклади козацько-лицарського спрямування» авторами детально висвітлено змістовні компоненти та концептуальні засади діяльності сучасних козацько-лицарських шкіл, принципи формування та функціонування таких шкіл, організаційні підходи, примірний Статут, Положення про шкільний козацький курінь, класний козацький загін, козацьке таборування, Козацьку Республіку, модель самоврядування, орієнтовний навчальний план школи козацько-лицарського виховання та структуру і посадові обов'язки керівного складу вищеперерахованих підрозділів.

Досить насиченим і змістовним є п'ятий розділ «Орієнтовні програмні вимоги щодо здійснення козацько-лицарської системи виховання, техно-

логії і методи, види діяльності (дошкільнята й учні)» Підрозділ 5.1. «Родинно-дошкільне виховання козаченяти та леліяти (дошкільняти)» передбачає, за поданням авторів збірника, застосування ідей, методів і прийомів народної педагогіки, які сприяють пробудженню природно-етнічних задатків дошкільнят через виховання глибоких родинних почуттів, цінностей, любові до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, Бога і України, розповіді про походження Землі, життя на ній, українців, України, столиці Києва, козацьку добу в історії України, міфи і легенди про створення Світу, споконвічні слов'янські святині (Першоптах, Першобог Сокіл-бог, Стародуб, Сварог, Дажбог, Лада, Леля, Перун та ін.). Особливо важливо, наголошують автори збірника, з врахуванням віку, створювати в уяві дітей-дошкільнят привабливі образи героїв казок і легенд, пісень, колядок і щедрівок, козаків. У спілкуванні з матір'ю, батьком, старшими братами і сестрами(при наявності), а також з працівниками дошкільного навчального закладу, в ігровій діяльності автори збірника рекомендують формувати в дітей захоплення мужністю і відвагою, силою і розумом українських козаків – захисників рідної землі, борців за свободу і незалежність людей і батьківщини, розкривати в процесі відзначення пам'ятних дат, урочистих подій, державних і релігійних свят народного календаря героїзм і мужність українських козаків, народних месників і борців за волю і справедливість, ознайомлювати дітей з українськими етнічними, національними символами і оберегами – білою хатою, калиною, вербою, тополею, лелекою, соняшником тощо. Сприяє формуванню дитячої особистості посвята в козаченята, виховання в них бажання, навичок і вміння дотримуватись в житті і поведінці козацько-лицарських чеснот і правил, любові до рідної землі, сім'ї і родини, материнської мови і пісні, до калинової України.

На новий рівень піднімається процес героїко-козацько-патріотичного виховання учнів молодших класів в підрозділі 5.2. «Родинно-шкільне виховання козачати та лелі (учні молодших класів)». Автори збірника рекомендують форми, методи і прийоми спрямовувати на пробудження в дітей елементів національної свідомості і самосвідомості. Тут необхідно поряд з читанням книг, проведенням бесід про Запорізьку Січ, козаків організовувати зустрічі з представниками різних козацьких формувань. Істориками і краєзнавцями, при можливості використовувати інтернет-ресурси для подальшого формування історичної пам'яті, культурно-історичних основ духовності козачат при їх глибшому ознайомленні з переказами і міфами про праукраїнців – предків козаків, їхні вірування і звичаї, сонцепоклонництво, язичницьких богів, через фольклор формувати гуманістичні якості наших пращурів – любов до людини, милосердя, доброта, справедливість, працелюбність, пошана до історії і культури рідного народу, зневага та ненависть до ворогів-загарбників. Важливо також і те, що

в процесі вивчення навчального матеріалу, в позакласній і позашкільній роботі активні козацькі ігри, в яких розкриваються родинні цінності, пробуджується глибший інтерес до історії українського козацтва шляхом залучення козачат у дослідно-пошукову роботу, організацію бесід, ранків, вікторин, конкурсів, заочних мандрівок з метою розвитку емоційної сфери школярів молодшої школи, навички історичного мислення.

В підрозділі 5.3. «Родинно-шкільне виховання джури та дани (учні 5-8 класів)» автори збірника звернули увагу педагогічних колективів, батьків, громадських активістів, що в роботі з козацько-лицарського виховання учнів 5-8 класів необхідно, в першу чергу, подбати про фізичне загартування підлітків, які в цей період інтенсивно зростають, засобами природи – води, сонця, снігу, системи вправ на свіжому повітрі, видів козацької боротьби, вміння оволодівати народними методами лікування кашлю, нежиті, кровотечі, укусу змії, легкої рани. Водночас зростає інформаційний потік знань і активна участь учнів в краєзнавчій, народознавчій та українознавчій діяльності, для цього автори рекомендують в сім'ї та позакласній і позашкільній діяльності давати дітям основи народної вишивки. Писанкарства, рушникарства, декоративно-ужиткового мистецтва. Важливими формами роботи з підлітками є творчі пошуки, збирання і вивчення ідейно-духовного багатства пісень, дум. Легенд, історичних розповідей та інших матеріалів про козаків для написання художніх, наукових і реферативних робіт на козацьку тематику, про сучасних козаків тощо. Необхідним моментом в цьому напрямі є детальне ознайомлення козачат з козацькою символікою та Мали Державним Гербом (Тризубом) та Державним Прапором України, Державним Гімном України, козацькими прапорами, булавами, бунчуками та іншими козацькими клейнодами.

Важливими формами і методами роботи в громадсько-родинному вихованні школярів 9-11 класів, як це сформульовано авторами збірника в підрозділі 5.4. «Громадсько-родинне виховання козака та берегині (учні 9-11 класів)», є використання методик, технології козацького виховання і навчання, які спрямовані на утвердження гідності особистості козака та берегині, постійно зростаючої самостійності їх у навчально-пізнавальній, дослідно-науковій, виробничій діяльності, житті через застосування новітніх педагогічних та інформаційних технологій українознавчої роботи щодо подальшого формування історичного мислення. Розширення знань з козацької проблематики, проведення диспутів і дискусій, проблемних обговорень та творчих зустрічей щодо світогляду українців, їх непрості історії, формування самобутнього національного характеру і віросповідання, національного мистецтва, ознайомлення молоді з архівними матеріалами, вивчення стародруків тощо. Без сумніву, в цей період йде процес формування готовності молодих козаків до служби в Збройних

Силах України шляхами теоретичної і практичної підготовки через знайомство з покликанням і організацією Збройних Сил, особливо зустрічі з учасниками АТО на Сході України, а також історичні екскурси з тем «Слава козацькій зброї», «Військові козацькі традиції і сучасність», а також у формуванні власних поглядів, переконань, ідеалів громадянина України.

В підрозділі 5.5. та підпунктах 5.5.1 та 5.5.5 п'ятого розділу автори аргументовано розкрили козацько-лицарську систему виховання як послідовність технологій і методик, видів діяльності і форм занять з козацько-лицарського виховання школярів починаючи з дошкільних закладів і завершуючи старшокласниками, враховуючи вік і насиченість занять.

Серцевиною цього науково-методичного збірника є шостий розділ «Патріотичне виховання нового покоління українського козацького лицарства, української національної ідеї». Наукова і практична цінність цього розділу полягає в тому, що авторському колективу вдалось на прикладах і досвіді низки загальноосвітніх шкіл Хмельниччини обґрунтовано розкрити діяльність козацьких учнівських організацій «Молода Січ» імені Богдана Хмельницького Пилипо-Олександрівської загальноосвітньої школи Вінковецького району, Летичівського козацького куреня «Летичівська Січ» Летичівського НВК №2 «ЗОШ I-III ступенів-гімназія», школи козацького здоров'я Пилявської ЗОШ I-III ступенів Старосинявського району та Пасічянський НВК «ЗОШ I-III ступенів, технологічний ліцей» цього ж району.

З науково-теоретичної та методологічної точки зору необхідно зазначити високу якісну сторону цих матеріалів, глибоке практичне значення поданої інформації для поширення цього передового досвіду в освітніх закладах Хмельниччини.

Цікавими, на наш погляд, є матеріали для проведення годин спілкування, позакласних заходів із козацької педагогіки, а також глосарій козацтва, козацькі пісні та перлини народної творчості із скарбнички козацької мудрості.

Кодекс проектів патріотичного виховання молоді на засадах козацько-лицарського гарту та Кодекси людського буття Українського козацтва – це фінальний, гідний акорд цього збірника і його автори запропонували такі напрямки як «Культура тіловиховання: Система здоров'я. Козацька військова справа», «Духовна культура: Родовід. Традиції. Козацька культура», «Культура предметної діяльності: Природа. Праця-навчання. Наука-техніка», «Соціальна культура: Держава-нація. Історія козацтва».

В «Кодексах людського буття Українського козацтва» виділено такі складові частини «Кодекс лицарської честі», «Кодекс лицарської звитяги», «Заповіді милосердя», «Козацький звичасвий Кодекс», «Завіти», «Козацькі заповіді».

Як бачимо, цей збірник матеріалів науково-методичного забезпечення впровадження козацької педагогіки в закладах освіти є першою ластівкою на Хмельниччині та й в Україні, де авторському колективу, очолюваному доктором педагогічних наук, професором, ректором Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти В.Берекою, зумів на високому науковому, теоретичному і методичному рівні опрацювати і узагальнити матеріал та створити дієвий та практичний посібник, адресований найширшим читацьким колам, насамперед педагогам-практикам, керівникам освітніх закладів, організаторам дитячих козацьких організацій, а також допитливим школярам і студентам.

На нашу думку, при підготовці другого видання цієї книги необхідно включити більше матеріалів щодо подій на Сході України, наприклад щодо героїв-кіборгів – оборонців Донецького аеропорту, уродженців Хмельниччини та інших воїнів-героїв АТО, волонтерів тощо.

Варто було би зазначити більше позитивних прикладів з передового досвіду козацької педагогіки з південних та північних районів Хмельниччини.

Бажано також в глосарії козацтва розширити список гетьманів козацької доби, адже, наприклад, не зрозуміло чому там немає Богдана Хмельницького, Павла Полуботка, а про Пилипа Орлика тільки сказано, що він був гетьманом України в еміграції. Варто було б розширити інформацію про клейноди козацтва, насамперед, про значки, булави, палиці-жезли, литаври, сурми, печатки, грамоти тощо.

Галатир В.В.
м. Хмельницький

НАЙДАВНІША ПИСЕМНА ЗГАДКА ТА ЗАСНУВАННЯ СЕЛА ЧАБАНІВКА УШИЦЬКОГО ПОВІТУ

Висвітлюються перші писемні згадки та з'ясовується час заснування села Чабанівка, Ушицького повіту, Подільської губернії у XVII-XVIII ст.

Ключові слова: *Чабанівка, Кам'янецькі земські книги, Подільська губернія.*

Одним із завдань історичного краєзнавства є дослідження історії населених пунктів. Для цього дослідники застосовують різноманітні джерела. Відповідно і встановлення дати заснування будь-якого населеного пункту відштовхується від давніх наявних джерел та наукових розвідок. За їх-

ньої відсутності – від припущень. Перші припущення про заснування с. Чабанівка (нині – Кам’янець-Подільського району Хмельницької області) зробив краєзнавець В. Ромарнюк, вказавши, що село виникло в середині XVI ст. [1]. На сьогодні немає єдиного окремого дослідження, що було б присвячене визначенню дати заснування та встановлення наявних першоджерел, де згадується село Чабанівка.

Загалом існує кілька основних джерел від яких дослідники відштовхуються при визначенні дати заснування та першої писемної згадки населених пунктів Подільської губернії. Все залежить від місцезнаходження сіл та їх власників. В нашому випадку пошук ми розпочали із Кам’янецьких земських книг. Вони є джерелом для вивчення міграцій і переселень на територію Подільського воєводства. Книги майже не містять даних про переміщення населення з одних воєводств через Поділля до інших воєводств, як і втеч з Поділля за його межі. Важливими є актові книги, які велися в шляхетських гродських та земських судах-канцеляріях і збереглися в значній кількості. Серед книг першої половини XVII ст. багатством матеріалу про міграції виділяються ті, які відквалилися внаслідок діяльності земського суду в місті Кам’янці – адміністративному центрі Подільського воєводства. Вони зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІА України в м. Києві). Можливо навіть, що за цим матеріалом вони унікальні для всієї тодішньої Речі Посполитої. В XX ст. більш детально книги дослідив М. Крикун у праці «Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: статті і матеріали» [2].

У ній на основі перекладених записів вказано, що «Чабанівка» (Czabanowka) вживалася ще й під назвою «Сарнівці» (Sarniowce). В XVI ст. поселення не існувало. У Кам’янецьких земських книгах згадується в 1610 р. як «nova locatio» (нове місце розташування, нове утворення). Варіант «Sarniowce» зазначається у 1610 та 1631 рр, варіант «Czabanowka» – у 1631 та 1639 рр. як «villagium alias wysiolek [villae] Gruszka» (село як висілок с. Грушка, яке існувало ще у XVI ст.). Можемо припустити, що на місці сучасного розташування села спочатку існувало поселення під назвою «Сарнівці», з часом обставини переселення чабанів із с. Грушки й сформували майбутню назву – Чабанівку. А Сарнівці зикли як, до прикладу і с. Шарлатинці (Szarlatynce), що існувало біля Грушки, Рункошева та Чабанівки. На приналежність до «старого» поселення земель, що на них закладалося у першій половині XVII ст., також вказує те, що друге з них названо висілком (villagium wysiolek) першого. Як у нашому випадку Чабанівка або Сарнівці із села Грушки. Згадується поселення пізніше в комісарському реєстрі 1678 р., що являє собою список поселень та їхніх власників, пізніше зустрічається варіант назви – «Sloboda», у 1681 р. в кам’янецькому дефтері вживається як «Cobanufka» (він був результатом

обстеження території Подільського воєводства турецькою адміністрацією, перелік поселень у ньому наводиться відповідно до запровадженого Портою адміністративно-територіального поділу на санджаки та нахії [3].

Ще одним для нас корисним джерелом є «Архив Юго-Западной России» («Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе») – видання історичних документів і літературних пам'яток Правобережної і Західної України XIV-XVIII ст. в 35 томах, вадане Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів у Києві. Серія складається з восьми тематичних частин, що репрезентують документи Центрального архіву давніх актів при Київському університеті та акти приватних осіб, які стосуються історії православної церкви, історії Визвольної війни, селянських та гайдамацьких рухів, становища різних соціальних станів, колонізації Правобережної України, розвитку місцевого управління, землеволодіння, судочинства. Сьома частина містить документи про заселення Правобережної України (1336-1668), описи замків, люстрації староств, інвентарі, скарги, донесення тощо.

Тут серед переліку поселень Подільського воєводства, що мали сплатити подимний податок, вказується, що власником Грушки і Чабанівки у 1661 р. був «Nikifur», Чабанівка мала 4 дими (одиниця оподаткування, назва походить від одиниці оподаткування – диму (будинку, двору) [4].

Наступне джерело засвідчує існування села в XVII ст. Це документи комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 рр. Створений згідно постанови тогочасного сейму Речі Посполитої суд, який діяв у Львові у 1678-1679 рр. займався проведенням відшкодування шляхті цього воєводства, яка емігрувала з його території після окупації її 1672 р. Османською імперією за втрачені нею внаслідок цього свої тамтешні приватні землеволодіння. Ці документи опублікував М. Крикун у 2015 р. Назва «Чабанівка (Сарнівці)» згадується у них двічі. Перший раз серед шляхетських поселень Подільського воєводства які існували на час сплати подимного податку в 1629 р. і діяльності комісарського суду в 1678-1679 рр. [5]. Вдруге – серед реєстру поселень Подільського воєводства та шляхти, що володіла ними, складеним у зв'язку з наданням їй відшкодування в 1678 р, де фігурує Костянтин Корибут (князь у Вишнівці, брацлавський воєвода) [6].

Насамкінець у складеному словнику власних географічних назв Хмельницької області дослідники Торчинські визначають слідуючі назви села: Czabanowka (1661), Чабановка (1805), Чубановка (1855), Чабановцы (1914), Чабанівка (1926). Автори вказують, що за С. Бабишиним, назва «Чабанівка» мотивована апелятивом «чабан». Обумовлюють, що поселення виникло біля стійбища чабанів, оскільки скотарство було джерелом доходів великих феодалів [7].

Таким чином, аналізуючи історичні писемні джерела, бачимо, що досліджуване поселення виникло на початку XVII ст. В цей час воно мало подвійну назву – Чабанівка або Сарнівці. З часом залишилась лише одна назва від людей, що його заснували виселившись з с. Грушки – чабанів – «Чабанівка». Першою писемною згадкою можна вважати 1610 р., коли Чабанівка згадується в Кам'янецьких земських книгах.

Джерела та література:

1. Ромарнюк В. Чабанівка / В. Ромарнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «ХВМ», 1997. 142 с.
2. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 331.
3. Крикун М. Вказана праця. С. 177, 235.
4. АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 507.
5. Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678–1679 років. Львів. Вид-во Українського католицького університету, 2015. С. 292.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 36, оп. 1, спр. 4, арк. 10 зв.
7. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. С. 493.

Григоренко О.П.
м. Хмельницький

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ І ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ВІДЗНАЧЕННЯ АКТУ ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

В статті аналізуються основні характерні дані утворення Народного Руху України. Основна увага акцентується на проведенні відзначення 71-ї річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР – однієї з найпотужніших суспільно-політичних акцій, проведених НРУ в початковий період своєї діяльності, що став провісником свободи, державності і демократії.

Ключові слова: Україна, Народний Рух України, державотворення, суспільно-політичне життя, національне відродження, з'їзд, програма, статут, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Акт Злуки.

В багатомісячній історії українського народу особливо помітне місце займає ХХ століття. Правда про більш як 70-літнє перебування при владі комуністичного режиму жахає цивілізований світ. На складному і суперечливому шляху національного державотворення на початку ХХ століття жорстока і тривала боротьба за Українську державу зазнала невдачі. УНР загинула, поглинута своїми сусідами. Надто нерівні були сили, надто несприятливо складалася міжнародна обстановка. Найбільш активні борці за національне визволення змушені були емігрувати або загинути – на фронтах чи пізніше, в ході репресивних акцій, які тривали десятиріччями. Здавалося, що не тільки УНР була знищена, – стерта була сама пам'ять про визвольні змагання, сплюндрована сама ідея незалежності. Тавро «українського буржуазного націоналізму» прикладали до всіх, хто мав мужність добиватися хоча б обмежених державних прав для свого народу (Микола Скрипник) чи просто оспівував свою любов до України (Максим Рильський), (Володимир Сосюра).

Радянський тоталітарний режим був особливо важким для України як найбільшій національній республіці Радянського Союзу. Центральна влада з величезною підозрою ставилась навіть до українських комуністів, постійно піддаючи їх репресіям. Репресії і голод оберталися мільйонними жертвами, особливо в середовищі українського селянства та інтелігенції. Друга світова війна, в орбіту якої Україна потрапила з перших днів, викликала нові мільйони жертв. Однак за лаштунками радянської України – безправної частини фактично унітарного Радянського Союзу – перебував народ, який пам'ятав свою славу історію та її героїв, свою мову і культуру, свій національний прапор і гімн. Це стало ясно, коли системна криза радянського тоталітаризму змусила керівників СРСР змінити політичний курс в напрямку лібералізації і оголосити так звану «перебудову».

Суттєві зміни у внутрішній і зовнішній політиці СРСР розпочалися по смерті К. Черненко (початок березня 1985 р.), коли на позачерговому пленумі ЦК КПРС було обрано нового лідера – 54-річного М. Горбачова. З метою оновлення застарілої тоталітарної системи, поліпшення економічної та політичної ситуації у країні новий партійний лідер на квітневому 1985 р. пленумі ЦК КПРС проголосив курс на «перебудову» радянського суспільства, прискорення соціально-економічного розвитку і розширення гласності в СРСР. Складовими цього курсу, на думку «архітектора перебудови», були науково-технічний прогрес, технічне переозброєння машинобудування, активізація «людського фактору». Проголошення гасел побудови «гуманного, демократичного соціалізму» в СРСР, що мав забезпечити політичний плюралізм, «виправлення деформацій» в національному питанні, збільшення ролі державних органів в управлінні народним господарством, розширення економічних прав підприємств при збереженні

основ існуючого режиму стимулювали стрімку демократизацію суспільного життя в Україні.

В умовах поглиблення у другій половині 1980-х рр. системної соціально-політичної, економічної, ідеологічної кризи та розгортання в радянському суспільстві під час «перебудови» демократичних процесів для партійно-державного керівництва СРСР ставала дедалі очевиднішою необхідність перегляду тактики й стратегії боротьби з опозиційним рухом. Усталені методи придушення опозиції на тлі перебудовчих гасел демократії та гласності кидали тінь на імідж Радянського Союзу. Правлячий режим під тиском світового співтовариства просто змушений був відмовитися від насильницьких методів боротьби з інакомисленням, звільнити з тюрем і заслання політичних в'язнів, дозволити існування неформальних груп та організацій різноманітних політичних і релігійних напрямків.

В Україні, як і в багатьох інших національних республіках, лібералізація режиму призвела до стрімкого наростання визвольного руху. Відразу захиталися підвалини СРСР, побудовані, здавалося б, на віки. Українська правляча еліта, яка впродовж десятиліть вірою і правдою служила центру, спробувала протистояти національно-визвольному руху, але швидко переконалася в тому, що це цілком марна справа. Тоді вона повернулася обличчям до власного народу. Спочатку інстинктивно, а потім все більш усвідомлено ця еліта почала засвоювати державотворчу спадщину демократичної УНР. 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет. З цієї точки відліку починається процес утвердження України як європейської держави, що вийшла на шлях самостійного розвитку.

Все більш очевиднішою ставала неможливість збереження без істотних змін існуючих в СРСР порядків, що висувало на передній план необхідність реформ в усіх сферах суспільного життя. Уже в червні 1989 р. в Україні діяло більш як 47 тисяч неформальних об'єднань [1, с.556]. Найактивнішими були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування, які поклали в основу своєї діяльності вирішення важливих суспільних питань: утвердження ідей демократизму, формування національної свідомості, висунення альтернативних лідерів, проєктів та програм. Своєю діяльністю ці об'єднання суттєво розширили базу демократичного руху, надали йому національного спрямування. Саме на цьому ґрунті й постав феномен Народного Руху України.

В Україні, як і на пострадянському просторі взагалі, важливу роль в ліквідації старої політичної системи зіграли не політичні партії, котрих як таких на той час не було, а громадські організації політичної орієнтації. Згодом це вплинуло на формування уявлення про громадські організації і громадську діяльність як опозиційну до держави і сприяло політизації гро-

мадянського суспільства, формуванню в Україні моделі демократичного громадянського суспільства. Однією з наймасовіших громадсько-політичних організацій, що згодом перетворилася на впливову політичну партію, був НРУ, що виник і діє як вияв народної ініціативи за оновлення суспільства, державну незалежність України, побудову національної демократичної держави. «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови, – напише згодом голова НРУ, Герой України В.Чорновіл. – Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух... Наприкінці 1988 р., зайнявши національно-демократичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 р. відбулися Установчі збори НРУ. 1993 р. НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, ми не могли брати участь у виборах»[2,с.7].

Здобувши на виборах 1989 р. до Верховної Ради СРСР низку мандатів народних депутатів СРСР, Рух та його союзники довели свою здатність виступати силою альтернативною Компартії України. Позиції неформальних об'єднань підсилювалися неспроможністю влади знайти вихід із соціально-економічної кризи, в якій перебував СРСР, в тому числі й Україна. Це підтвердив і шахтарський страйк влітку 1989 р.

Хоч курс на «перебудову» був оголошений одразу після приходу М. Горбачова до влади, масштабна лібералізація в політичній сфері почалася тільки з 1988 р. Тоді в Україні й народилася ідея створення масової суспільно-політичної організації. На звітно-виборчих партійних зборах Київської організації Спілки письменників України вирішили створити ініціативну групу сприяння перебудові у складі І. Драча (голова), В. Маняка, О. Мусяєнка, Ю. Мушкетика, Б. Олійника, П. Осадчука, Д.Павличка, В. Рогози, М. Слабошпицького, С. Тельнюка і В. Терена [3, с. 95]. У жовтні 1988 р. на екологічному семінарі в СПУ вкотре була висловлена думка про створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об'єднань, які виникали в Прибалтиці та інших регіонах СРСР [4, арк.20]. Невдовзі при парткомі СПУ і в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР сформувалися ініціативні групи щодо прискорення цього процесу. Незабаром на партійних зборах в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР було прийнято рішення про об'єднання обох груп та розробку документів по створенню Народного фронту України. Провідна роль у цьому процесі належала І.Драчу та В.Брюховецькому. Згодом була досягнута домовленість про те, що нове громадське об'єднання буде йме-

нуватися Народним Рухом України. Після тривалих дискусій впродовж грудня 1988 р., у січні 1989 р. спочатку партком СПУ, а потім і загальні збори колективу Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР схвалили два документи: проект Програми Народного Руху України і відозву його засновників до українського народу. 31 січня 1989 р. у Будинку кіно зібралася майже половина київських письменників, які схвалили в цілому ці документи, незважаючи на застереження, зроблені у виступі завідувача ідеологічним відділом ЦК КПУ Л.Кравчука. Інша половина членів письменницької організації висловилася проти утворення Руху. У листі-доносі першому секретарю ЦК Компартії України В. Щербицькому забутий ще при житті поет Данило Бакуменко рекомендував: «Хоч нині й рік змії, але таку змію необхідно нищити негайно, доки вона не виповзла з яйця» [5, с.71-72].

У відповідь на такий крок на бесіду до ЦК КПУ були запрошені І.Драч, Ю.Мушкетик, Д.Павличко, Б.Олійник та інші представники письменницької організації. Спроба відмовити їх ідеї створення НРУ виявилася невдалою. Більше того, їх позицію рішуче підтримав розширений пленум Спілки письменників України, який постановив створити НРУ і видрукувати на сторінках «Літературної газети» проект Програми Руху. За цих обставин ЦК КПУ був змушений погодитись із публікацією згаданого документу, хоч і констатував присутність в його тексті «ряду націоналістичних, антиконституційних положень» [6, арк. 21].

16 лютого 1989 р. на шпальтах «Літературної України» з'явився «Проект Програми Народного Руху України за перебудову» [7, с.3-6]. Публікація проекту Програми Руху викликала значний суспільно-політичний резонанс, неприємний для партійної верхівки. Незважаючи на зливу критики в республіканській пресі, організовані обласними осередками КПУ заходи, що мали на меті продемонструвати неспроможність та шкідливість цілей і завдань НРУ, ідея його організації ставала дедалі більш популярною серед українства. Інтерес до створення Руху на кінець квітня 1989 р., окрім Києва, спостерігався у Дніпропетровській (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Нікополь, Новомосковськ), Київській (Обухів, Глеваха, Гребінка), Кримській (Сімферополь, Севастополь, Ялта) областях, а також у Вінниці, Харкові, Хмельницькому, Черкасах тощо. На установчих зборах, мітингах, зустрічах, в яких брали участь різні верстви населення – інтелігенція, студенти, робітники, пенсіонери – жваво обговорювався проект Програми НРУ, збирали підписи на його підтримку.

Хоч у проекті Програми НРУ зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в НРУ

«політичну організацію, яка протистоїть Компартії України» і прагне «розпалити націоналістичні пристрасті», відволікти народ «від вирішення головних завдань перебудови» [8, арк.16]. За цих обставин знов розпочався тиск на засновників НРУ. 13 квітня 1989 р. члени Комісії партійного контролю при ЦК КПУ заявили секретареві парторганізації Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР В. Брюховецькому, що він займається створенням опозиційної до КПРС організації Народного Руху України і що така діяльність несумісна з перебуванням у лавах Компартії. Однак ці застереження були відкинуті [9, арк.129-130].

НРУ був однією з перших громадських організацій, які виникали в умовах «перебудовної» лібералізації, тобто без попереднього розгляду цілей, програм, структури і кадрового складу в партійних комітетах і КДБ. Такі організації дістали назву «неформальних». Смісл, який вкладався у цей «перебудовний» неологізм, був охарактеризований у листі, надісланому в ЦК КПРС 4 травня 1989 р. В. Щербицьким. Перший секретар ЦК КПУ визнав існування в республіці 15 самостійних формувань «крайньонегативної спрямованості». Він відзначав, що активізувалася робота щодо створення «Народного руху України за перебудову», який ставить себе «над партійними і радянськими органами» [10, арк.22-23]. Така організація була чужорідною для радянського суспільства, тобто антирадянською й антисуспільною, за словником В.Щербицького, через те, що всі наявні громадсько-політичні організації перебували під партійними і громадськими органами. За даними ЦК КПУ, станом на 31 травня 1989 р., у семи областях УРСР та в місті Києві вже діяли територіальні організації НРУ. При цьому підкреслювалося, що активізації діяльності неформальних громадських об'єднань, в тому числі деструктивного напрямку, сприяла «відкрита дискусія» на 1-му З'їзді народних депутатів СРСР з актуальних питань життя країни [11, арк.68-70]. За таких умов компартійне керівництво вважало за доцільне стати на шлях ведення публічних дискусій з представниками НРУ та інших неформальних об'єднань, широко висвітлювати цей процес в ЗМІ, не виключаючи разом з тим заходів правового впливу на тих, чия «поведінка виходить за рамки закону». Однак зазначена тактика КПУ не мала помітного успіху і не могла підірвати авторитет Руху серед громадськості республіки та загальмувати зростання кількості місцевих організацій НРУ.

Поглиблення політизації українського народу, сприятлива атмосфера для просування ідей Руху всерйоз непокоїла правоохоронні органи республіки. У доповідній записці на адресу Президії Верховної Ради УРСР прокурор УРСР П.Осипенко, голова КДБ УРСР М.Голушко, міністр внутрішніх справ УРСР І.Гладуш, міністр юстиції УРСР В.Зайчук просили законодавчий орган за допомогою місцевих рад реально вплинути на ке-

рівників підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, вимагаючи від них дотримання громадського порядку в колективах з метою «недопущення пропагандистської та організаційної роботи по створенню осередків НРУ». Очільники силових відомств рекомендували керівництву Верховної Ради УРСР звернутися до Президії Верховної Ради СРСР з проханням щодо прискорення ухвалення загальносоюзного закону про добровільні громадські організації, в якому чітко мав бути прописаний єдиний порядок реєстрації самодіяльних організацій, їх статутів та програм, що дозволило б правоохоронним органам в разі потреби поставити надійний заслін «екстремістським устремлінням ініціаторів створення розгалуженої мережі цього руху на місцях», запобігши можливим незаконним, антигромадським діям і вчинкам громадян [12, с.39]

Важливою віхою на шляху організаційного становлення НРУ стала Установча конференція Київської регіональної організації Руху (м.Київ і Київська область), яка відбулася 1 липня 1989 р. у столиці України і зібрала майже 700 учасників і гостей. Більшість з них становили представники наукової і творчої інтелігенції та студентства. Конференція обрала Координаційну раду Київської регіональної організації НРУ і Організаційний комітет з підготовки Установчого з'їзду Руху. За оцінками компартійних функціонерів, загальна атмосфера на Установчій конференції «визначалася особами, сповненими ворожості щодо партії, її керівних органів, радянської федерації, соціалістичного ладу». З цього робився висновок, що «за період з лютого 1989 р. відбулася значна еволюція [Руху] вправо»[13, арк. 90-94].

Керівництво України в липні 1989 р. проінформувало ЦК КППС про роботу партійних організацій УРСР у зв'язку з активізацією діяльності ініціативних груп щодо створення так званого «Народного Руху України за перебудову». В листі повідомлялося про підсумки Установчої конференції Київської регіональної організації НРУ та прагнення приєднатися до Руху «відверто націоналістичного, екстремістського угруповання – Українська гельсінська спілка (УГС)» і знову наголошувалося на тому, що ініціатори створення НРУ прагнуть «сформувати в дійсності структуру, альтернативну КППС, яка переслідує сепаратистську мету і закликає до національної ізоляції республіки». ЦК КППС ставилось до відома про заходи щодо протидії НРУ та спорідненим з ним неформальним об'єднанням, «планомірну боротьбу проти екстремізму і націоналізму», нейтралізацію «антисупільних елементів» тощо. Хоч ЦК КПУ констатував, що «ідея створення НРУ використовується як зручна ширма щодо консолідації діючих в республіці угруповань і формувань антирадянської і націоналістичної спрямованості», проте тішив себе і Кремль тим, що «широкої соціальної бази в НРУ нема, і, що партійні комітети і органи радянської влади «політичним становищем володіють»[14, арк.107-112].

Серпень 1989 р. був часом останніх шалених спроб Компартії України дискредитувати НРУ в очах широкої громадськості республіки, створити «альтернативні НРУ громадські організації на місцях», відтермінувати проведення Установчого з'їзду Народного Руху України. 11 серпня 1989 р. в ідеологічному відділі ЦК КПУ відбулася бесіда з головою Координаційної ради Київської регіональної організації НРУ В.Яворівським і головою Оргкомітету з проведення Установчого з'їзду НРУ І.Драчем. Однак вони категорично відмовилися «перенести проведення з'їзду на пізніший строк» і заявили, що цей з'їзд буде «історичним етапним моментом» в житті України [15, арк.122]. До ЦК КПУ також надходили тривожні повідомлення про активну діяльність рухівців у регіонах. І хоч у них ще містилися оптимістичні інтонації, все ж відчувалося, що владі все важче і важче зберігати керівну роль у суспільно-політичному і економічному житті республіки.

Це можна чітко простежити з інформації Хмельницького обкому партії ЦК Компартії України про політичну ситуацію в області й активізацію діяльності НРУ, датовану 22 серпнем. «Відділи обкому, міськкоми, райкоми партії систематично аналізують політичну ситуацію в області, настрої людей, враховують їх в практичній роботі. В обкомі партії створена група по вивченню громадської думки, яка проводить анкетні опити різних верств населення, узагальнює інформації, що надходять від партійного активу. Підготовлені матеріали про реагування трудящих області на роботу З'їзду народних депутатів, про діяльність на території області неформальних об'єднань. 16 червня ц. р. бюро обкому затвердило групу по координації роботи партійних, радянських і правоохоронних органів по протидії негативним явищам. Встановлено чергування відповідальних працівників у партійних, радянських органах, на підприємствах.

В цілому в області обстановка контролюється, в колгоспах, радгоспах, на підприємствах і установах забезпечується нормальний трудовий ритм. Позитивно оцінюються підсумки роботи З'їзду народних депутатів і Сесії Верховної Ради СРСР. Разом з тим частина населення області критично настроєна щодо позиції на З'їзді депутатів від України, робились зауваження про пасивність депутатів від області. В окремих робітничих колективах, установах висловлюються думки, що свідчать про невдоволення ходом економічних реформ.

У зв'язку з підготовкою до виборів народних депутатів УРСР та місцевих Рад, спостерігається активізація неформалів, які намагаються вплинути на настрої людей, негативно зорієнтувати їх щодо можливих кандидатів. В м. Хмельницькому виявлені листівки негативного змісту. Слід зазначити, що активнішу позицію, ніж під час підготовки минулих виборів, займають партійні організації. Ними виробляється чіткіша стратегія

передвиборної боротьби. Партійні комітети і Ради народних депутатів орієнтують актив щодо передвиборної партійної платформи, озброюють його необхідною інформацією, готують до живої роботи серед людей.

Активізуються певні кола, зв'язані з НРУ. Хмельницький координаційний центр НРУ намагається провести обласну конференцію і вибори делегатів на республіканський з'їзд Руху. Ці спроби підігриваються відповідним чином з Києва. На позиції НРУ стоїть частина членів товариства «Спадщина» (м. Хмельницький), первинної організації Товариства української мови «Рух» (м. Нетішин), об'єднання «Творчість» (м. Кам'янець-Подільський)» [16, арк.79-81].

8-10 вересня 1989 р. в конференц-залі київського Політехнічного інституту відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України, в якому взяли участь, за даними мандатної комісії, понад 1100 делегатів і численні гості. Серед делегатів було: українців – 944, росіян – 77, євреїв – 9, поляків і білорусів – по 6, всього – представники 13 національностей. За освітнім цензом 800 осіб мали вищу освіту, в їх числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 28 докторів і 96 кандидатів наук. Жіноча стаття була репрезентована 98 делегатами [17, арк.8-9]. На з'їзд були запрошені і виступали з привітаннями представники народних фронтів та інших політизованих неформальних об'єднань Москви, Ленінграда, інших міст Російської Федерації, а також Білорусії, Молдавії, Прибалтики, Закавказзя, гості з Польщі, Чехословаччини, Франції, Канади, США, Великої Британії, в числі яких були діячі української діаспори. На адресу з'їзду та чільних діячів НРУ надійшли вітальні телеграми від відомого білоруського письменника В. Бикова, поета Є.Свтушенка, духовенства і вірних УГКЦ, Ліги українських жінок Канади, народних фронтів Латвії, Литви та Естонії, інших адресатів.

Відкрив Установчий з'їзд, а потім виступив з доповіддю голова Оргкомітету письменник В.Яворівський. З привітанням до делегатів і гостей з'їзду звернувся лауреат державних премій СРСР і УРСР, Герой Соціалістичної Праці, письменник О.Гончар. Він висловив думку, що з трибуни з'їзду «промовлятиме сама безкорислива правда життя, пекучі його проблеми, високі почуття громадянської відповідальності, розуміння обов'язку, справжнє убоління за долю перебудови, за наше спільне майбутнє». Письменник також наголосив, що НРУ «має бути максимально вимогливим до себе, вдумливо виважувати кожне слово і кожен крок, дорожити єдністю. Тоді ніякі інсинуації йому не страшні». Всього на з'їзді виступило 78 чоловік.

Делегати з'їзду по-різному формулювали свою відповідь на основне питання: в якій формі має проявитися реальний суверенітет України? Однак різниця у поглядах, як відзначив В.Чорновіл, не мала, на його думку,

істотного значення на початковому етапі діяльності Руху. «Від того, – значав він, – що Лук'яненко чи Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більшого суверенітету її в реорганізованому Союзі, що перші обстоюють політичний плюралізм, а другі поки що воліють тільки лібералізації партії, до якої вони належать, – ще не підстава до роз'єднання. Якраз Народний рух і покликаний об'єднати всіх, кому болить доля України, для конкретних щоденних справ» [18, с.282].

З'їзд прийняв Декларацію про створення Народного Руху України за перебудову, Програму і Статут НРУ, відозву «До народу України», звернення «До всіх неукраїнців України», «Проти антисемітизму», «На підтримку прагнень кримськотатарського народу», «До українців, що проживають на території Української РСР і обрали своєю рідною мовою російську мову», заяву «Про вибори», всього 13 резолюцій, заяв, звернень. Головою Руху було обрано І.Драча, його заступниками – М.Гориня, С. Конєва і В.Яворівського. У Статуті, ухваленому з'їздом, НРУ позиціонував себе як масову і незалежну громадську організацію, яка виникла «як вияв народної ініціативи за перебудову та демократичне оновлення соціалістичного суспільства» [19, арк.48]. Організаційне оформлення НРУ, здійснене на Установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 р., знаменувало утворення організованої народної опозиції, було реакцією невдоволення частини суспільства на дії влади, дало поштовх зародженню і становленню багатопартійності, і нарешті, виявилось важливим кроком на шляху демонтажу компартійної системи і повалення тоталітарного режиму.

Компартія України в цілому нервово відреагувала на з'їзд НРУ. Її не тільки шокувала атмосфера на цьому зібранні, яку визначали «неприкритий націоналізм, шалений екстремізм, нападки на соціалізм, Комуністичну партію, марксистсько-ленінську ідеологію», але й лякали «можливі негативні зміни в громадсько-політичній обстановці республіки в зв'язку з минулим з'їздом НРУ, агітаційною діяльністю його делегатів і розгортання роботи по створенню структури «Руху» на місцях». Але експерти Ідеологічного відділу ЦК КПУ тішили себе тим, що «з'їзд не привернув увагу широких верств населення» [20, арк.159]. Зазначене твердження, звичайно, не відповідало дійсності.

Вже на початок листопада 1989 р. НРУ організаційно оформив свої регіональні осередки у всіх областях УРСР. Загальна чисельність членів Руху оцінювалась в 77 тисяч осіб, об'єднаних майже в 500 територіальних організаціях, з яких понад 70% знаходилися в західному регіоні республіки, а також в місті Києві. Осередки НРУ створювались в академічних інститутах та на підприємствах оборонної промисловості, а соціальна база Руху сягала близько 12 мільйонів чоловік. З огляду на зазначене, експерти

Ідеологічного відділу ЦК КПУ були змушені визнати, що «значна частина населення республіки позитивно сприйняла ідею створення «Руху» як форми реалізації суспільно-політичної активності, не пов'язаної бюрократичними узами». Вважалося, що популярність НРУ буде зростати, якщо поглиблюватимуться соціально-економічні труднощі. З цього робився висновок, що «в подальшому політика повного заперечення «Руху» на місцях може мати негативні наслідки» [21, арк.204]. Від цього часу КПУ була змушена відмовитися від тактики блокування, заборони або дискредитації НРУ, його розколу і стати на шлях налагодження спроб діалогу з Рухом, щоб спрямувати його діяльність у більш безпечний для існуючого режиму напрям. Однак, як свідчать факти, це завдання виявилось непосильним для деградуючої системи.

Серед основних завдань НРУ в перші місяці його офіційного утворення, поряд з розбудовою власної організаційної мережі і пропагандою програмних гасел, важливе місце належало підготовці до чергових виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих рад депутатів. Спільно з своїми союзниками – Українська гельсінська спілка, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка та іншими – НРУ у відозві «Виборці України!» закликав громадян України зробити свій вибір: «Чи стане Україна вільною суверенною державою, спроможною забезпечити своєму народові матеріальний і духовний добробут, чи вона і надалі залишиться політичною, економічною і культурною провінцією центральних відомств». Рух також рішуче заявляв, що він виступає проти збереження «старої системи», «режиму державного терору і репресій», «диктату панівної ідеології», «тоталітарної організації суспільства»[22, арк.2].

Березневі вибори 1990 р. помітно змінили політичну конфігурацію органів законодавчої влади УРСР, особливо на місцевому рівні. У складі Верховної Ради УРСР, за участю НРУ, вперше була створена опозиція компартійній більшості – Народна Рада в кількості 125 депутатів від національно-демократичних сил на чолі з І.Юхновським. А в Івано-Франківській, Львівській та Харківській обласних радах опоненти комуністів отримали дві третини місць, у Тернопільській – майже половину, у Київській міській раді – 40%.

На рубежі 1980-1990-х років значно активізувалося суспільно-політичне життя на Поділлі. Організовані дії Хмельницьких неформалів, що були пов'язані з виникненням культурно-просвітницьких товариств, діяльність яких згодом трансформувалась в осередки НРУ, датуються весною 1988 року. Центром організаційного національно-культурницького бродіння став Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування (тепер – Хмельницький національний університет), де викладачі-науковці Г.Сіренко, В.Керзюк, І.Клюс і В.Яременко ініціювали створення культур-

но-просвітницького товариства «Спадщина». Невдовзі навколо «Спадщини» у Хмельницькому вже згуртувалася патріотично налаштована інтелігенція міста та ближніх райцентрів, тож товариство стало головним боєм не лише керівництва інституту та його парткому, але й міськкому та обкому партії.

Політична ситуація тоді на Хмельниччині, як і в усій країні, була складною. Владні обласні структури правлячої ще тоді Комуністичної партії заборонили рухівцям проведення установчих зборів. Через це рухівці змушені були проводити свій з'їзд на стороні [23, с.1]. За домовленістю з керівництвом НРУ Хмельницька обласна Установча конференція відбулася в Києві 2 грудня 1989 р. в першій половині дня в приміщенні Київського політехнічного інституту, а потім в приміщенні Спілки письменників України. 110 делегатів від Хмельницької області обрали керівні органи, затвердили трьох співголів, а також ухвалили рішення про створення обласної газети «Пробудження». Співголовами були обрані поет П.Гірник, публіцист Б.Теленько, літератор і видавець В.Басиров. Після закінчення установчої конференції делегація НРУ від Хмельницької області взяла участь у велелюдному мітингу біля київського республіканського стадіону, де з засудженням дій Хмельницького обкому Компартії України виступив Д.Павличко. В містах Кам'янці-Подільському, Нетішині, Старокостянтинові, Шепетівці виникають чисельні осередки, які об'єднують всіх, хто ставить за мету встановлення незалежної України. З боку комуністів починається шельмування самої організації і її членів. В області поширювалися провокаційні чутки, до селян приїжджали провокатори під виглядом рухівців, які закликали їх нічого не сіяти і не садити. Але комуністи в області дедалі більше втрачали свій вплив на людей. В серпневі дні 1991 р., коли була спроба державного перевороту, штаб Хмельницького Руху діяв цілодобово – листівки, агітація, підтримка словом людей, які вже впали в паніку. Під час всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. Хмельниччина в числі перших дає один із найбільших відсотків за самостійність України [24,с.428].

Однією з найбільш потужних суспільно-політичних акцій НРУ в початковий період своєї діяльності, яка продемонструвала владі його можливості, стало перше публічне відзначення в радянській Україні 71-ї річниці Акта Злуки – проголошення об'єднання двох українських державних утворень – Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину соборну незалежну Українську державу, яке відбулося 22 січня 1919 р. в Києві. Саме НРУ найактивніше за всіх інших представників неформальних громадських організацій Демократичного блоку України виступав за відновлення вшанування на належному рівні Акта Злуки від 22 січня 1919 р. 13 січня 1990 р. Велика Рада РУХу відбула свою

третю (спеціальну) сесію, присвячену дню Соборності України. В роботі сесії взяли участь науковці суспільствознавчих інститутів Академії наук Української РСР. Беручи до уваги зміст виголошених науковцями доповідей та виступи учасників дискусій; визнаючи Акт Злуки УНР та ЗУНР, здійснений 22 січня 1919 р., як історико-юридичний факт у розвитку української державності; визнаючи проголошення 22 січня 1919 р. з'єднання століттями відірваних одна від одної частин єдиної країни (Галичини, Буковини й Закарпатської України – з одного боку, та Великої Наддніпрянської України – з другого) – актом здійснення віковичних мрій українського народу; розглядаючи Акт Злуки 22 січня 1919 р. як маніфестацію єдності і нероздільності українського народу та його прагнення жити в єдиній національній державі; визнаючи гостру актуальність ідеї єдності та консолідації українського народу, його духовної соборності на сучасному етапі духовного будівництва та суспільного розвитку третя сесія Великої Ради РУХу ухвалила: «1. День 22 січня вважати Днем Соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. 2. Звернутися до республіканських органів влади з пропозицією стосовно визнання дати 22 січня Днем Соборності України з занесенням цієї дати до календаря. 3. З метою пропаганди ідеї єдності народу України та української держави організаціям РУХу щороку 22 січня проводити масові заходи (збори, мітинги) на відзначення дня Соборності України» [25, арк.3]. Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість організований Народним Рухом України «живий ланцюг злуки» по маршруту Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УРСР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилися на вжиття будь-яких силових методів [26, арк.1-2]. За інформацією Міністерства внутрішніх справ УРСР для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько одного мільйона осіб). Для доставки учасників по маршруту використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23000 одиниць приватного автотранспорту. Для забезпечення порядку задіяно 8000 працівників органів внутрішніх справ, понад 3000 членів ДНД.

Крім цього на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва на відзначення 71-ї річниці проголошення Акта Злуки було проведено 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тисяч осіб (ці дані також применшені щонайменше вдвічі). Основний зміст виступів зводився до увічнення дати з'єднання УНР і ЗУНР та до закликів активно боротися за незалежну самостійну Українську державу.

Велелюдним був мітинг на майдані перед Софійським собором, який вів Дмитро Павличко. На ньому виступили голова Народного Руху України Іван Драч, керівник секретаріату НРУ Михайло Горинь, народні депутати СРСР Володимир Яворівський, Сергій Конєв, Микола Куценко, письменники Борис Тимошенко, Олесь Гончар, Юрій Мушкетик, Павло Мовчан, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники Івано-Франківщини, Львівщини, Полтавщини, Харківщини, Донеччини... На майдані майоріло 550 жовто-блакитних, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи і Петра Сагайдачного, першого президента УНР Михайла Грушевського, одного з керівників Директорії УНР Володимира Винниченка. Тут розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода».

Крім вказаних заходів, зазначається в інформації МВС, у низці міст і населених пунктів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Кримської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Чернівецької областей відбулися ще 15 мітингів та інших масових акцій, в яких взяло участь близько 133000 осіб, на яких також обговорювався Акт Злуки 22 січня 1919 р., питання демократизації суспільства, підтримки української мови [27, арк.2-4].

Зрозуміло, що такі широкомасштабні акції не могли не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності.

Лише через десять років після січневої ухвали Великої Ради РУХу про відзначення святкування на державному рівні Дня Соборності України 21 січня 1999 р. з'явився Указ Президента України Л. Кучми. В ньому зазначалося: «Враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, постановляю: Установити День соборності України, який відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 р. Акта злуки»[28, с.2]. І хоча були спроби певних політичних сил завуалювати цю знаменну подію, Президент України П. Порошенко відновив офіційне відзначення свята «Дня Соборності» [29, с.3].

Історичне значення Акта Злуки полягає в тому, що століттями розчленований український народ вирвався з неволі й возз'єднався в єдиній Українській державі. Акт Соборності надав завершеної форми самостійній українській державі, сприяв подоланню рудиментів федералізму в ментальності національної політичної еліти. Об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. стало моделлю цивілізованого демократичного неекспаніоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація базувалася на засадничих принципах історичного самоусвідомлення спільності, ідеалів свободи і незалежності, добровільного волевиявлення, опори на власні політичні і матеріальні ресурси.

Акт Злуки 22 січня 1919 р. УНР і ЗУНР назавжди залишиться животною епохальною подією вітчизняної історії. Ця єдність сьогодні з нами, живе і насажує. В статті 2 Конституції України зазначено: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [30, с.4]. Так склалося, що українці як нація ніколи не загарбували і не завойовували чужих територій. З їх боку мало місце лише заселення та обживання вільних земель, що потребувало величезних зусиль і відваги. «Наш край великий і багатий, – писав видатний український історик Михайло Грушевський, – один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності» [31, с.50]. Такий народ ніколи не змириться з тимчасовою окупацією своїх споконвічних земель російськими агресорами. Цілісність України, її унітарність – це ті цінності, які не можуть обговорюватися.

Таке масове, за своєю суттю перше всенародне відзначення річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР в єдину Українську державу, яке було організовано НРУ 22 січня 1990 р., продемонструвало владі і всьому українському суспільству, що на політичну арену вийшла така політична сила, що швидко призведе до ліквідації старої політичної системи і утвердження незалежної Української держави.

Джерела та література

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.,2003. – С.556.
2. Чорновіл В'ячеслав. Біографія. Статті. Цитати. – К.,2007. – С.7.
3. Литвин В. Україна: від бюрократичної «перебудови» до народної революції (1985-1991). – К.,2005. – С.95.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.20.
5. Бойко О. Україна у 1985-1991рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку.-К.,2002. – С.71-72.
6. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.21.
7. Літературна Україна. – 1989. – 16 лютого. – С.3-6.
8. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2557. – Арк.16.
9. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2557. – Арк.129-130.
10. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2555. – Арк.22-23.
11. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.68-70.
12. Бажан О.Г. Спроба протидії КДБ УРСР становленню та функціонуванню Народного руху України за перебудову//Український історичний журнал. – 2010 – №1. – С.39.
13. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.90-94.
14. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2558. – Арк.107-112.

15. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2656. – Арк.122.
16. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2555. – Арк.79-81.
17. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.8-9.
18. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К.,2000. – С.282.
19. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.85. – Арк.48.
20. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2658. – Арк.159.
21. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2658. – Арк.204.
22. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.81. – Арк.2.
23. Ключ І. П'ятиріччя Руху на Хмельниччині//Джерело (вісник ХКО НРУ). – 1994. – Грудень. – С.1.
24. Матвіюк К. І ми цей шлях пройшли. Національне відродження: спогади, свідчення, оцінка подій і моя участь у цьому русі. – Харків,2010. – С.428.
25. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.95. – Арк.3.
26. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2861. – Арк.1-2.
27. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2767. – Арк.2-4.
28. Про День Соборності України. Указ Президента України//Голос України. – 1999. – 23 січня. – С.2.
29. Про День Соборності України. Указ Президента України//Голос України. – 2014. – 15 листопада. – С.3.
30. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С.4.
31. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.,1991. – С.50.

Гурська К.О.

м. Кам'янець-Подільський,

Захар'єва З.В.

м.Дунаївці

**ЦЕНТР МАРХОЦЬКОЗНАВСТВА І МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ГРАФА-РЕФОРМАТОРА І. СЦІБОР-МАРХОЦЬКОГО
У МИНЬКІВЦЯХ – ЯСКРАВІЙ ПРИКЛАД ІНІЦІАТИВИ
ДІЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ
(до 10-річчя з початку реалізації задуму)**

Протягом 180 років, що минули після смерті у 1827 р. подільського землевласника і поміщика Ігнація Сцібор-Мархоцького його бурхливе життя, час від часу захоплювали уяву окремих краєзнавців, белетристів і письменників. Під цей вплив потрапили поляк Ю. Ролле, росіяни О. Копи-

лов та Є.Євтіхійєв, українці К.Копержинський, Б.Гришук, В.Сутковецький, С.Оліневич та інші. Проте справжній прорив у цьому напрямку намітився лише 2007 р., коли цією темою зацікавився уродженець Дунаєвеччини, а тепер мешканець обласного центру, журналіст за освітою і практикуючий археолог, активний краєзнавець і лауреат премії Хмельницької ради ім. М.Орловського в галузі історико-краєзнавчих досліджень 2016 р. та премії ім. Академіка І.Винокура обласної організації НСКУ 2017 р. Володимир Анатолійович Захар'єв. Маючи спочатку за мету, всього лиш віддати належну пошану земляку і ще раз нагадати подолянам про діяльність цього реформатора, він за десятиріччя виріс із популяризатора у глибокого дослідника постаті І.Сцібор-Мархоцького в історії України, Речі Посполитої та Російської імперії останньої чверті XVIII – першої третини XIX століть.

2007 року за кошти своєї сім'ї В.А. Захар'єв придбав у селі Миньківці приміщення з метою створення музею графа-реформатора, що й остаточно реалізував через 5 років [1, с. 61]. Водночас дослідник розпочав збір всього, що нагадувало про цю особистість і завдяки підтримці ідеї доктором історичних наук, професором Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка 2009 р. створив тут науково-дослідницьку структуру «Центр Мархоцькознавства», що є філією Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка і відтоді випускає щорічники за цією тематикою [2, с. 79-95].

Для наповнення цих книг якісними публікаціями В.А. Захар'єв, як упорядник і наполегливий організатор, залучив десятки науковців із Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Одеси, Львова, Вінниці, Києва та краєзнавців із Дунаєвечь, Нової Ушиці, Волочиська. З допомогою небайдужих до історії соціально-економічного феномена, що був створений у Миньківцях та довколишніх селах зусиллями І.Мархоцького, опрацьовано чималий пласт літератури у бібліотеках України, Польщі, Росії та Інтернеті і зібрано майже всі публікації, що стосуються його.

В.А. Захар'єв наповнив фонди музею Мархоцького копіями особистих документів І.Мархоцького і тогочасних установ, які займалися перевіркою численних скарг недоброзичливців та ворогів реформ, з архівів Одеси, Хмельницького, Вінниці, Львова, Херсона, Києва, Варшави і Кракова.

За останні роки його окремі статті та й співпраці з доктором історичних наук, професором Олександром Петровичем Григоренком, опубліковані у збірниках матеріалів тематичних конференцій та збірниках вишів і музеїв Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Вінниці, Тернополя, Старокостянтинова, Славути, Могилева-Подільського, Мурованих Курилівців, Бару і навіть Миколаєва [3]. Заодно, з'явилися і десятки науко-

во-популярних публікації у періодичних видання та Інтернеті авторства краєзнавця чи за його безпосереднього консультування або використання упорядкованих ним томів НЗЦМ.

Дослідник переосмислює і пропонує нові версії тих чи інших подій, які сталися у бурхливому житті І. Мархоцького та його «Миньковецької держави». Ці публікації викликали жвавий інтерес наукової спільноти, на них вже посилаються у своїх працях історики, філософи, економісти, правознавці і навіть літератори. Ним також створено сторінку музею на Фейсбуці. 2012 р. В.А. Захар'єв став здобувачем кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка, готуючи кандидатську дисертацію «Рід Сцибор-Мархоцьких в Україні: господарчі, суспільно-політичні та культурологічні аспекти (XVIII- початок XX ст.)».

Зокрема, у своїх статтях В.А. Захар'єв пише, що першим із відомих на сьогодні публічних повідомлень про діяльність І. Мархоцького є подане подільськими землемірами Екстером та Рудницьким у звіті за 1800 р. (До речі, уточнений варіант, автори повторили 1819 р. – у період переслідувань і гонінь подільською владою і духовенством І.Мархоцького). Але та інформація дуже скупа і до того ж стала доступною сучасним дослідникам лише 2005 р. після опрацювання історіографами В.Дячком та Ю.Земським архівних справ у Державному архіві Хмельницької області [4, с.29, 31, 39, 41]. Далі В.А. Захар'єв стверджує, що наступним був В. Марчинський, який присвятив І.Мархоцькому та його господарському комплексу майже 2 сторінки тексту у датованій 1820 р. книзі «Статистичний, топографічний й історичний опис Подільської губернії» [5, с.82-83].

На переконання В.А. Захар'єва, першим про І.Мархоцького, як особистість і реформатора, згадав О.Пшездецький у своєму двотомнику «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» – майже через півтора десятиліття після смерті графа [6, с.69-75].

Очевидно, саме тому не оминув рід Мархоцьких, незважаючи на, в цілому, далеко не позитивну суспільну оцінку неординарних вчинків І. Мархоцького, К.Несецький у виданні «Польський гербівник» [7, с.343-344].

В.А.Захар'єв наголошує, що інтересу до цієї особистості додала публікація у 1859 р. спогадів польського патріота, літератора, педагога та архівіста Францішека Ковальського [8, с.89-104]. Згадуючи молодість, він детально переповів те, що бачив у «Миньковецькій державі» 1820 р., де побував зі своїм другом, поетом, прозаїком та перекладачем Станіславом Стажинським (Стахом із Заміхова) на «Святі обжинків» (Церери). Услід за ним про І.С.Мархоцького та його діяльність пригадав у свої нотатках про минуле Божидар Шашор, який часто відвідував свої родичів з сусіднього Жванчика Ліпінських [9, с.359-389]. Відтак, І.Мархоцький потрапив на

сторінки «Універсальної енциклопедії Польщі» і нарис про неординарно графа авторства Ю.Бартошевича [10, с.966-968].

В.А. Захар'єв резюмує, що на цьому етапі (40-60-і рр. XIX ст.), незважаючи на неординарні вчинки І.Мархоцького, польськими авторами формується його позитивний образ. Але зауважує, що на той час подільський край вже понад півстоліття перебував у складі Російської імперії, і після невдалого повстання 1863-1864 рр. розпочався тотальний наступ репресивної машини влади на усе польське.

Одним з реалізаторів антипольських заходів самодержавства на Поділлі, став православний священик Михайло Симашкевич. 1872 р. він випустив книгу «Римское католичество на Подолии», якою розвінчував католицьке духовництво краю. Незважаючи, що саме католицький єпископ Мацевич 1812 р. започаткував травлю І.Мархоцького, звинувативши його у язичництві, М. Симашкевич приєднав сюди реформи Ігнація Мархоцького, розкритикувавши їх організатора [11, с.399-402]. Той же В.А. Захар'єв, аналізуючи краєзнавчу спадщину цього церковного діяча, виявив, що через вісім років, коли М.Симашкевич, як автор, вже виступав у цивільній іпостасі, то він визнавав чимало здобутків свого колишнього візаві [12, с.62, 88-89].

В.А. Захар'єв цілком погоджується з думкою інших авторів, що найвагоміший внесок у мархоцькознавство XIX ст. зробив Юзеф Антоній Ролле. 1884 р. під псевдонімом «Д-р Антоній» той опублікував про І.Мархоцького (як особистість та діяча) широкий нарис «Граф Редукс» [13]. Цей твір та спогади вищезгаданого Ф.Ковальського, лягли в основу статей-переспівів про І.Мархоцького у тодішній цивільній та релігійній періодиці Російської імперії авторства белетристів А.Копилова [14, с.175-195], Є.Євтіхієва [15, с.55-75], і якогось О.Л. [16, с.78-98]. В тих статтях, стверджує дослідник, відчувається рука цензора і знецінювання всього позитивного, чого досяг І.Мархоцький як перший реальний впроваджувач прогресивних капіталістичних принципів господарювання і розкріпачення селян на пізньофеодальному Поділлі, Україні та Російській імперії, в цілому.

Не минула, на думку В.А.Захар'єва, ця тенденція і священика Ю.Лотоцького, який в молоді роки неодноразово бував у «Миньковецькій державі», адже там опікувався побіянською парафією чоловік сестри [17, с.288-289, 296]. Цей поважний автор на кількох сторінках переоповів різні нісенітниці про графа і навіть вдався до наклепу, бо за життя І.Мархоцький аж ніяк не «розорил этим сумасбродством имение своё донельзя», а навпаки – завдяки реформам примножував своє багатство і добробут своїх селян, яких, до речі, 1804 р. відпустив на волю. Столицю ж його землеволодіння – місто Миньківці – за розвиток промисловості певний час називали «подільським Манчестером».

Як свідчить проведений В.А. Захар'євим аналіз, на жаль, емоційні оцінки певних вчинків І.Мархоцького, які продовжували поширюватися у середовищі поляків, вплинули і на авторів, що розповідали про нього у польських енциклопедичних виданнях рубежу ХІХ-ХХ століття [18, с.546; 19, с.301-303; 20, с. 207-210]. Водночас укладач енциклопедичної праці «Приходи і церкви Подольської губернії» православний священник Євфтимій Сіцінський, неодноразово згадавши про нього у праці, зумів ні разу не піддатися «політичній доцільності» [21, с. 410-973].

В.А. Захар'єв вважає, що першим справжнім науковцем, який об'єктивно оцінив діяльність І.Мархоцького, був Мар'ян Дубецький, котрий напередодні Першої світової війни у 1914 р. опублікував глибоку аналітичну статтю про агрореформу графа [22, с.1-32]. Цей же автор написав і про його сина Кароля [23, с.305-320]. До речі, того ж року про молодшого з Мархоцьких вказав у мемуарах і ботанік А.Анджеєвський [24, с.172-173].

Як установив В.А. Захар'єв, після розпаду Російської імперії, отриманням Польщею незалежності 1918 р. та, відповідно, появою нових газет і журналів імена батька та сина Мархоцьких стали стабільніше з'являтися у енциклопедіях, журналах, газетах. Однак, поки що дослідником виявлено лише одну позитивну публікацію [25, s.195-202]. У більшості ж І.Мархоцький зображений у негативних відтінках, його висміюють [26, s.5; 27, s.4; 28; 29, s.3; 30; 31]. В.А. Захар'єв вважає, що причин тут дві: 1) непрощення І.Мархоцького католицькою церквою через конфлікт з єпископом Мацевичем, 2) сліпе передрукування ЗМІ суті публікації, перша з яких у ланцюжку була негативною, що простежується навіть у тих публікаціях, які виявлено дослідником.

Проте це не завадило науковцям соціалістичної Польщі 1974 р. розмістити виважену інформацію про І.Мархоцького у «Польському біографічному словнику» [32, s.550-553] та після чергового отримання незалежності 1996 р. – в книгу Романа Афтаназі про резиденції на пограниччях Речі Посполитої [33, s.255-268].

Натомість в Радянській Україні до Другої світової війни вийшли лише дві публікації про І.Мархоцького. Але вони не стосувалися його реформ. 1923 р. друкарства у Миньковецькій державі торкнувся молодий дослідник М.Суслопарів з Кам'янця-Подільського [34]. 1926 р., про одну з головних традицій Миньковецької держави І.Мархоцького розповів у книзі «Обжинки» одеський етнограф та фольклорист Кость Копержинський – уродженець сусіднього Миньківцям села Глібів Новоушицького району [35, с.29-59].

«Незважаючи на те, що І.Мархоцький був піонером відміни панщини на українських землях, ставився до селян та міщан, як до вільних грома-

дян, – зауважив В.А. Захар'єв у статті «Нове у історіографії «Миньковецької держави» та її засновника Графа Ігнація Мархоцького», – радянськими чиновниками було накладено негласне табу на інформацію про нього для широкого загалу. Про це безпосередньо свідчить виявлений Наталією Черкаською (Київ) факт. Після знахідки у 1927 р. в Одесі родинного архіву Мархоцьких, заступник завідувача Центрального Архівного відділу УСРР Токарев підрезюмував документ про це резолюцією «Таємний матеріал і для роботи з науково-дослідною метою до особливого розпорядження ЦАУ його не слід давати». Окрім замовчування про реформи І.Мархоцького, за наказом Миньковецького райкому партії 1955 р. в Отроківському яру вщент зруйновано родинну усипальницю Мархоцьких. Такого не дозволили собі навіть за часів царизму вороги реформатора – Стадніцькі, котрі через суд забрали собі частину Миньковецької держави, а саме: села Отроків, Тимків, Антонівку, Кружківці» [36, с.298].

У той же час за межами СРСР аспекти діяльності І.Мархоцького висвітлювали емігранти. Наприклад, Іван Огієнко вказав на його здобутки у друкарстві [37]. 1957 р. у Великобританії тижневик «Wiadomosci» публікує статтю Софії Вільги про польських реформаторів і серед них згадує І.Мархоцького [38, s.2]. Та не усі. Негативне ставлення до І.Мархоцького у Канаді сформував Василь Гарба – син інспектора з пропінатії (збірника податків з продажу спиртних напоїв), що провів дитинство у сусідньому с.Тимків своє бачення висловив у оповіданні «Крулеводство Миньковецьке» (бувальщина)», що вийшло 1968 р. [39, с.3-7]. На думку В.А. Захар'єва, він «з позиції лівацької ненависті маргінальних українців-емігрантів до поляків, як таких, перекручуючи факти і вдаючись до чуток, які дитиною почув від бабусі та батька, не об'єктивно показав графа і його досягнення» [40, с.298].

Знайшов В.А. Захар'єв і поодинокий виняток позитивної оцінки господарських та організаторських талантів графа у СРСР. Як-от, у 1974 р., коли про Мархоцького побічно згадав у своїй праці дослідник друкарства Орест Мацюк (Львів) [41, с.51]. Однак це стосувалося лише одного з аспектів діяльності реформатора.

Черговий період досліджень (1960-2005 рр.) діяльності І.Мархоцького розпочав житель Миньковець Григорій Гавінчук, який привіз з фронту журнал із вище згаданою статтею Є.Євтіхієва. Додавши до неї витяги з дослідження «Приходи і церкви Подільської губернії» Є.Сіцінського, вчитель створив рукопис «Історія розвитку Миньковецької держави» [42], копіями якого поділився зі своїми друзями – журналістом Михайлом Грошком та вчителем Володимиром Загодним.

В.А. Захар'єв вияснив, що 1962 р. Михайло Грошко (Хмельницький) посприяв публікації статті Г.Гавінчука «Мої Миньківці: «Миньковецька

держава» у обласній молодіжній газеті «Прапор юності» [43]. У розпал перебудови радянського суспільства М.Горбачовим його син – теж журналіст – Валерій Грошко передав рукопис своєму колезі – подільському письменнику Броніславу Грищуку, який збирав інформацію для написання роману-фантазмагорії «Поділля, колиско і доле» [44, с.17-22, 79-106]. Поява останнього у 1988 р. стимулювала до активності журналіста дунаєвської районної газети Володимира Сутковецького. Він додав до антуражу «Миньковецької держави» родинних переказів та у 1990 р. випустив книгу «Віск і криця» [45]. 1992 р. на основі отриманих від В.Грошка матеріалів «Історії розвитку Миньковецької держави» Б.Гришук видав краєзнавчу брошуру «Граф Мархоцький і Миньковецька держава» [46]. Схожу книгу з додачею авторських міркувань та інформації, почерпнутої у Б.Грищука і В.Сутковецького, на місцевому рівні опублікував у 1993 р. дунаївчанин Станіслав Олінович [47]. 1994 р. В.Сутковецький, у свою чергу, випустив 2-у частину діалогії про Мархоцьких, його рід та с.Притулівку – «Спогади старого майстра» [48]. В.А. Захар'єв був безпосереднім свідком цих подій, бо на той час мешкав у Дунаївцях та працював у районній газеті.

Перша публікація у сучасній науковій літературі про І.Мархоцького та його «Миньковецьку державу», фактично, з'явилася 1995 р. у «Наукових працях історичного факультету» Кам'янець-Подільського університету ім. І.Огієнка. Там про нього згадав у розробці уроку про Поділля у XVIII ст. кам'янчанин Сергій Трубчанинов [49, с.234-235]. 1999 р. до справи долучився науковець, професор Віталій Нечитайло (Кам'янець-Подільський), котрий дослідив аграрні аспекти «Миньковецької держави» [50, с.151-155].

Популяризуванню І.Мархоцького та «Миньковецької держави» сприяли – тоді ще завідувач Дунаєвським райвідділом освіти, а згодом – доктор історичних наук, директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка і професор вишу, Віктор Прокпчук, та вчителька історії у школі с. Іванківці Дунаєвського району Марія Васільєва. Вони допомогли учням Віктору Іванову та Оксані Солюцькій підготувати публікації для виступу на регіональній конференції «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків подій» [51, с.54-56; 52, с.99-100]. Тоді ж Володимир Захар'єв (Дунаївці) та Богдан Рідуш (Чернівці) описали й одну з найвеличніших, що збереглися дотепер, архітектурних споруд, виготовлених на замовлення І.Мархоцького архітекторами та будівниками, так звану «Нижню гроту» – стилізовану під справжню, штучну печеру з лабіринтом, підземним озером, капличкою і альтанкою на поверхні [53, с.83-84]. 2003 р. суть Свята Церери І.Мархоцького в інтерпретації К.Копержинського відкрив для дунаївчан відомий краєзнавець Євген Назаренко (Хмельницький) [54, с.108-113].

Все це призвело до пробудження інтересу всеукраїнських ЗМІ до «Миньковецької держави» [55]. Відтоді не було жодного року, щоб до цієї теми не зверталось 2-3 центральних видання. В.А. Захар'єв, що провів детальний моніторинг ЗМІ та аналіз опублікованого вважає, що, на жаль, і сучасні газетярі допускаються помилок своїх колег рубежу ХІХ та першої половини ХХ століть. Якість журнальних та газетних публікацій могла б бути кращою, якби фактаж перед оприлюдненням перевіряли фахівці.

Проте специфіка роботи журналістів полягає у потенційній довірі до опублікованого раніше, а обмаль часу та відсутність досвіду роботи у архівах призводять до повтору на сторінках сучасних ЗМІ різних нісенітниць та упереджень попередніх авторів. Адже, насправді, на позицію автора публікацій впливало багато чинників, зокрема, політичні. Наприклад, той же Мархоцький – був провідником тих ідей, які за його життя (+1827 р.) не сприймалися місцевою владою та церковниками – як православними, так і католиками. З такою ерессю наполегливо боролися. В цьому руслі й були написані переважна більшість публікацій про нього. В.А. Захар'єв, вважає, що зміни можуть статися лише після появи нових об'єктивних наукових досліджень.

Процес розпочався, коли побачили світ стаття київського науковця-архівіста Наталії Черкаської «Доля Печерського архіву Потоцьких» (2005 р.) [56, с.84-108], нарис дослідників Петра і Олександра Білих (Кам'янець-Подільський) «Миньковеччина: історичний нарис» (2006 р.) [57], наукові статті про І.Мархоцького та «Миньковецьку державу» Анатолія Степанюка (Хмельницький) [58, с.301-326], Вікторії Колесник (Вінниця) [59, с. 404-408], Веніаміна Лукіна (Єрусалим, Ізраїль) [60]. Потрібно було лише спрямувати роздрібнені зусилля в одне русло. І саме в цьому контексті депутатом Дунаєвської районної ради В.А. Захар'євим 2007 р. ініційовано ювілейні урочистості і фестиваль з нагоди 600-річчя першої писемної згадки про Миньківці.

До організації свята було залучено всі гілки районної та сільської влади, ентузіастів та меценатів. З популяризаторською метою до свята укладено і випущено збірник «Миньківці на Ушиці» зі статтею про «Миньковецьку державу» [61], у чому вагомо допоміг Сергій Трубочанінов – кандидат історичних наук, редактор і помічник авторів дослідження «Миньковеччина: історичний нарис» Петра і Олександра Білих.

Відтак, сім'я Захар'євих за власні кошти придбала будинок в центрі села під музей, про що було оголошено на святкуванні. «За первинним задумом, – описав цей важливий період своєї діяльності В.А. Захар'єв, – планувалося приміщення згодом безкоштовно передати громаді, але бажаючих займатися розбудовою музею не знайшлося, як і коштів у місцевому бюджеті на підготовчі роботи. Тому довелося реалізовувати задумане у приватному порядку. Розпочався пошук добродійників, котрі фінансували

б ремонт приміщення, та однодумців, що збирали б наукову інформацію. Влітку 2009 р. ці люди об'єдналися у згаданий вище «Центр Мархоцькознавства». Останній, завдяки підтримці доктора історичних наук, професора Лева Баженова, став науково-дослідницькою філією Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І.Огієнка [62, с.300]».

Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького у Миньківцях відкрито. Створено друкований збірник «Наукові записки Центру Мархоцькознавства», яких завдяки наполегливості цього подільця вже випущено 9 томів. Надійними партнерами «ЦМ» стали колективи архівів та наукових бібліотек. Завдяки ним фондосховище, яке відкрито у музеї, поповнилося кількома сотнями копій тематичних документів часів кінця XVIII-XIX ст., ілюстраціями, файлами, книгами тощо.

І.Мархоцький та його оригінальне дітище «Миньковецька держава» повертаються на своє – цільне – місце в історію нашої країни.

До Миньковець та Отрокова вже їздять туристи та екскурсанти з різних куточків України. У Отрокові, де зусиллями львів'янина І.В. Скальського реставрується палац та оборонні споруди, проходять щорічні фестивалі, у проведенні яких організатору допомагає його партнер В.А. Захар'єв. 2016 р. коли в результаті гібридної війни, яку проводить Росія, відносини між поляками та українцями стали напруженими, зусиллями В.А. Захар'єва у Миньківцях проведено літературно-мистецький захід «Поляк з українським серцем». У ньому взяли участь поети з обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» та м.Львів, художники і фотографи з Хмельницького, Кам'янець-Подільського, Дунаєвця, Нової Ушиці та місцеві жителі. Були запрошені і представники консульства Польської республіки у Вінниці.

Протягом 2017 р. на Миньковеччину торували дорогу і поляки. Наприклад, у музеї побували двоє представників туристичного бізнесу, котрі мають намір включити «Миньковецьку державу» у свої автобусні маршрути. Нашадок роду Марила Мархоцька, яка відвідала Миньківці на початку осені, переконалася, що «Центр Мархоцькознавства» – дієва структура, що досягла відчутних результатів. Тому вирішила сприяти поєднанню зусиль родичів, громадськості та дослідників діяльності І.Мархоцького з обох сторін польсько-українського кордону. А це багато чого значить. І спонукає одновірців переглянути те, яким і, головне, з якої позиції, описували життя та діяльність цього послідовника Конституції 3-го травня, видатного просвітника і реформатора часів 2-го розподілу Польщі та найскладніших десятиліть після анексії Поділля Російської імперією, його сучасники. У цьому їм сприяє приватна ініціатива подільського краєзнавця В.А. Захар'єва.

Таким чином, протягом останнього десятиріччя завдяки В.А.Захар'єву на Хмельниччині стався підйом інтересу до особистості Графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького. Без залучення державних коштів відкрито меморіальний музей, створено науково-дослідницький «Центр Мархоцькознавства», випущено 9 томів «Наукових записок Центру Мархоцькознавства» та ряд інших книг, проводяться фестивалі та виховні та пізнавальні заходи. Організатор плідно працює, як дослідник, опублікувавши близько 20 наукових статей в різноманітних тематичних збірниках, готує кандидатську дисертацію та книгу про цю цікаву людину, і з оптимізмом дивиться у майбутнє.

Джерела та література:

1. Захар'єв В. Ідея, що стала реальністю. – Хмельницький, 2014. – С. 61.
2. Григоренко О. Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності// Наукові записки Центру Мархоцькознавства (НзЦМ). – Т. 4. – Хмельницький, 2013. – С. 79-95.
3. Григоренко О. Володимир Захар'єв: «...Й до скону буду тільки ним іти». – Хмельницький, 2013. – С. 43.
4. Описи Подільської губернії (1800-1819 рр.) / Упоряд. Ю.С. Земський, В.В. Дячок. – Хмельницький, 2005. – 106 с.
5. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej – Wilno, 1820. – S. 263-264. (Витяги. Переклад з польської Л.Дзіндяловської) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.3. – Хмельницький, 2011. – С. 82-83.
6. Przewdziecki A. Uszyckie jary//Podole, Wołyń, Ukraina. – Wilno, 1841. – Т. 2. – S. 69-75.
7. Herbarz szlachty polskiej Kaspra Niesieckiego S.J., wyd. J.N.Bobrownicki. – Т. 8. – Lipsk, 1841. – S. 343-344.
8. Ковальський Ф. Спогади. Щоденник. – Київ, 1859. – Т.2. (Витяги. Переклад з польської П.Даниляка) //НзЦМ. – Т.3. – Хмельницький, 2011. – С. 89-104.
9. Szaszor Bozydar. Ignacy hr. Ścibor Marchocki. Opowiadanie [Wspomnienia z pierwszej éwierci XIX w.]. – Przegląd Europejski, 1863, R 1. Т. IV. – S. 359-389.
10. Bartoszewicz J. Marchocki Ignacy // Encyklopedia Powszechna Polska. – Т. XVII. – Warszawa, 1864. – S. 966-968.
11. Симашкевич М. Римское католичество на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – С. 399-402.
12. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии // Сборник сведений о Подольской губернии. Выпуск I. – Каменец-Подольский, 1880. – С. 62, 88-89.
13. Д-р Антоній (Юзеф Ролле). Граф Редукс (Переклад з польської В. Ганущака). – Дрогобич, 2008. – 81 с.

14. Копылов А. Миньковецкое государство. Исторический очерк // Русский вестник. – СПб, 1895. – № 1. – С. 175-195.
15. Евтихийев Е. Миньковецкое государство (Новое слово. – 1913. – № 3. – С. 34-52) // НзЦМ. – Т.5. – Хмельницький, 2013.– С. 55-75.
16. О.Л. Праздник Цереры (Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг./ Киевская Старина. – 1897. Декабрь. – С. 312-331// НзЦМ. – Т.5. – Хмельницький, 2013. – С. 78-98.
17. Лотоцкий Ю. Воспоминания // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Т. XI. – Каменец-Подольский, 1911. – С.288-289, 296.
18. Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1900. – Т. 8. – S. 546.
19. Boniecki A. Herbarz Polski. – Warszawa, 1911. – Т. XIV. – S. 301-303.
20. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Т.10. – Warszawa, 1913. – S.207-210.
21. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского//Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып.9. – Каменец-Подольский, 1901. – С.410-973.
22. Dubieckie Maryan. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami//Archiwum do dziejow literatury i oswiaty w Polsce. – Krakow, 1914. – S. 1-32.
23. Dubiecki M. Z wrazen odeskich//Na kresach i za kresami. – K., 1914. – S.305-320.
24. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu. – Wilno, 1914. – Т. 3. – S. 172-173.
25. Jankowski Wl.Kaplan Cerery na Podolu//Filomata, 1929, t.10. – S.195-202.
26. Manja wielkosci. Ksianze udzelni, wladse s pan na... kilku wloskach // Gazeta Bydgoska, 1923, № 247. – S. 5.
27. Ze swiata. Z galereji naszych dziwakow // Rozwoj, 1924, №170. – S. 4.
28. Panstwo polskiego wladzyki. Pzady weselogo dziwaka // Echo wieczorne, 1928, №71.
29. Ciekawa karta zamierzchlej przeszlosci // Nowj Kurjer, 1928, №90. – S. 3.
30. Osobliwy dziwak // Gazeta Wagrowiecka, 1930, №38.
31. I.G.M. Awanturnicy i oryginaly przeszlosci. Pan na Minkowcach // Zycie, 1931, 24 maja // Dodatek do Nr.138 «Glosu Narodu».
32. Polski Słownik Biograficzny. – Т.19. – Wrocław, 1974. – S.550-553.
33. Aftanazy R. Dzieje rezydencje na dawnich kresach Rzeczypospolitej. – Wrocław-Warszawa, 1996. – Т. IX: Wojewodztwo podolskie. – S. 255-268.
34. Суслопарів М. Друкарні Поділля. Історична замітка // Бібліологічні вісті, 1923, № 4, шп. 110.
35. Копержинський К. Обжинки. – Одеса, 1926. – С.29-59.
36. Захар'єв В.А. Нове в історіографії «Миньковецької держави» та її засновника графа-реформатора Ігнація Мархоцького // Матеріали XV Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю

- Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – С. 298.
37. Огієнко І. Історія українського друкарства. Т. 1: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв. – Львів: Видавництво НТШ, 1925. Передрук: Огієнко І. І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. – Львів, 1994. – 448 с.
 38. Zofia Wilga. «Pan Podstoli» urzeczywistniony przez wspolczesnych. Minkowce // Wiadomosci /Tygodnik. – Londyn, 1957, №43. – S.2.
 39. Гарба Василь. Крулеводство Миньковецьке (бувальщина) // Нові дні. – Канада, 1968, вересень/ жовтень. – С.3-7.
 40. Захар'єв В.А. Нове в історіографії «Миньковецької держави» та її засновника графа-реформатора Ігнація Мархоцького// Матеріали XV-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – С. 298.
 41. Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI-XX ст.). – Київ, 1974. – С. 51.
 42. «Історія розвитку Миньковецької держави» (рукопис). – Зберігається у Фондах Меморіального музею графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького у с. Миньківці Дунаєвського р-ну Хмельницької області. Інв. № 5-6.
 43. Гавінчук Г.Д. Мої Миньківці: «Миньковецька держава» / Г. Гавінчук // Прапор юності. – 1962. – 25 трав. (№36).
 44. Грищук Б. Поділля, коліско і доле : роман . – Львів : Каменяр, 1988 . – С. 17-22, 79-106.
 45. Сутковецький В.О. Віск і криця. – Хмельницький, 1990. – 68 с.
 46. Грищук Б. Граф Мархоцький і Миньковецька держава / Б. Грищук. – Хмельницький, 1992. – 27 с.
 47. Олінович С. Миньковецька держава. Історичний нарис. – Дунаївці, 1993. – 70 с.
 48. Сутковецький В.О. Таємниця старого майстра. – Хмельницький, 1994 . – 70 с.
 49. Трубочанінов С.В. Матеріали до уроку: «Наш край в I пол. XVIII ст.» // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т.1. – С.234-235.
 50. Нечитайло В. Аграрні відносини у «Миньковецькій державі» Ігнація Мархоцького//Поляки на Поділлі. – Хмельницький, 1999. – С.151-155.
 51. Іванов В.С. Граф Мархоцький і мій рід / В.С. Іванов // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук.-краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – Вип. 1. – С.54-56.

52. Солоцька О.А. Роль Мархоцьких в історії Сиворіг / О.А. Солоцька // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-красн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Поділ., 2000. – Вип. 2. – С. 99-100.
53. Захар'єв В.А. Рідуш Б.Т. Унікальна пам'ятка // Там само. – С. 83-84.
54. Назаренко Є.Д. Свято Церери в Миньківцях в оцінці Костя Копержанського / Є.Д. Назаренко // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 108-113.
55. Бурачек В. Миньковецька держава// Рух. – 2001. №30. – С. 4.
56. Черкаська Н. Доля Печерського архіву Потоцьких// Пам'ятки: Археограф. щорічник. – Т.5. – К., 2005. – С.84-108.
57. Білий О.П., Білий П.А. Миньковеччина: історичний нарис. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 160 с.
58. Степанюк А. «Миньковецька держава» та Ігнацій Мархоцький як її засновник// Господарський (арбітражний) суд Хмельницької області: історико-правові нариси, портрети. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 305-326.
59. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – С. 404-408.
60. Вениамин Лукин. Граф Мархоцкий, государство Миньковецкое и еврейское книгопечатание на Украине //Лехаим, 2007, сентябрь, № 9(185).
61. Миньківці на Ушиці. Краєзнавчий збірник до 600-річчя села. /Упорядник В.Захар'єв/. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – 32 с.
62. Захар'єв В.А. Нове в історіографії «Миньковецької держави» та її засновника графа-реформатора Ігнація Мархоцького // Матеріали XV-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – С.300.

Єсюнін С.М.
м. Хмельницький

ПРОСКУРІВСЬКЕ КОРИННЯ ВИДАТНОГО ПСИХОТЕРАПЕВТА ААРОНА ТЕМКІН БЕКА

Досліджено прокурівський період життя родини Бек, який складає частину родоводу одного із найвідоміших психотерапевтів світу Аарона Темкін Бека (Aaron Temkin Beck).

Ключові слова: *Аарон Темкін Бек, Aaron Temkin Beck, Бик, психотерапевт, психіатрія, когнітивна психотерапія, Проскурів, Провіденс.*

Аарон Темкін Бек – американський психотерапевт, професор психіатрії Пенсільванського університету, творець когнітивної психотерапії, у сучасному світі найбільший спеціаліст з лікування депресій, автор понад 600 професійних статей і 25 книг (особисто та у співавторстві). Народився Аарон Т. Бек 18 липня 1921 р. у місті Провіденс (США) в родині емігрантів із українського міста Проскурів (нині – Хмельницький) [11, с.734-758].

Історія родини Бек (в тодішньому українському написанні – Бик) простежується з першої половини XIX ст. Мешкала родина у західне-подільському містечку Струсів (нині – село Струсів Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.), яке на той час перебувало у складі Австро-Угорської імперії. Голова родини Абрам-Симон Бик (1816 р. народж.) та два його сини Мойше та Бейріш були ремісниками-мідниками, які ремонтували (паяли, лудили, карбували, клепали) різноманітний мідний і латунний посуд. Проте, незначний попит на їх роботу у невеличкому містечку не давав можливості безбідно жити. Розглянувши всі за та проти, родина зважилася до кардинальних змін – виїхати до Російської імперії, у сусідній регіон – Подільську губернію, де спробувати розвинути власну справу. Першопроходьцем став старший син Мойше, який 1871 р. отримав право проживати і працювати у місті Проскуріві. Через три роки розпорядженням Подільського губернатора за №3033 від 25 жовтня 1874 р. Мойше Бик отримав вид на російське підданство та був приписаний до єврейської громади міста Проскурова. Того ж року до сина переїхав батько Абрам-Симон та брат Бейріш [6].

Справи у родині пішли в гору, особливо у Мойше. Маючи непоганий заробіток, у 1880 р. Мойше Симонович (Мошко Шимонович) Бик придбав у Проскуріві на публічних торгах частину нового будинку, який належав М. Мардеру. Будинок дерев'яний, одноповерховий, мав три кімнати, кухню, сіни, крамницю, а також мезонін (одна кімната і кухня) на другому поверсі. Будинок був поділений на дві частини. Мойше Бик став власником частини, що складалась з двох кімнат і кухні. Власники другої частини – Г. Голденберг та Й. Руднер. Розташований будинок у центрі Проскурова при вулиці, що вела на Базарну площу [2]. Про зростання статків Мойше Бика

свідчить той факт, що 1888 р. він був внесений у списки виборців Проскурівської міської думи у 2-ге виборче зібрання. Виборців у залежності від ступеню заможності (визначали за сумою податків до міської скарбниці) поділяли на три зібрання. У місті Проскуріві до 1-го зібрання включили найбагатших – усього 27 осіб. До 2-го, куди потрапив М. Бик, включили 146 осіб. До 3-го увійшло 1105 мешканців міста [1].

На початку 1880-х рр. Мойше Бик відійшов від ремісництва та став займатись більше посередницькими справами. Головним помічником у нього був син Шимон (1861-1929), якого батько з дитинства залучав до всіх справ. У 1890 р. Мойше та Шимон погодились на пропозицію родини барона В. Ренненкампа стати управляючими його маєтку в селі Колибань Летичівського повіту [3].

Ренненкампи – дворянський рід німецького походження. На теренах Російській імперії з'явився з XVII ст. Мав кілька гілок – Естляндську, Ліфляндську, Московську, Петербурзьку та Чернігівську. Представники останньої гілки від середини XIX ст. жили на українських землях. Голова сімейства барон Микола Карлович Ренненкампф (1832-1899) жив у Києві, юрист-правознавець, доктор права, професор, у 1883-1890 рр. був ректором Київського університету Святого Володимира. Багато років поспіль його вибирали депутатом міської думи, а у 1875-1879 рр. – київським міським головою [7]. Син барона – Володимир Миколайович Ренненкампф (1862-1925) мешкав в Одесі, був професором юридичного факультету Новоросійського університету [8].

Близько 1890 р. родина Ренненкампфів придбала два великих маєтки у Подільській губернії – у селах Пахутинці (нині – Волочиський р-н) та Колибань (нині – Хмельницький р-н). Батько, Микола Карлович Ренненкампф, став власником у Пахутинцях, Володимир Миколайович Ренненкампф – у Колибані.

Колибанський маєток – 1004 десятини землі (під садибою – 26, лісом – 78, ріллям – 640, сіножатями – 238 та ін.) [9, с.88]. Хоча жив і працював В.М. Ренненкампф у Одесі, але у Колибань приїжджав часто. Долучилась до господарювання також його дружина Зінаїда Іванівна, яка заснувала прогресивне на той час тваринницьке господарство – «Копистинську ферму» за 4 версти від Колибані, поблизу села Копистин [10, с.199].

Саме управляючими цього доволі великого маєтку стали Мойше і Шимон Бик. Вони слідкували за веденням землеробських справ, наглядали за фермою, домовлялись у Проскуріві про збут продукції (переважно – цукрові буряки, м'ясо, молоко). Зокрема, на взаємовигідних умовах Ш. Бик уклав довгостроковий контракт на постачання цукрових буряків на цукрозавод купця С. Маранца, який був відкритий 1891 р. у Проскуріві.

Аби бути ближче до місця роботи, на початку 1893 р. Мойше Бик придбав у М. Голдштейна маєток на східній околиці Проскурова – у передмісті Ракове. Маєток включає земельну ділянку (10x5 сажнів) та новий одноповерховий дерев'яний будинок. Розміщений він був у передмісті Ракове на Летичівській поштової дорозі (нині – вул. Черновола, в районі перехрестя з вул. Гальчевського) [4]. Що стосується частини будинку в центрі міста при вулиці, що веде на Базарну площу, то її Мойше Бик продав того ж 1893 р. [5].

Тим часом, Шимон Бик одружився з Еттою (1861-1943), донькою Аарона Ниссенгольца, шинкаря із містечка Городок Кам'янецького повіту. У Шимона та Етти було семеро дітей – дві доньки і п'ять синів. Всі сини отримали гарну початкову домашню освіту, адже батьки наймали для них вчителів з різних предметів. Приходив до дому і меламед – вчитель іудейського закону і мови. Фундаментальна початкова освіта надала можливість більшості дітей зробити гарний старт у самостійному житті.

Старший син Гершель Бик (1886-1968) наприкінці 1890-х рр. був учнем в одній із приватних друкарень в Києві, де набув професійну навички друкаря. Повернувшись до Проскурова, Гершель влаштувався на роботу до друкарні Д. Голованевського. Вона розміщувалась по вул. Соборній, поруч з двоповерховим будинком на розі з вул. Олександрівською (нині – Проскурівська, 2), у якому на першому поверсі власник друкарні утримував ще і фотоательє. Працював Г. Бик у друкарні переважно над виготовленням різноманітних афіш, а коли на них не було замовлень – допомагав майстру у фотоательє. Отож не дивно, що юнак виявив цікавість до фотосправи та за короткий час оволодів її азами. Деякі підробітки Гершель мав у містечку Ярмолинці Проскурівського повіту, де після одруження мешкала його старша сестра Фейга-Міріам (вийшла заміж 1900 р. за місцевого міщанина Зільбермана).

На початку ХХ ст. на Поділлі почалася хвиля єврейської еміграції у Палестину та до Америки. Гершеля зацікавили розповіді про надзвичайні можливості, що відкривались за океаном, і він переконав своїх батьків спробувати щастя у США. На сімейній нараді вирішили їхати всією родиною, крім діда Мойше та сестри Фейги-Міріам, яка мала чоловіка і доньку та жила у Ярмолинцях. У Проскурові на той час діяло декілька агентів, що організовували виїзд переселенців. Вони за певну платню оформлювали потрібні документи і купляли білети, надавали адреси таких саме агентів за кордоном, які допомагали емігрантам у влаштуванні на новому місці. З Проскурова переселенців відправляли невеличкими партіями у 10-20 людей як правило через порт Одесу (переважно тих хто добирався до Палестини), або залізницею до європейських морських портів і далі через океан до США. Саме останній шлях у 1904 р. пододала родина Бик – потягом з

Проскурава добралися до Відня, далі до одного з портів на атлантично-му узбережжі, звідки пароплавом до міста Провіденс (штат Род-Айленд, США).

У Провіденсі на той час вже сформувалась доволі велика єврейська громада з вихідців з підросійських земель і тому родина проскурівських емігрантів досить швидко адаптувалась на новому місці. Зокрема, Гершель Бик влаштувався на роботу друкарем та незабаром отримав паспорт, де його ім'я і прізвище на американський манер було записано як Гаррі Бек. У 1909 р. він одружився з Елізабет Темкін (1889-1961) – теж емігранткою з Російської імперії, громадською діячкою єврейської громади Провіденса. У Гаррі та Елізабет народилось п'ятеро дітей, але доля найстарших була трагічною: первісток – син Бернард (1910-1912) помер у дворічному віці, третя дитина – донька Беатрис (1915-1918), прожила на рік більше і померла під час епідемії грипу 1918 р. Проте, інші три сини виросли і надовго пережили своїх батьків – Ірвінг (1911-1998), Моріс (1917-2002) [12]. Наймолодший – Аарон, народився 18 липня 1921 р. і до сьогодні здоров'я, відзначивши своє 96-ти річчя. Саме Аарон прославив родину Бек, ставши одним із п'яти найвпливовіших психіатрів світу.

Таким чином, видатний американський психотерапевт, професор Аарон Т. Бек має подільське коріння. Його прапрадід – *Абрам-Симон Бик* (1816, м-ко Струсів, нині село Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. – ????, м. Проскурів, нині м. Хмельницький), прадід – *Мойше Бик* (поч. 1840-х, м-ко Струсів, нині село Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. – ????, м. Проскурів, нині м. Хмельницький), дід – *Шимон Бик* (*Саймон Бек*, 1861, м-ко Струсів, нині село Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. – 1929, м. Провіденс, штат Род-Айленд, США), батько – *Гершель Бик* (*Гаррі Бек*, 1886, м. Проскурів, нині м. Хмельницький – 1968, м. Провіденс, штат Род-Айленд, США).

* * *

Автор статті дякує за надані окремі матеріали Рейчел Роснер, доктору філософії (PhD) із Бостона (США), яка вже понад десятиліття займається дослідженням біографії Аарона Т. Бека та його родини. Опрацьовані автором архівні матеріали у Державному архіві Хмельницької області стосовно проскурівського періоду життя родини Бек (Бик) стануть вагомим доповненням до біографії видатного психотерапевта.

Джерела та література:

1. Державні архіви Хмельницької обл., ф.52, оп.1, спр.60
2. Державні архіви Хмельницької обл., ф.113, оп.47, спр.11 (1880)
3. Державні архіви Хмельницької обл., ф.113, оп.47, спр.152 (1890)
4. Державні архіви Хмельницької обл., ф.113, оп.48, спр.47 (1893)

5. Державів Хмельницької обл., ф.113, оп.48, спр.61 (1893)
6. Державів Хмельницької обл., ф.226, оп.80, спр.1183
7. Зайчук О.В., Тарахонич Т.І. Ренненкампф Микола Карлович // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т.5: П-С. – 736 с.
8. Погорілко В.Ф., Касяненко Ю.Я. Ренненкампф Володимир Миколайович // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т.5: П-С. – 736 с.
9. Поместное землевладение в Подольской губернии / Сост. В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Подол. стат. ком., 1898. – 441 с.
10. Поместное землевладение в Подольской губернии : Настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов / Сост. В.К. Гульдман. – 2-е изд., испр. и значит. доп. – Каменец-Подольский: Подол. стат. ком., 1903. – 988 с.
11. Rachael I. Rosner, The “Splendid Isolation” of Aaron T. Beck // Isis, vol. 105, no. 4 (December 2014): 734-758.
12. Harry-simon-beck // <https://www.findagrave.com/memorial/161250997/harry-simon-beck>

Додаток: фото з архіву родини Бек (надані Рейчел Роснер)

*Шимон Бек, управляючий
маєтком с. Колибань,
поч. XX ст.*

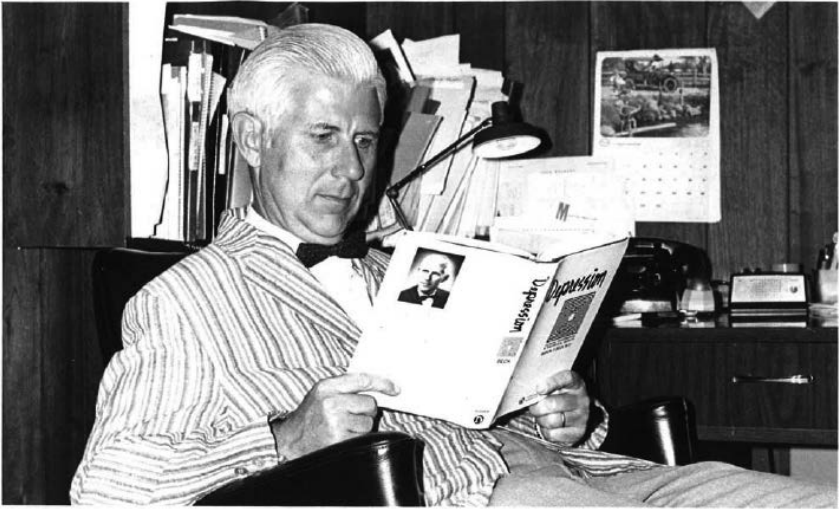
*Гершель Бек, на полі с. Колибань
(фотонегатив пошкоджений),
поч. XX ст.*

Селянки с. Колибань після польових работ, поч. XX ст.

Копистинська ферма, поч. XX ст.

Аарон Т. Бек переглядає першу свою монографію з проблем депресії, 1968 р.

*Завальнюк О.М.
м.Кам'янець-Подільський*

МІСТО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ЯК ДЕРЖАВНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР УНР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920 РОКУ

Досліджуються різні складові українського державного і політичного життя у Кам'янці-Подільському, пов'язані з діяльністю як офіційних структур і польським адмініструванням, так і політичною сферою загалом у першій половині драматичного для долі революції 1920 року. З'ясовується роль різних чинників у функціонуванні державного осередку, творенні внутрішньої і зовнішньої політики УНР, збереженні національної ідентичності і законних прав українства в умовах очевидного двовладдя, нарешті, недопущенні повного іноземного домінування в управлінській діяльності.

Ключові слова: місто Кам'янець-Подільський, осередок державного і політичного життя, польське адміністрування, інститут Головноуповноваженого уряду УНР, Рада Народних Міністрів УНР, Головний отаман військ УНР, політичні проводи, Українська Національна Рада.

Зростаючий науковий та суспільний інтерес до історії Української революції 1917-1921 рр., підсилений широким відзначенням 100-річчя цієї вікопомної події, стосується великого кола питань, що, завдяки уже наявним дослідженням українських учених, ґрунтовно розкривають проблему. Це має відношення і до регіональних аспектів, з-поміж яких досить актуальним є роль міст у процесі національного відродження тієї революційної доби.

Одним із населених пунктів, який завдяки тодішньому перебігу всеукраїнських подій залишив унікальний слід у революції, був Кам'янець-Подільський, що знаходився на периферії молодої держави і зазнавав певного політичного і мілітарного впливів з боку сусідніх з Україною держав. У великій мірі це стосується першої половини 1920 року, коли у місті, поруч з українськими тимчасовим державним органом, різними політичними структурами і міським самоврядуванням, функціонувала польська цивільна адміністрація, розміщувалися військові підрозділи Речі Посполитої другої тощо. Це засвідчує про особливості перебігу революційного процесу на Поділлі загалом та у його адміністративному центрі, зокрема.

Зазначене питання у його різних складових знайшло певне висвітлення у працях вітчизняних дослідників. Йдеться про таких авторів, як О.Завальнюк [1], [10], В.Ляхоцький [2], І.Тюрменко [3], [4], О.Завальнюк і М.Петров [5], А.Копилов [6], С.Литвин [7], П.Гай-Нижник [8], О.Завальнюк і О.Комарніцький [9] та ін. Однак, попри згадані праці, про саме місто у подіях 1920 р. вони подають дуже епізодичну інформацію, особливо це стосується державно-політичного життя, яке мало важливе значення для продовження визвольної боротьби і засвідчувало де-факто про наявність тут відповідних структур, що забезпечували захист українського інтересу.

Метою статті є з'ясування низки важливих державно-політичних подій, що мали місце у першій половині 1920 року у Кам'янці-Подільському – тодішньому державному центрі Української Народної Республіки, як доказ реального, хоч і обмеженого, національно-державного життя, за складних обставин перебування закликаних польських військ та перипетій збройної боротьби з більшовиками.

Для кам'янчан 1920-й розпочався практично за тієї ж військово-стратегічної ситуації, що склалася наприкінці попереднього року: місто було відрізане від більшості території краю, яка контролювалася частково білогвардійськими, у більшій мірі – червоноармійськими силами. Невеличку територію навколо Кам'янця-Подільського ще з середини листопада 1919 р. опанувало польське військо, запрошене С.Петлюрою для того, аби уберегти місто від захоплення противником. Такий крок мав певні позитивні результати (їх не практикували ні денікінці, ні більшовики): тут,

попри наявність чужих адміністративних структур, активно працював спеціально уповноважений українським урядом міністр І.Огієнко (його тимчасову посаду іменували як Головноуповноважений (ГУ) уряду УНР для зносин з польською владою), який, завдяки своїм кур'єрам, передавав спецпошту керівникові держави, що знаходився у Варшаві. 21 січня сюди з Ланцута потягом прибула нова партія державних службовців (більшість з них раніше працювали у міністерствах фінансів та шляхів), які поповнили той, за приблизними підрахунками, 5-тисячний загальний чиновників різних міністерств, що залишилися у місті після від'їзду Директорії і Ради Народних Міністрів (РНМ). У лютому до них приєдналися працівники канцелярії Головного отамана, що перебазувалися з Ковеля [11].

Час від часу тут неофіційно з'являлися прем'єр-міністр І.Мазепа, старший ад'ютант С.Петлюри сотник О.Доценко. За мемуарним джерелом, керівник українського уряду вперше інкогніто прибув до Кам'янець-Подільського 26 січня 1920 р. і поселився в квартирі І.Огієнка на три тижні – до 15 лютого [12, с.155]. Він зустрівся з посланцем Головного отамана – міністром юстиції А.Лівицьким, взяв участь у засіданні ЦК УСДРП, провів низку нарад з кількома міністрами. На цих зустрічах різко висловився проти декларації, з якою українська делегація виступила 2 грудня 1919 р. у польській столиці. Через те, що східні українці були готові поступитися Галичиною і частиною Волині в інтересах Польщі, на його думку, виникла цілком реальна загроза реальному об'єднанню наддніпрянського і галицького військ. Крім того, на останній міністерській нараді, яка відбулася 14 лютого, було ухвалено „Тимчасовий закон про державний устрій та порядок законодавства Української Народної Республіки” [13, с.73,75,81-82]. Цікаво, що 11 лютого за наказом Головного комісара Волині й Подільського фронту А.Мінькевича на короткий час були заарештовані український прем'єр І.Мазепа (знаходився під домашнім арештом і планував на ніч втечу), міністри І.Огієнко та А.Лівицький. За якийсь час поляки вибачилися за інцидент, назвали його непорозумінням і пояснили тим, що хотіли взяти під варту тих українців, які „видавали себе за міністрів” [12, с.231-232].

У першій половині січня у Кам'янці-Подільському утворилася опозиційна до Директорії і уряду УНР Українська Національна Рада (сюди увійшли представники 9 наддніпрянських і надністриянських українських політичних партій), яку очолили М.Корчинський (голова) і С.Баран (заступник голови). Членами президії, крім названих осіб, були також І.Липа та В.Голубович. Ця несподівана політична структура допускала утворення в Україні радянської форми державності, за умови її українського характеру, повністю ігнорувала участь у роботі Ради Головноуповноваженого, до якої були запрошені, поширювала проти Петлюри агітацію, чим

послаблювала становище українського табору у місті, давала польській адміністрації додаткові аргументи зміцнювати своє становище [12, с.220-222]. 11 лютого УНРада на своєму пленумі ухвалила резолюцію, у якій засудила політику Директорії і уряду, яка, на її переконання, призвела до „сучасного катастрофічного положення української державності”, висловилася за неприпустимість прийняття Директорією основних законів та скликання, не пізніше як 1 травня, повноважного народного представництва для вирішення питання про верховну владу в країні [13, с.179-180].

Для того, щоб прояснити політичну орієнтацію Української Національної Ради, С.Петлюра направив до Кам'янець-Подільського О.Доценка. Прибувши 5 лютого, він, зі слів І.Огієнка, з'ясував характер відносин між українським представником і польськими управлінцями, низку складних існуючих проблем. На його думку, багатогранна діяльність ГУ мала велике значення, бо „хто його знає до чого поляки дійшли б, якби там [у Кам'янци-Подільському. – Авт.] не було п.Огієнка, який уже в останні часи, під натиском товаришів по кабінету і представників політичних партій, почав виступати і досить різко в своїх вимогах перед поляками”. Український посадовець „поводився ... з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од польських зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, і все робив, керуючись все ж тільки інтересами нації”. Завдяки цьому, стверджував О.Доценко, керівник держави мав змогу „своєчасно слідкувати за всім і робити відповідні кроки перед вищою польською владою” [13, с.165].

Зазначені міркування військової людини добре підтверджують різноманітні факти. Починаючи з середини листопада 1919 р., низку важливих для українців питань, у розрізі українсько-польських відносин в Кам'янци-Подільському і поза його межами, в порозумінні з польською адміністрацією, намагався розв'язувати І.Огієнко. Верховний комісар земель Волині і Подільського фронту А.Міцкевич, враховуючи значний негативний резонанс, який супроводжував польське адміністрування на Поділлі, 14 лютого у листі до начальника Подільського округу у Кам'янци-Подільському Б.Крачкевича роз'яснював, що основне завдання поляків на цій території „є допомога у створенні Суверенної Української Держави”. Після цього Крачкевич у своєму зверненні до населення краю, яке з'явилося через два дні, наголосив, що „польські війська, так як і влада польська, не приходять на Поділля як завойователі, але як прихильні й щирі приятелі цього краю. ... Польські влади будуть обороняти право кожного народу на вільне життя” [14, с.381, 383]. Попри ці заяви, непорозуміння у двосторонніх стосунках вистачало, особливо після наказу Начальника Подільської округи військовій та цивільній владі на Поділлі, у якому, зокрема, вказувалося, що до польського цивільного уряду в регіоні переходять усі адміністра-

тивні, поліцейські, податкові справи, регулювання промислу, торгівлі та хліборобства, перевезення товарів і живності, порядкування державними мастками, цивільне судочинство, різні реквізиції й натуральні повинності, порядок пересування тощо [14, с.391].

Ще до появи листа від 14 лютого 1920 р. на ім'я Б.Крачкевича, Головноуповноважений уряду УНР робив успішні спроби оскаржувати різні, на його думку, неправомірні кроки польської адміністрації, зокрема відозву коменданта міста і повіту капітана Оцеткевича до українського населення від 9 січня 1920 р. про повернення Кам'янця-Подільського і навколишньої території в лоно „своєї матері-Польщі” [13, с.131]; заперечив наказ повітового старости Ю.Губерта, за яким українські державні службовці повинні були принести присягу на вірність Польщі (у ній були такі слова: „Всією душею урочисто обіцяю Батьківщині і Польському Народові вірно служити...”), а також стверджувалося, що державною мовою на східних землях, у тому числі і на території Поділля, стає польська, а замість Кам'янець-Подільської міської думи та її управи створювався магістрат на чолі з бургомістром [14, с.376], [15], [16]. Головноуповноважений допомагав звільнити з-під арешту затриманих польською жандармерією українських старшин, призначених на службу до 4-ї стрілецької бригади отамана О.Шаповала [13, с.320]. Добивався визволення з буцегарні й інших українців: керівника УНРади, міського голову, залізничників, студентів, гімназистів та ін. [12, с.217], [13, с.295, 298, 302, 320, 325], [18]. Щоправда, переконати поляків у необхідності відміни обмежень у пересуванні мешканців (з 6.00 до 20.00) вулицями міста та комендантської години (у зимовий час вона тривала з 20.00 до 6.00), яка негативно впливала на навчальний процес в університеті, що розпочинався по обіді, не вдалося. Те ж саме стосується і спроби переглянути не ринковий (занижений) курс карбованця до зарубіжних валют (марка, корона) [19], [20].

Рішуче відхилив І.Огієнко пропозиції поляків взяти на своє утримання Кам'янець-Подільський університет і всі загальноосвітні навчальні заклади, відстояв їх український характер і фінансування коштом УНР, запровадження в усіх школах з польською мовою викладання щонайменше 2-х обов'язкових години з польської мови (у початкових школах – від другого до третього року навчання, у середніх – з першого класу) [12, с.234], [14, с.377]. Із загіною польською адміністрацією реформою міського самоврядування також нічого не вийшло, хоча двоє місцевих поляків вже були призначені на посади бурмістра та його заступника. Конфлікт загрожував перерости у гостре політичне протистояння. Своє вагоме слово сказала міська дума, яка відмовилася підпорядкуватися диктованій і саморозпуститися. Після перемовин між різними фракціями вона 28 лютого зібралася на своє наступне засідання і вирішила продовжити діяльність, попри зая-

ви польського цивільного уряду про те, що її повноваження закінчилися 1 січня 1920 р. [21]. Не гаючи часу, вона обрала новий склад міської управи. Її головою став українець І.І.Кобза, а товаришем – поляк О.Шульмінський [22], якого раніше поляки зробили де-факто бурмістром. Через складне фінансове становище штат міської управи скоротили на 43 особи. Крім того, шестеро колишніх працівників звільнилися з роботи в управі за власним бажанням [23]. Міська дума, попри великі матеріальні труднощі, продовжувала займатися важливими питаннями життя багатонаціональної громади, такими як пошук грошової позики під заставу комунального майна, запровадження платних медичних послуг для частини населення, продовольче забезпечення містян, водопо- і електропостачання, асенізація, прибирання території тощо, реагувати на найбільш гострі внутрішньоміські ситуації. Усі важливі рішення міської думи в обов'язковому порядку затверджував польський комісар міста, демонструючи свою зверхність над українськими законами.

В полі зору ГУ був захист прав козаків армії УНР, зокрема на свою національну уніформу й військові відзнаки. Розпоряджаючись залишеними урядом коштами, І.Огієнко направив 1 млн. крб. для хворих українських військовиків, інтернованих у таборах Тернополя, Ланцута і Домб'є; 2,4 млн. крб. – на стипендії і матеріальну допомогу студентам Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) та відкриття і діяльність студентської їдальні; 1,25 млн. крб. – на утримання науково-педагогічних працівників і службовців К-ПДУУ; 6,5 млн. крб. – на придбання для державного університету двох добротних одноповерхових будинків; 4,7 млн. крб. – на підтримку наукових і освітніх закладів столиці; 4,4 млн. крб. – на проведення культурно-освітньої праці осередку УГКЦ; різні суми для забезпечення виходу україномовної преси державницького спрямування [12, с.202-203, 207, 212] тощо.

Наголошуючи, що Кам'янець-Подільський є давнім українським містом, у якому його мешканці мають право на використання своєї історичної спадщини і необмежене задоволення своїх національно-культурних та політичних інтересів, І.Огієнко, у погодженні з польськими окупаційними структурами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, розпорядився, щоб у березневі дні 1920 р., коли українська громадськість вшановувала пам'ять Великого Кобзаря, провести загальноміське Шевченківське свято, а 9-10 березня були вихідними днями у дошкільних, шкільних і університетському колективах. Сценарії заходів у кожному окремому випадку складали українські діячі, враховуючи можливість свого закладу. Дошкільнята, учнівська і студентська молодь, провіт'яни, члени інших громадських організацій, пересічні мешканці, представники міського самоврядування, до яких приєдналися італійські ди-

пломати, зібралися на великій площі, біля собору Олександра Невського, щоб відзначити 106-у річницю від дня народження Тараса Шевченка. Але основне дійство відбулося не тут, а у Казанському соборі, що знаходився у старій частині міста, і, за сприяння І.Огієнка, став першим Українським православним храмом. Сюди і направилася святкова колона з національними прапорами. Приват-доцент К-ПДУУ, отець П.Табінський провів службу Божу, присвячену Кобзареві, а наприкінці її виголосив про поета теплу, патріотичну промову [24]. Після цього святкування, яке набрало виключно світського характеру, перемістилося в інше місце – на площу біля міського відділення Держбанку УНР. Неповторний, духовно-піднесений настрій учасників забезпечували виступи духового оркестру, кількох українських хорів, які виконали національний гімн, різні твори на слова Шевченка. А ще вражали майстерністю декламанти шевченківської поезії, а також кілька яскравих промовців – відставний прем'єр В.Чехівський, працівниця Міністерства освіти, письменниця Л.Старицька-Черняхівська, а також професор К-ПДУУ В.Біднов, який закликав бути вірними ідеалам Шевченка і не припиняти боротьби за самостійну Україну [25].

10 березня, згідно із попередніми домовленостями з польською владою, у місті відбулася багатолюдна маніфестація з нагоди 59-ї річниці смерті Кобзаря. Відповідно до погодженого плану, колони патріотично налаштованих українців, з національними прапорами, портретом Шевченка, з піснями на слова поета направилися вулицями до будинку правління ГУ уряду УНР, де їх вітав представник вищої української влади. За І.Огієнком, на це дійство зібралися „багатотисячні лави”. О.Доценко, послуговуючись інформацією, яка після цього надійшла з Кам'яця-Подільського до С.Петлюри, який продовжував перебувати у Варшаві, пише про майже 15 тис. маніфестантів – українців і євреїв [13, с.322].

Одна з колон, сформована зі студентів-галичан та інших вихідців з-за Збруча, виконала образливу для поляків, але патріотичну для галицьких українців пісню на слова Івана Франка „Не пора, не пора”, яка закликала до боротьби за національне визволення з-під польського і російського ярма (І.Огієнко стверджував: того співу – не чув, що цілком ймовірно, адже різні групи людей, які йшли одні за одними, одночасно виконували різні пісенні твори) [12, с.162, 218].

Увечері, коли у Народному домі відбувалися офіційні урочистості у пам'ять про Тараса Шевченка, польський комендант міста і повіту капітан Оцеткевич, запрошений на цей захід, демонстративно не підвівся у своїй ложі, коли перед початком вистави у залі пролунав український гімн. Цей факт, як повідомляв І.Огієнко голові Української дипломатичної місії у Речі Посполитій, справив „надзвичайно гнітюче вражіння на доверху переповнений театр” [13, с.322]. Це була своєрідна відповідь польського

чиновника на антипольський демарш, вчинений українцями під час маніфестації того ж дня. Але на цьому він не заспокоївся.

Наступного дня комендант перейшов до більш рішучих дій, став наполягати на негайних санкціях проти галичан, які мешкали у Кам'янці-Подільському, і на 20 березня призначив їх депортацію за Збруч, що відповідало відповідному наказу, прийнятому ще у січні 1920 р. (виняток робився для тих осіб, які були конче потрібні Головноуповноваженому уряду УНР для виконання державних справ) [26], [13, с.292]. Це розпорядження стосувалося найбільше 168 непокірних студентів-галичан, які, вимушено покинувши малу батьківщину разом із військом ЗОУНР і переїхали в Наддніпрянщину, де стали навчатися у К-ПДУУ. Від імені української держави І.Огієнко оскаржив цей наказ. Щоб уберегти університет від втрати такої кількості майбутніх фахівців, що навчалися на різних факультетах, ГУ заручився підтримкою авторитетного польського генерала Й. Крайовського. Це дало позитивний результат: дату депортації студентів-галичан кілька разів переносили, а в підсумку вона так і не відбулася [27, с.246]. Попри те, інших галицьких українців, які не були на українській державній службі, таки вислали за Збруч. Причому, Комітет головноуповноваженого, враховуючи фінансову затратність цієї акції для тих, хто мав від'їжджати, на початку березня 1920 р. ухвалив рішення виплатити загалом 1 млн. грн. з тим, щоб одинаки отримали по 3000 грн., а якщо мова йшла про сім'ю – то не більше 9000 грн., якщо ж вона складалася із 3-х осіб. При більшій кількості членів, починаючи з 4-го, сім'ї додатково отримували по 1500 грн. [28]. Точних відомостей про кількість депортованих, на жаль, не має. Утім можна вважати, що ця цифра становила майже 350 осіб. Загалом зазначена акція не додала авторитету українській владі, яка із зрозумілих причин продемонструвала свою слабкість у протистоянні з польською.

4-6 квітня Кам'янець-Подільський, за завданням С.Петлюри, відвідав його старший ад'ютант і вручив низку листів різним державним і військовим діячам. Крім того, він прояснив ситуацію щодо ставлення представників різних політичних сил до політики, яку проводив Головний отаман. Повернувшись до Варшави, він доповів: „Бачив і розмовляв з представниками усіх політичних партій – з п.п. Корчинським, Сірополком, Білецьким, Голубовичем, Григориївим, Степаненком, Часником, Білинським, Липою, Пилипчуком, Сивошапкою, Романченком, проф. Бідновим і другими [...] На словах зі мною все як найкраще: розуміють потребу консолідації усіх громадських сил, без мене і в розмовах з другими – хто куди. А помий, які вони виливають, не вмістить в собі і русло річки камінецької. Мріють про утворення Всеукраїнської Нац[іональної] Ради з функціями парламенту, „погнати” Директорію і сучасний Уряд” [13, с.264]. Ця інформація не потішила С.Петлюру. Проте, у зв'язку із завершенням роботи

над проектом дуже важливої для України і водночас неоднозначної польсько-української політичної конвенції у Варшаві, що вимагало погодження її окремих, надзвичайно принципових положень з українським урядом і політиками, він намагався знайти порозуміння з міністрами, керівниками партій і членами УНРади, які працювали в Україні. У зв'язку з цим 13 квітня з Польщі до Кам'янця-Подільського прибув А.Лівицький. Він вияснив, що окремі міністри (М.Шадлун, В.Сальський), з якими вдалося зустрітися, проти проекту угоди не виступали, хоча й наголошували на його важких умовах. Практично такі ж думки висловили представники соціалістів-самостійників, народних республіканців, соціалістів-федералістів та хліборобів. Підтримали документ професійні організації залізничників, поштовиків та телеграфістів, і, що примітно, Українська Національна Рада. Проте українські і єврейські соціал-демократи, есери і члени Поалей-Ціон поставились до проекту угоди „невизначно”, хоча і обіцяли не агітувати проти нього. 16 квітня представники 4-х соцпартій скликали у Кам'янці-Подільському спеціальну нараду, яка однозначно висловилася проти польського військового походу на територію УНР. Есери додатково вирішили відкликати своїх представників зі складу уряду [13, с.267-268].

Цікаво, що А.Лівицький, який доповідав про результати свого візиту до Кам'янця-Подільського, обійшов увагою позицію ГУ. В еміграції І.Огієнко писав, що „угоди не підписав і закликав до того всіх міністрів, критикуючи цю угоду та розповідаючи про реальний стан в Україні під поляками” [12, с.227]. На жаль, перевірити цей факт немає змоги. Можна припустити, що позиція І.Огієнка все ж була дещо м'якшою, оскільки про цей демарш у нього не було розмови з С.Петлюрою, який прибув до державного центру УНР 1 травня.

У той святковий день, сценарій якого розробив І.Огієнко, міська громада пишно зустрічала керівника української держави (у зв'язку з цим комендантську годину на 3 дні продовжили з 22.00 до 1.00). Будинки, балкони та приміщення вокзалу прикрасили килимами, зеленню та національними прапорами. Зібралось багато людей. Серед зустрічаючих були не лише високопосадовці, а й місцева юнацька військова школа і частина польської залози. Від прикрашеного залізничного вокзалу, куди він прибув своїм поїздом, і до будинку університету, куди направлявся автомобільний кортеж, українські патріоти встелили шлях живими квітами. Вздовж шляху його радісно вітали організовані мешканці. Багато кам'янчан очікували високого гостя, який уособлював для них продовження боротьби за вирішення української історичної справи, біля приміщення К-ПДУУ. В університетській церкві керівник держави побував на короткому молебні, який українською мовою провів протоієрей П.Табінський. Звідти він направився до актові зали, де на нього чекали місцевий громадський і політичний

бомонд, професура і студенти. Петлюру зустріли гучним „Слава!“. Гість спробував переконати присутніх у необхідності укладення політичної та військової конвенції з Польщею, закликав усіх будувати „власну хату“ (українську державу). Вийшовши на майдан перед університетом, він із заквітчаного подіуму виголосив коротку промову перед кількатисячним зібранням кам'ячан, після чого відбулася велелюдна демонстрація за участю учнівських колективів усіх міських шкіл, державних службовців і національних громад на підтримку української державності і особисто Головного отамана, що справило на нього цілком позитивне враження. Під час святкового обіду на квартирі І.Огієнка за участю 25 державних, військових, політичних і громадських діячів лунали різні промови на честь високого гостя і народної республіки. Потім керівник держави прийняв в.о. Голови РНМ А.Лівицького, представників політичних партій П.Андрієвського, С.Барана, П.Пилипчука і Сивошапку. Увечері на честь С.Петлюри відбувся урочистий концерт, на який прибули і польські представники [29, с.330], [30].

2 травня С.Петлюра прийняв чималу кількість відвідувачів, зокрема й студентську делегацію, якій пообіцяв залучати молодь до відновлення центрального і місцевого державного апарату республіки [31], [32]. Про це лідери Ради студентських представників доповіли загальним зборам студентів університету, які ухвалили рішення провести у зв'язку з цим добровільну мобілізацію молоді для роботи у війську та держапараті [33].

Місто і надалі служило інтересам УНР, хоч і відчутно зазнавало польського впливу, зокрема це стосувалося появи маси табличок з польськомовними назвами вулиць та особливо вшанування Конституції Речі Посполитої другої, яке припало на 3 травня. Багато будинків прикрасили килимами та польськими національними прапорами. За О.Доценко, того ж дня польська поліція і жандармерія примусово спрямували з ближчих сіл і хуторів повіту групи українських селян до Кам'янця-Подільського для участі в організованій польською адміністрацією велелюдній маніфестації на честь свого демократичного Основного Закону. Селянам вручили наперед заготовлені транспаранти такого змісту: „Нехай живе Конституція 3-го мая“, „Нехай живе Польща від можа до можа“. Крім того, їх заставили вигукувати „Нехай живе Польска“ [13, с.322], рухатися у складі об'єднаної селянської делегації до Гімназійної площі, що біля римо-католицького собору у Старому місті. Тут відбувся багатолюдний молебень, який супроводжували костельний і аматорський хори. Були присутні військові представники Франції, Румунії та УНР. Після промови про значення Конституції процесія направилася до фортеці. Потім відбулося народне гуляння [34].

Того ж дня у місті з'явилася РНМ УНР (Головний отаман виїхав у ніч з 2 на 3 травня до Бердичева). Перебувала вона тут недовго – до 10 трав-

ня. На засідання, що відбулося 7 травня, прибув С.Петлюра, який доповів урядовцям про результати перемовин з Ю.Пілсудським щодо вироблення подальшої української внутрішньої політики, більше наповнення державної казни через запровадження різних податків для населення, краще забезпечення української армії тощо [35, с.20-22]. Після цього уряд перебазувався до Вінниці. Назад міністри почнуть вимушено повертатися 19-20 червня, а повністю зберуться вночі 26 червня, коли ситуація на фронті значно погіршиться [36], [37]. Після від'їзду РНМ і відновлених міністерств з Кам'янця-Подільського, місто перестало виконувати функції державного центру країни. Часопис „Наш шлях” з сумом пише: „Ось знову з шумної столиці Кам'янець обернувся в глухий закуток, забутий богом і людьми. З осередку українського політичного, державного й культурного життя знову обернувся в острівець серед хвиль чужої стихії” [38].

8 травня тут відбувся офіційний молебень, за участю місцевих католиків, польських військових і цивільних осіб, з нагоди визволення Києва від більшовиків військами Ю.Пілсудського і С.Петлюри. Цієї події чекали багато кам'янчан. У заході взяв участь ГУ (керівник держави на той час виїхав до Бердичева). Під час помпезної меси ксьондз, який промовляв до громади, піднесено заявив, що „білий орел вже над Дніпром, а Київ повертається до своєї матері...” (і далі не встиг сказати, бо його перервав генерал Й.Крайовський). Український міністр, добре розуміючи що мав далі сказати священик, не втерпів і покинув зібрання, хоча, за протоколом, мав би бути до кінця цього заходу [12, с.236].

Тоді ж у Кам'янці-Подільському утворилася Подільська районна Українська Національна Рада, до якої увійшли представники від 28 партійних, наукових, культурно-просвітніх структур міста. Вона вирішила рішуче боротися за законну владу в Україні, відповідальну перед парламентом, за прийняття демократичного виборчого закону, захист прав українського народу перед своєю владою і української держави – на міжнародній арені, допомагати українській армії і вдосконалювати державний апарат. Щодо польської адміністрації, то нове політичне об'єднання заявило про „непридатність примусового розрахунку польською валютою в українських установах, а також в справі заведення цивільних наглих судів, які запроваджують на терені УНР смертну кару, скасовану законами УНР”, а також вимагало, аби всі її розпорядження робилися українською, бо їхньої мови населення, особливо сільське, не розуміє [39].

Утім розгорнути широку діяльність цій структурі не вдалося із-за воєнно-політичних причин. Наприкінці червня РНМ заслухала доповідь військового міністра про можливість отримання від Румунії зброї, у якій відчувалася гостра потреба [17, с.91]. Хоча офіційна преса писала про достатню кількість у військових і зброї, і одягу [40]. Чи вдасться утримати місто

– ніхто не міг реально прогнозувати, оскільки військовий потенціал противника значно переважав польський та український, разом узяті. Зрештою, ситуацію прояснили події початку липня, коли червоні козаки В.Примакова захопили спочатку Летичів, а за ним Проскурів, звідки витіснили польські війська до Збруча. Прибувши до Кам'янця-Подільського, С.Петлюра оголосив його та околиці в стані облоги [41]. Але зберегти місто за українцями, яким 8 липня поляки офіційно повернули повний адміністративний контроль, не вдалося через замалу чисельність війська, його недостатнє озброєння і стрімкий відступ союзних польських частин під ударами Червоної армії. Наступного дня державні структури евакуювалися звідси, а 12 липня про свої владні функції заявив більшовицький ревком [14, с.21].

Отже, ще з середини листопада 1919 р. розміщений у Кам'янці-Подільському обмежений державний центр УНР втратив своє законне право на безперешкодне провадження української політики, у зв'язку з переходом міста під польський військовий і цивільний контроль. У місті склалося реальне двовладдя: з одного боку, українські структури, представлені переважно інститутом Головноуповноваженого уряду УНР, який реалізовував політику УНР, а з іншого – привнесені польські владні органи, які намагалися проводити політику керівництва своєї країни щодо східних кресів. Намагання союзників полонізувати міське життя, увести свої регуляторні акти, скасувати або обмежити дію українських законів наштовхувалося на активний спротив представника вищої влади УНР І.І.Огієнка. Його зусилля спрямовувалися на захист прав українців, республіки загалом. Під тиском ГУ чимало недружніх актів було скасовано, відстояні певні українські інтереси. Час від часу у місті працювали РНМ, Головний отаман, діяли різні політичні, зокрема й опозиційні до влади, структури, які обстоювали запровадження парламентської моделі державного управління. Розмішені у місті проводили різні партії в основному схвалили зміст польсько-української конвенції, по суті відкрили шлях до її прийняття та реалізації. Через успішний військовий наступ на Київ функції державного центру тимчасово перейшли до Вінниці, але незабаром, після погіршення воєнного стратегічного становища, знову повернулися до Кам'янця-Подільського, де активність державно-політичного життя виявилася на низькому рівні і залежала тільки від результатів військових оборонних операцій. На початку липня місто очікувано втратило роль резиденції уряду УНР і С.Петлюри, хоча за попередніх півроку впевнено відіграло роль практично незмінного і єдиного державного центру, надавало можливість на офіційному і неофіційному рівнях працювати різним структурам знесленої республіки, підтримувало надію на продовження визвольної боротьби, чим вписало в історію Української революції свої змістовні і неповторні сторінки.

Джерела і література

1. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 р. – липень 1920 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1997. Т.1(3). С.143-158.
2. Ляхоцький В.П. Фонд Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі як джерело дослідження заключного етапу визвольних змагань 1917-1921 рр. // Студії з архівної справи та документознавства. Київ: Ін-т арх. справи та документознав-ва, 1998. Т.3. С.11-18.
3. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія. Київ, 1998. 282 с.
4. Тюрменко І.І. Іван Огієнко - головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №5. С.101-109; №6. С.101-111
5. Завальнюк О.М., Петров М.Б. Кам'янець-Подільський – іррегулярний державний і політичний центр УНР в 1919-1920 рр. // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С.299-303.
6. Копилов А.О. Українські державні інституції в Кам'янці-Подільському восени 1919 – влітку 1920 року // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. С.278-281.
7. Литвин С. Провінція, якій судилося бути столицею. Кам'янець-Подільський у добу Директорії УНР // Пам'ятки України: історія та культура: науковий часопис. Київ. 2000. Ч.3-4. С.75.
8. Гай-Нижник П.П. Взаємини Директорії і уряду УНР в період їхнього прибуття до Кам'янця-Подільського і до останнього виходу на чужину (березень 1919 – листопад 1920 рр.) // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С.162-183.
9. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920 рр.: Навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 116 с.
10. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко: турбота про українські інституції і громадян УНР за польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919 – липень 1920 рр.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія: історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2012. Вип.ІХ. С.16-27.
11. Україна, Кам'янець-Подільський, 1920, 21 лют.
12. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятування України / [упоряд., автор передм. і коментарі М.С.Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
13. Доценко О. Літопис Української Революції: Матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1923. Т[арнів]-Львів: Накладом автора, 1924. Т.ІІ. Кн.5. 400 с.

14. Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я.Гальчевського (1921-1924): зб. док. та матеріалів. Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006”, 2015. 536 с.
15. Подольский край. Каменец-Подольск, 1920, 14 февр.
16. Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 14 лют.
17. Мазепа І.П. Україна в огні та бурі революції. 1917-1921. Дніпропетровськ: Січ, 2002. Ч.ІІ, ІІІ. 335 с.
18. Наш шлях, 1920, 29 січ.
19. Наш шлях, 1920, 28 лют.
20. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.3, арк.14.
21. Наш шлях, 1920, 5 берез.
22. Наш шлях, 1920, 6 берез.
23. Наш шлях, 1920, 4 квіт.
24. Наш шлях, 1920, 9 берез.
25. Наш шлях, 1910, 16 берез.
26. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.123, арк.1.
27. Завальнюк О.М. І.Огієнко і українське студентство (1918-1920 рр.) // Творчі вершини вченого: зб. наук. праць до 60-річчя від дня народження д.і.н., проф. М.Г.Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1998. С.242-248.
28. ЦДАВО України, ф.1131, оп.1, спр.2, арк.238.
29. Огієнко І. Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. // Наша культура: науковий і літературно-мистецький місячник. Варшава, 1936. Кн.5(14). С.321-333.
30. Наш шлях, 1920, 5 трав.
31. Держархів Хмельницької обл., ф.р.582, оп.1, спр.69, арк.13.
32. Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 6, 7, 8 трав.
33. Наш шлях, 1920, 8 трав.
34. Наш шлях, 1920, 7 трав.
35. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали У 2-х томах, 3-х част. / [Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т.2. 744 с.
36. Наш шлях, 1920, 20 черв.
37. Наш шлях, 1920, 27 черв.
38. Наш шлях, 1920, 6 трав.
39. Наш шлях, 1920, 17 черв.
40. Україна, 1920, 29 черв.
41. Наш шлях, 1920, 9 лип.

Западенко І.В.
м. Хмельницький

ІСТОРІЯ НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ ТАДЕУША КОСТЮШКА І ТЕКЛІ ЖУРОВСЬКОЇ, З ЖИТТЄПИСОМ ІНШИХ УЧАСНИКІВ ПОДІЇ У МЕДЖИБОЖІ

“Я сам, – а відтепер покладу я на цю роботу всі свої вечори (коли сім’ю візьме сон), – постараюся стримувати свої почуття і стерегтися вигадок. Досить з нас подій, які справді відбулися”.
Юзеф Ген. “Мій приятель Станіслав Август” [1]

Щиру вдячність висловлює автор кандидату історичних наук Валерію Дячку, завдяки якому автентичними архівними документами підкріплено ті події, що вперше подаються у цій статті.

На загал ця історія, яка відбулася 1791 р., добре відома за межами України, зокрема, у Польщі і США, де вона понад півтораєста літ тому була задокументована такими біографами як Тадеуш Корзон, Люціан Семенський та Юзеф Ролле, у ХХ ст. проаналізована на відповідність а від істориків перекочувала на сторінки популярних видань і белетристики. Та, хоч той самий Ролле мешкав та досліджував історію саме на Поділлі, і приділив чимало рядків меджибізькій історії кохання національного героя кількох країн Старого і Нового Світу Тадеуша Костюшка – а ні в Україні, ні в самому Меджибожі цей історичний факт досі не набув того висвітлення, на яке заслуговує.

З “особової справи”. Тадеуш Костюшко, 45 років. Він же Анджей Тадеуш Бонавентура Костюшко. Генерал-майор, герой війни за незалежність Сполучених Штатів Америки, начальник Подільської бригади Війська Коронного, у 1790-1791 рр. мав штаб-квартиру в Меджибожі. В майбутньому – учасник польсько-російської війни 1792 року і Начальник антиросійського повстання 1794 року, після якого Річ Посполита і Польща на 123 роки зникли з мапи світу. Національний герой Польщі, який вітчизни не виборов, а однак слави зажиє.

Що відомо біографам та загалу. Нащадок збіднілого литвинського (білоруського) роду Тадеуш Костюшко отримав військовоу освіту в Лицарській школі у Варшаві, але не здобув офіцерської служби. Вступив до служби домашнього вчителя доньки свого патрона, магната Юзефа Сосновського – Людвіки. Молоді люди закохалися, Тадеуш насмілився просити руки

магнатської доньки. Батько Людвіки відповів: “Голубки не для горобців, а магнатські доньки не для [голопузих] шляхтоків”. Закохані вирішили по-братися таємно, але змову молодих романтиків було викрито, стосунки з родиною благодійника зіпсовано. Тадеуш Костюшко у віці 27 років залишає Польщу і через Францію як доброволець прямує до Північної Америки, яка саме воює за свою незалежність від “магінки” Британії. Здобувши Америці незалежність, а собі досвід бойового командира, військового інженера і чин генерала, Тадеуш Костюшко повертається до Речі Посполитої, від якої під час “першого розбору” вже відкусили чималі шматки Прусія, Росія і Австро-Угорщина. Після кількох років аграрного способу життя у майже розореному родинному маєтку знудженому за військовою справою Костюшкові підтверджують генеральський чин, і наприкінці 1790 р. дають під провід гарнізони Ізяслава, Полонного, Старокостянтинова і Меджибожа. Свою штаб-квартиру герой США, відзначений Вашингтоном, влаштовує у Меджибожі. Тут він знайомиться з родиною жидачівського хорунжого Журовського, який приїздить сюди на лікування до доктора Гакеншміта, який, як кажуть, лікував навіть самого австрійського цісаря. У Меджибожі спалахує друге велике кохання національного героя – до Теклі Журовської, хорунжівни, доньки щойно зазначеного пана. Ця аж ніяк не туристична історія є канонічним етапом біографії, “другим великим коханням” жодного разу не одруженого героя, про якого навіть склали прислів'я: “Od Ludwika usiekał do Ameryki, a w Polsce Tekla od niego usiekała”.

З “особової справи”. Текля Журовська, 18 років. Хорунжівна, єдина донька батьків, з якими мешкає неподалік Меджибожа. Тендітна, скромна, покірпа голові родини, як і її мати.

Тадеуш Костюшко, мандруючи підпорядкованими гарнізонами, кілька місяців вів із коханою Теклюсею переписку (почасти збережену і опубліковану!), зрештою наважився попросити у батька її руки, але дістав другого у своєму житті фатального одкоша. Мацей Журовський заявив, що Костюшко підстаркуватий для його єдиної донечки: їй 18, йому 45. Та зауважмо, що в ту епоху різниця у віці була радше шляхетною традицією. Так, власник Меджибожа князь Адам Єжи Чарторийський пошлюбив 18-річну Анну Сапегу також у віці 47 років. Погана “відмазка”, як нині кажуть, також “відмазка”, але не вік Костюшка став на заваді шлюбу в Меджибожі, а та обставина, про яку Карпенко-Карий сказав: “Що там по титулі – коли нема ніц в шкагулі!” Мацею Журовському бракувало маєтностей потенційного зятя. Закохану в Костюшка Теклю вивезли з Меджибожа, за деякий час видали заміж. А за рік й Костюшкови було вже не до того: 1792 р. пішов воювати проти Росії за “Конституцію 3 травня”, а 1794-го очолив відчайдушне повстання проти Росії, внаслідок придушення якого відбувся третій остаточний “розбій” Речі Посполитої.

Ото й уся побутова буденщина на фоні великих геополітичних справ. Але документи, шляхетські хроніки, енциклопедії, листи свідчать, що в нашому куточку Поділля відбулася мелодрама, достойна екранізації. Після прискіпливого дослідження її учасники постають реальними людьми. Жіноче щастя шляхтянки Теклі Журовської опинилося у заручниках політики, шляхетського гонору, власницьких амбіцій та пристрастей трьох генералів і славетного доктора медицини. У підсумку цієї драми, наслідки якої розтягнулися на багато років, усі її учасники знайшли в решті решт свій сімейний інтерес – окрім Тадеуша Костюшка, який так і увійшов в історію: одинаком, який обвінчаний із свободою нації.

Спробуймо вивести з документів і публікацій більш детальні біографії учасників історії “другого великого кохання Тадеуша Костюшка”, її називають в літературі. І почнемо з ключової фігури – батька Теклі.

Мацей (*Матвей – рос.*) Журовський, в родині якого був прийнятий начальник меджибізького гарнізону Тадеуш Костюшко у Меджибожі, за Л. Семенським мешкав у Гнатівцях (*Ihnatowce - польськ., Игнатовцы – рос.*). “у милі від того містечка” [2, с. 88], тобто Меджибожа. Існують лише одні Гнатівці: Меджибізького повіту, що розташовані від Меджибожа за 17 км, в сучасному Хмельницькому районі, поблизу Маломолинець. Фактично ця відстань становить 2 польських милі (*польська миля дорівнювала 8,534 км, – авт.*), але для біографа така похибка не становить значної проблеми.

Відповідно, у Гнатівцях зростала з батьками й костюшкова любов Теклюся Журовська. Чи є Гнатівці місцем її народження - на підставі наявних джерел не з'ясовано, адже її батько Мацей Журовський мав у власності навіть не два, як пише Т. Корзон та повторює Б. Шиндлер [3, с. 211; 4, с. 122], а принаймні п'ять сіл.

3 “особової справи”. *Мацей Журовський, точний вік невідомий, історик Тадеуш Корзон називає його “старий Журовський”. Батько Теклі. Генерал-майор, жидачівський хорунжий, голова летичівського межового суду, землевласник Летичівського повіту.*

Що відомо про маєтки Мацея Журовського? Гнатівці у XVIII ст. входили до Меджибізького ключа маєтків Чарторийських, але ще за часів Речі Посполитої були розділені на кілька частин та віддавалися на різний період чи то в посесію, чи то на інших правах різним власникам. Відтак видається, що Мацей Журовський мав у власності не всі Гнатівці, а лише їх частину, і не у спадковому, а у тимчасовому чи дожиттєвому володінні. Ще одне село він мав, за Т. Корзоном та Б. Шиндлером [3, 4, там само], як заставу в Галичині, але К. Пуласький називає ще й частину Лабуня на Волині [5, с. 251] (*Нині частина с. Новолабунь Полонського р-ну Хмельницької обл., - авт.*). Відтак, сам він великим землевласником не був, та до того прагнув.

Статки Мацея Журовського істотно зросли за рахунок вигідного шлюбу, коли він отримав посаг за своєю дружиною Барбарою з Віслоцьких [5, там само] (за Т. Шиндлером ім'я дружини Маріанна з того самого роду [4, с. 122]). Тоді до його власності приєдналися [5, там само] села Кальна Деражня (нині с. Кальна Деражнянського р-ну), Шумівці (нині Хмельницький р-н) та Книжківці (пізніше Книжківці, нині мікрорайон м. Хмельницького). Що власником Книжковець був Мацей Журовський, свідчать клірові відомості церкви св. Параскеви за 1821 рік. Про власність батька Теклі на Книжківці та Шумівці згадує й Ю. Сіцинський [6, с. 485, 495].

Отже, статок голови родини Журовських був не магнатський, але таки пристойний. А от родовитістю Мацей Журовський мав підстави пишатися, і через те прискіпливо додивлявся до шляхетності майбутнього зятя. За Т. Жихлінським, рід Журовських гербу Леліва був старовинною руською родиною [7, с. 296], яка походила з містечка Журів у Жидачівському повіті (нині с. Журів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.; був найменшим містом Жидачівського повіту, у 1771 р. втратив міські права, – авт). Були споріднені з найаристократичнішими родинами Речі Посполитої: Замойськими, Жевуськими, Стадницькими, Морськими, Фредрами, і багатьма іншими. Батько Мацея Кшиштоф був жидачівським стольником у 1757-1764 рр., з 1765 р. до смерті у 1769 р. – жидачівським хорунжим. Його мати Агнешка з Орлевських, як зазначає Т. Жихлінський [7, с. 304].

Сам Мацей Журовський у 1777 р. отримав [8, с. 96] військове звання генерал-майора, пройшов шляхетську легітимацію у 1783 р. у Сяноцькому земському суді [9, с. 301] ще без зазначення шляхетської посади. В подальшому Мацей Журовський, за К. Пулаським [5, там само], як і батько, отримав в земському уряді Жидачівського повіту посаду стольника, а на час подій у Меджибожі він в усіх зазначених біографічних джерелах відомий як жидачівський хорунжий. На кінець XVIII ст. посада стольника була “гоноровою”, тобто жодних обов'язків не передбачала. Хорунжий же мав керувати, кажучи сучасною мовою, “мобілізаційним резервом”, тобто готувати повітове шляхетство до “посполитого рушення”. Оскільки на час, коли посаду отримав Мацей Журовський, посполите рушення вже давно не скликалося, то й ця посада була радше символічною. Відтак, жидачівський хорунжий постійно мешкав на далекому від Жидачова Поділлі (навіть в іншому воєводстві), і, як саркастично зазначає Т. Корзон, це був хорунжий, “який ніколи жодної хоругви не носив” [3, с. 289], а будучи так само “почесним” генерал-майором, ще й комплексував перед Костюшком – справжнім бойовим генералом військ американського і польського.

Як бачимо, на момент знайомства його родини з Тадеушем Костюшком родовитий шляхтич Мацей Журовський був заможним, мав амбіції на зміцнення родинного становища, а тому підозрював закоханого генерала

Костюшка не у намірах викрасти наречену, які приписували йому романтично налаштовані біографи та літератори – а у банальному полюванні на посаг. У той самий час Мацей Журовський, очевидно, сам хотів відчути себе магнатом хоча б у кількох власних маєтках. А що частина з наявних сіл йому не належала, а була в оренді, то це ще більше мотивувало жидачівського хорунжого шукати ресурси для збільшення родинної маєтності. Наступним таким ресурсом, який повинен був спрацювати, була його донька Текля – вірніше, її майбутній потенційно вигідний шлюб. З огляду на це, Тадеуш Костюшко як потенційний чоловік Теклюсі, запитам Журовського не відповідав. Йому належало тільки одне село Сехновичі (нині с. Малі Сехновичі в Брестській обл. Білорусії, – авт.), бозна де від Поділля, але тамтешня маєтність була доведена до занепаду його братом, поки Тадеуш у боях здобував незалежність Сполученим Штатам, а собі славу видатного військового інженера та генеральський патент. Повернувшись Костюшко на батьківщину, маючи 12 280 доларів платні за службу (приблизно 180 тисяч доларів на сьогоднішній час, – авт.) – але не дзвінкою монетою, а “віртуальних”, у вигляді боргу, який Конгрес мав йому виплатити, щойно у спустошеній війною державній скарбниці США з’являться гроші.

Тим не менше, бойовий генерал Костюшко, відважний на полі бою, але незграбний у стосунках з жінками, наважився написати хорунжому листа з проханням руки його доньки Теклі. Якби заручини залагодилися, то вінчання генерал-майора Тадеуша Костюшка і хорунжанки Теклі Журовської мало б відбутися у меджибзькому костелі св. Трійці, руїна якого височить нині неподалік фортеці. Саме до цієї парафії належали Журовські, і на сьогодні цей костел є єдиним напевно відомим місцем у Меджибожі, де Костюшко та його кохана зустрічалися, відвідуючи недільну месу.

Ще одним членом меджибзького товариства та безпосереднім учасником драматичної історії кохання Тадеуша Костюшка був саме той відомий лікар Тадеуш Гакеншміт (*Karol Tadeusz Slawa Hakenszmit – польськ.*), заради лікування у якого родина Журовських періодично оселялася в Меджибожі. З біографічних дописів видається, що, окрім лікування, Мацея Журовського та лікаря Гакеншміта об’єднували й довірчі товариські стосунки, хоч останній і був набагато молодший за хорунжого.

3 “особової справи”. Тадеуш Гакеншміт, 33 роки. Він же Кароль Тадеуш Слава Гакеншміт. Державний карантинний лікар та світило медицини, яке недавно зійшло. Медик з кількома європейськими освітами, на лікування до якого в Меджибіж їдуть шляхетні пацієнти. В майбутньому вишанований чином титулярного радника, ім’я занесене до енциклопедій.

Тадеуш Гакеншміт зле прислужився своєму тезкові Костюшку, коли доніс до меджибзького товариства якісь відомості, що виставляли Кос-

тюшка не в кращому світлі перед родиною його коханої, і це погано вплинуло на ставлення родини Журовських до начальника гарнізону та на розвиток подальших подій. Костюшко навіть мав підозру, що Гакеншміт сам розраховує [2, с. 92, 95] домогтися руки Теклі Журовської, і через те чинить йому перешкоди. Він прямо висловлював ці підозри в листах до коханої: “Річ безсумнівна, що Г(акеншміт) є найбільшою перешкодою; знаючи все (*тут, певно, йдеться про знання певних неприємних обставин з життя Костюшка, – авт.*), отримує користь від усього. Мені тут офіцери розповіли, що бачили не раз підпоручника Гіжицького, що прогулюється з *фельдшером* і розмовляє довго. А як я вважаю, що сам кохаючи, перешкоджає іншим та літера Г. Нехай то між нами буде, що пишу; і Теклюся, яка є відкритою для нього, нехай остереігається і зберігає обачність” [10, с. 215].

Та, як випливає з викладених фактів щодо прискіпливих вимог Мацея Журовського до майбутнього чоловіка Теклі, при усіх медичних заслугах через брак статку й титулу Гакеншміт міг розраховувати на становище друга сім’ї, й не більше. Попри те, Костюшко вважав доктора Гакеншміта своїм суперником і був такий лихий на нього, що називав принизливо *фельдшером* високоосвіченого та успішного лікаря. Щоб не формувати упереджено негативного ставлення до доктора Гакеншміта, розглянемо життєпис цієї непересічної людини [11].

Доктор медичних наук, член наукових товариств Тадеуш Гакеншміт народився у 1758 р. в околицях Львова, у шляхетній родині. З дитинства відзначався непересічними здібностями і потягом до навчання. Коли ледь досягнув двадцятиліття, скінчив навчальний курс у Кракові та отримав перший вчений ступінь. Тоді вирушив до Відня слухати лекції відомого медика Франка, який швидко оцінив обдарованого учня. І, коли імператор Йосиф II відвідав медичний факультет у Відні та розпорядився представити йому найкращих студентів, Франк викликав Гакеншміта і його колегу з Академії Кракова, ім’я якого не дійшло до нас. Імператор запросив їх під час канікул до Шенбрунну, з мешканням у палаці та вільним доступом до бібліотеки, а на прощання подарував цінну книгу видатного лікаря XVIII ст. Германа Бургаве з власним дарчим написом. Отримавши ступінь доктора медицини у Відні, продовжив навчання у Геттингені, Галле і Парижі, де також отримав дипломи з відзнакою. Коли у 1788 р. було створено т. зв. “другий штат карантинних лікарів” воєводства Руського, був призначений на посаду урядового лікаря [12]. До завдань урядових лікарів входила організація протиепідемічних заходів та медична діяльність у межах певної територіальної одиниці. Перебував на дійсній лікарській службі до розділу Речі Посполитої. Після приєднання Волині та Поділля до Російської імперії Гакеншмітові у 1820 р. був наданий чин надвірного радника [13] за боротьбу з поширенням коров’ячої віспи, і місце лікаря в

посольстві до Франції, яким він користався для підвищення кваліфікації у кращих європейських професорів.

Звернімо увагу, що в останні роки свого життя Гакеншміт повернувся на Поділля та оселився у... тих самих Гнатівцях біля Меджибожа, де придбав для себе власний маєток. Його гучне ім'я та лікарська слава тепер ще більше приваблювали численних пацієнтів, які з'їздилися до нього з усіх усюд. У 1828 році Гакеншміт відзначив п'ятдесятирічний ювілей свого медичного покликання. Колеги та молоді лікарі приїхали до Гнатівців, щоб урочисто вшанувати свого знаменитого колегу і вчителя. Помер Кароль Тадеуш Слава Гакеншміт 13 листопада 1833 р. у віці 75 років і був похований у Гнатівцях на католицькому цвинтарі. Враховуючи давні близькі стосунки Гакеншміта з родиною Журовських, є підстави припустити, що він якимось чином отримав саме ту частину села, яку раніше орендувала родина жидачівського хорунжого. Відомо й те, що доктору судилася інша життєва "половинка": по його смерті право на маєток успадкувала його вдова.

Що стосується політичних поглядів учасників любовної драми у Меджибожі, то, на відміну від "якобинця" Костюшка, як пише Л. Семенський, Мацей Журовський був "старих часів затягим хвальцем" [2, с. 88]. Прихильність до часів "старої славетної Польщі" не завадила Мацею Журовському, як і дуже багатьом польським шляхтичам від магната до простого дідача, присягнути на вірність Катерині II після поразки повстання 1794 р. під проводом Тадеуша Костюшка. У дилеммі "вітчизна або маєтки" перемогли маєтки – про це свідчить і той факт, що сільські маєтки Журовських не попали під секвестр, зокрема, Книжківці, які спадкувалися нащадками Теклі за лінією Хвалібогів. Як же далекоглядно, зі свого погляду, Журовський відмовився прийняти майбутнього "начальника повстання" до своєї родини за зятя: тоді б, напевно, довелось не тільки безповоротно розпрощатися з маєтністю, а й сповна відчути на собі та родині дію імперського репресивного апарату!

Викладені вище міркування про власницькі амбіції Мацея Журовського показують хибність романтичної версії деяких авторів [див., наприклад, 14, с. 51], нібито після відмови Костюшкови Текля вийшла заміж за генерала Кароля Князевича, колишнього поручика полку фузилерів (*фузилери - від франц. fusil, солдати піхоти, озброєні кремінними карабінами; у XVIII ст. заступили мушкетерів, - авт.*), що служив у Меджибожі під проводом Костюшка, "жодного села не посідав, ані пишністю предків Костюшка не переважав, хіба тільки віком, на 16 років молодшим" [3, с. 219].

3 "Особової справи". Кароль Князевич, 29 років. Він же Кароль Отто Князевич. Безземельний барон, поручик, підлеглий Костюшка. В майбутньому – учасник польсько-російської війни 1792 року та антиросійського

повстання 1794 року, генерал-майор. Після розділу речі Посполитої - в еміграції, один з організаторів польських легіонів Наполеона Бонапарта. Командував дивізією на боці Наполеона у війні 1812 року.

Кароль Отто Князевич [15] був курляндським безземельним бароном, батько якого втратив маєток у невдалій фінансовій оборудці та переїхав до Польщі. Навчався у тій же Лицарській школі у Варшаві, де вчився й Костюшко, там нарешті вивчився правильно розмовляти польською, але не скінчив повного курсу через брак коштів на платню за навчання. Отримав посаду підофіцера в артилерії, очікував офіцерської посади, але не отримав її. Через образу влаштував сварку з начальником, мав за це піти під суд. Багатий родич врятував його, купивши йому посаду підпоручика у полку фузилерів, яким Князевич командував у складі бригади Костюшка на Поділлі. За власним бажанням навчався тактичної науки, а Костюшко користався його послугами для копіювання військових планів.

Та не лише у військових планах допомагав Князевич Костюшкові, а ще й був повіреним у сердечних справах, про що свідчать опубліковані листи Костюшка до коханої Теклі. Чимало цих листів надходило до Теклюсі саме через руки Кароля. Тому природно, що спілкування Журовської з Князевичем тривало й після вимушеного розриву з Костюшком, а в подальшому переросло у дещо більше, аніж дружба – однак наперед приречене на невдачу. Адже, окрім відсутності маєтку та браку родовитості, Князевич був таким самим бунтарем, як і його командир Костюшко. Разом з Костюшком брав участь в антиросійській війні 1792 р., під час якої отримав звання майора, а також у Костюшковому повстанні 1794 р., під час якого отримав звання полковника, а потім генерал-майора. Був взятий у полон під Мацейовіцями, у вересні 1796 р. у Києві звільнений на поруки.

Бути безземельним шляхтичем – в очах Мацея Журовського то був такий недолік для потенційного зятя, порівняно з яким його вік не мав жодної ваги. А Князевич ще й разом з Костюшком брав активну участь у повстанні проти Російської імперії! Вийти за нього заміж у такий час, коли зберегти маєтки польська шляхта може тільки ціною присяги на вірність Катерині II - і Мацей Журовський вже, як свідчать документи [16], склав таку присягу російській імператриці у 1793 р. в Меджибожі. “Доню, побійся Бога – тобі того першого якобінця бракує, що ти знову біду на родину кличеш?” – можемо уявити слова хорунжого до Теклі, якій на той час вже виповнилося 23 роки.

Це, звичайно, гіпотеза, але цілком логічна. К. Єдинакевич з посиланням на більш ранніх дослідників вказує [17], що Текля Журовська у 1796 р. заручилася з Каролем Князевичем, але до шлюбу не дійшло. Замість клопотів про майбутнє сімейне життя, він приєднався до командування польськими легіонами генерала Домбровського в Італії, які з 1797 р. служили

Наполеону Бонапарту. На початку 1800-х рр. Князевич повернувся до краю без засобів до життя, і князь Євстафій Сангушко віддав йому в оренду на добрих умовах село Зеленці на Волині (*нині с. Жилинці Шепетівського р-ну Хмельницької обл., – авт.*) – саме те, біля якого 7 (18) червня 1792 р. відбулася одна з важливих битв польсько-російської війни за участю Тадеуша Костюшка, що командував під час битви однією з дивізій. У старості Князевич хвалився добротою, яку йому виявляли селяни як колишньому костюшковому офіцерові. Займався також бджолярством, про що писав у книжці “Дворічний досвід” (*Dwuletnie doświadczenia - польськ.*), яку анонімно видав у 1807 р. в Бердичеві. Від політики тримався осторонь, хоч його й закликали на свій бік поляки, незадоволені російською владою. Лише у 1812 р. повернувся до служби у війську польському і брав участь у франко-російській війні на боці Наполеона Бонапарта.

А Текля Журовська у тому ж 1807 р., коли Кароль Князевич розводив бджіл усього у 80 км від неї, у віці 34 років вийшла заміж за Станіслава Хвалібога. За лінією Хвалібогів (після вигасання роду Журовських) у XIX ст. передаються у спадок Книжківці [18] – село неподалік міста Проскурова, яке зараз є мікрорайоном м. Хмельницького. У такому разі вимальовується драматична жіноча доля Теклюсі Журовської, якій в юності зруйнували взаємне палке кохання до Тадеуша Костюшка – людини, ім’я якої сьогодні належить усій цивілізації.

Це все відбувається вже за часів приєднання Поділля до Російської імперії, але й тоді Мацей Журовський має і амбіції маленького магната, й статки для їх задоволення. Та сукупність документів та публікацій свідчить, що попри усі здобутки Мацея Журовського на шляху до міцного і шанованого становища, він залишається безпорадним перед незалежною від нього обставиною: його гілка роду на ньому згасає, бо сина-спадкоємця у нього нема. Серед дворян Подільської губернії прізвище Журовських згадується аж до початку XX ст., однак це інша гілка цього ж стародавнього роду Журовських гербу “Леліва”, яка мала спільного предка ще у XVII ст. Ці Журовські на правах спадкової власності володіли селом Лісоводи на Городоччині і мали там садибу, яку пограбовано селянами у 1917 році.

У 1801 р. у м. Проскуріві сусіднього з Летичівським повіту розпочато збір коштів на побудову костелу, і Мацей Журовський виступив найбільшим фундатором нового храму [19, с. 27]. Будівництво костелу св. Анни було завершено 1820 р., далі його перебудовано на поч. XX ст, зруйновано у 1936 р. Знаходився на сучасній вул. Староміській, приблизно на місці загальноосвітньої школи №1.

Села Журовського належали до Меджибзької парафії костелу св. Трійці, але цей стародавній костел вже мав вельможного донатора, князя Адама Єжи Чарторийського. Змагатися у щедрості з другом імператора Олек-

сандра І було годі, а в Проскуріві Журовський із своїм внеском робився “першим паном на парафії” нового костелу.

Окрім того, у щедрості хорунжого можна побачити інший мотив: великою пожертвою на фундацію костелу вимолити у Всевишнього заміжжя і материнство для самотньої Теклі, щастя якої було вже двічі зруйноване ним самим. Свята Анна, дружина святого Йоакима, у християнській традиції є матір’ю Диви Марії, і народила її завдяки диву у похилому віці, вже облишивши усяке сподівання мати дітей. Так і Мацей Журовський, не виключено, сподівався жертвою на костел св. Анни вимолити для себе диво і дочекатися вже не продовження роду, але хоча б заміжжя та онуків від єдиної доньки, якій пішов вже четвертий десяток. За іншою версією, новий кам’яний костел на місці старого дерев’яного костелу св. Анни почали будувати у 1808 р. – і в такому разі фундаційний внесок Мацея Журовського є подякою Всевишньому і святій Анні за справжнє диво - народження довгоочікуваного першого онука Станіслава Хвалібога (1808-1841).

Запізнілий і майже щасливий фінал: усі герої цієї історії, яка почалася 1791 р. в Меджибожі, знайшли своє щастя. Лише один Тадеуш Костюшко залишився не при справі. Так і судилося йому бути одруженим з вольністю героєм двох континентів, людиною, ім’я якої належить світовій цивілізації.

Джерела та література:

1. Ген Ю. Мій приятель Станіслав Август / Юзеф Ген. – Київ: Темпора, 2015. – С. 7.
2. Siemieński L. Żywot Tadeusza Kosciuszki / Lucyan Siemieński. – Kraków: Drukarnia «Czasu» W. Kirszmayera, 1866. – 178 с.
3. Korzon T. Kościuszko: życiorys z dokumentów wysnuty, Część 2 / Tadeusz Korzon. – Rapperswyl: Muzeum Narodowe w Rapperswylu, 1894. – 691 с.
4. Szyndler B. Tadeusz Kościuszko, 1746-1817 / Bartłomiej Szyndler. – Warszawa: Wydawn. Bellona, 1991. – 487 с.
5. Pułaski K. Kronika Polskich rodow szlacheckich Podola, Wolynia i Ukrainy: monografie i wzmianki / Kazimierz Pułaski. – Brody: Feliks West, 1911. – Т. 1. – 296 с.
6. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцинського і Микола Теодоровича): навч. посіб. / упоряд. О.І. Тимошук. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
7. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik IX / Teodor Żychliński. – Poznań: Jarosław Leitgeber, 1879. – 336 с.
8. Orłowski K. Poszukiwania: studia o dawnej Polsce, Том 1 / Karol Orłowski. – Buenos Aires: Edicion Orloviana, 1968. – 157 с.
9. Poczet szlachty galicyjskiej i bukowynskiej. – Lwów: Drukarnia Instytutu Staurupigiańskiego, 1857. – 335 с.

10. Siemieński L. Listy Kościuszki do generała Mokronowskiego i innych osób pisane / Lucjan Siemieński. – Lwów: nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1877. – 234 с.
11. Encyklopedyja Powszechna – Warszawa: S. Orgelbrand, 1862. – Т. 11. – С. 157-158.
12. Tadeusz S. Lekarze urzędowi na Prawobrzeżnej Ukrainie, Podolu i Wołyniu u schyłku I. Rzeczypospolitej / Srogosz Tadeusz // Історичні, економічні, соціально-філософські та освітні аспекти розвитку охорони здоров'я : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, присвяченої 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ, 4–11 листоп. 2013 р. / Srogosz Tadeusz. – Харків: ХНМУ, 2013. – С. 72.
13. Список дворян, внесених в родословную книгу Подольской губернии – Каменец-Подольск: Подольское Дворянское Депутатское Собрание, 1897. – С. 22.
14. Копчевський Я. С. Тадеуш Костюшко / Ян Станіслав Копчевський. – Варшава: Інтерпрес, 1972. – 136 с.
15. Karol Otto Kniaziewicz h. własnego [Електронний ресурс] // iPSB – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/karol-otto-kniaziewicz>.
16. Державний архів Житомирської обл., Ф. 70, оп. 1, спр. 1.
17. Jedynakiewicz K. Kobiety w życiu Tadeusza Kościuszki / Katarzyna Jedynakiewicz. // Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica. – 1996. – №57. – С. 115.
18. Epszstein T. Polska własność ziemska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r. / Tadeusz Epszstein. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN, 2008. – 618 с.
19. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти / Сергій Єсюнін. – Хмельницький: Хмельницький обласний краєзнавчий музей, 2004. – 112 с.

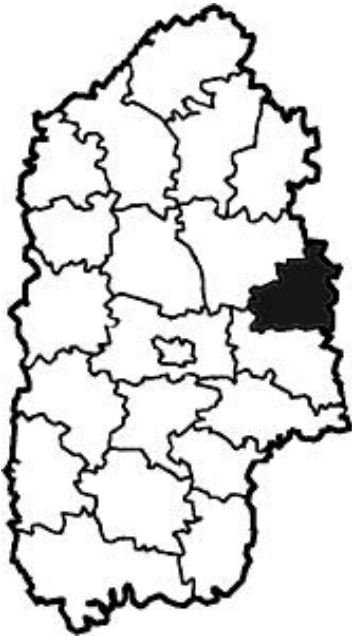
*Захар'єв В.А.,
м. Хмельницький*

ЦІКАВІ АРТЕФАКТИ НАЙСХІДНІШОГО НАСЬОГОДНІ В УКРАЇНІ ПОХОВАННЯ ПШЕВОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З-ПІД С.ЛЯТКА СТАРОСИНЯВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Презентується речовий матеріал з поховання воїна пшеворської культури знайденого біля с.Лятка Старосинявського району Хмельницької області. На сьогодні це – найсхідніша із відомих фахівцям поховальної пам'ятки цієї культури на території України.

Ключові слова: *Україна, Північно-східне Поділля, пшеворська культура, поховання, зброя, ритуал.*

Навесні 2017 р. за 0,3-0,4 км південно-східніше с.Лятка Старосинявського району Хмельницької області* жителі смт Стара Синява виявили тілопальне поховання зі зброєю. Давня могила розташовувалася на мисі між ставком у долині р. Іква та сухим видолинком. Завдяки депутату ради Старосинявської ОТГ О.І. Лучіцькому, котрий, до речі, 2011 р. сприяв дослідженню біля цього ж села поховання іншого рідкісного на Хмельниччині поховання – культури кулястих амфор – знахідку передали у відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

1. Лятка.2017. Місцезнаходження Старосинявського району на карті Хмельниччини.

За словами відкривачів, в умбоні щита на глибині бл.1 м лежали перепалені кістки, кінців'я ремінця, фрагмент ножики, оків'я якогось предмета, обламаний цвях і шматок посудини. Зверху на них – вістря списа та зігнутий у кілька обертів меч. Завдяки інформації з Інтернету, вони визначили, що артефакти належать до поховань пшеворської культури II-III ст. н.е., ареал розселення якої розташований поза межами Хмельницької області – на території Польщі та Західної України.

Наголошу, протягом півтора століття, коли ведеться ресстрація об'єктів археології, на Хмельниччині такі могили знаходили лише тричі: біля сіл Аркадіївці Хмельницького р-ну [1, с.133-135], Громівка Старокостянтинівського р-ну [2, с.185-186; 3, р.107-114] та Тернава Дунаєвецького р-ну [4, с.83-84].

Оскільки конкретний об'єкт в результаті розкопок його першовідкривачами вже був потривожений, у середині вересні 2017 р. археологи-пам'яткоохоронці В.А. Захар'єв та С.С. Семенчук змушені були провести додаткове обстеження місця знахідки та дослідження засипки вмісту могильної ями конкретного поховання.

Встановлено, що поховання було здійснено за 0,75-0,80 м від сучасної поверхні – на межі чорнозему та суглинку У засипці було додатково

2. Ілятка. 2017. Місцезнаходження пох. Пшеворської к-ри.

*3. Мис, на якому виявлено пох. Пшеворської культури.
Фото В.Захар'єва.*

виявлено два цвяхи для кріплення умбона, а також набагато важливіші артефакти – фрагмент кістяного гребеня і заготовку на свинцеву пломбу.

На VII-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія&Фортифікація», що відбулася 11 жовтня 2017 р. у Кам'янці-Подільському [4] автор виступив з попереднім повідомленням про артефакти, і передав їх на зберігання у фонди Кам'янець-Подільського музею-заповідника. 8 грудня того ж року спільно з доктором історичних наук Ліаною Василівною Вакуленко автор зробив доповідь перед учасниками

Щорічної науково-практичної конференції Національного музею історії України. Текст доповіді буде опубліковано до кінця січня 2018 р. на сайті установи. Готується стаття для фахового журналу «Археологія». Зацікавилися знахідкою і археологи Московського державного університету, які запропонували опублікувати статтю про поховальні пам'ятки пшеворців на Хмельниччині у фаховому збірнику КСИА.

4. Лятка. 2017. Епізоди повторного дослідження могили.

4. Представлення знахідки у Меджибожі А. Обломському.

У комплекс предметів з могили переважала зброя та фрагменти озброєння, що використовував за життя небіжчик, а саме: залізний меч, спис із залізним вістря, залізний побутовий ніжик і три цвяхи, якими був прибитий на щит умбон. Другим масивом були фрагменти предметів побуту – кістяного гребінця, шкіряної портупей із бронзовим кінців'ям, бронзовою смужкою оків'я якогось дерев'яного чи кістяного предмета. Окремо стоять – як предмети ритуалу – свинцева заготовка для пломби і фрагмент глиняної посудини.

Оскільки слідів горіння у самій могилі як таких не було, спочатку, очевидно, у певному місці на стороні було здійснено кремацію тіла з предметами озброєння та побуту. Потім викопали ямку, склали в умбон, який замінював поховальну урну, зібрані з кремаційного вогнища дрібні предмети. Все це засипали кремаційними рештками небіжчика, прикрили зверху вістря списа та ритуальним мечем.

Зауваживши, що окрім антропологічних решток у потривоженому шарі засипки могили виявлено і остеологічні рештки. Отже, біля відкритої могили проводили останню тризну з небіжчиком. Після цього кинули у засипку кістки жертвовної тварини і риби, оскільки поховання розташоване на березі річки. Сюди ж помістили спеціально припасений для таких випадків шматок посудини, що замінював цілу посудину, як це простежується у осілих тогочасних народів – наприклад, представників черняхівської культури. Керамічний посуд як відомо, не практичний при здійсненні військових походів. Врешті «запечатали» могилу шматком свинцю – заготовкою на пломбу. Після чого засипали поховання землею.

Залишки кремації шеворського воїна з поховання під Іляткою. передані для аналізу фахівцям і будуть опубліковані після його проведення.

Подасмо опис речового комплексу конкретного поховання.

1. *Залізний умбон щита* діаметром 15,0 см має висоту центральної куполоподібної частини 7,8-8,0 см. У перерізі «купол» складається з пустотілої основи, стінки якої підіймаються прямовисно на 2,0 см. Зверху на неї посаджено пустотілий конус висотою 4,8-5,0 см. На вершині останнього знаходиться надломлене наверхшип товщиною 1,1 см і висотою 0,8-0,9 см. На куполі умбона простежуються два заглиблення від ударів булави або молота з круглою «п'яткою» типу клевиця.

«Кріс» – смуга, що йде по периметру довкола «купола», має ширину 2,5 см. Первинна товщина предмету первинно була 0,3 см. З одного боку на «крісі» є прикипіла до нього іржава голівка залізної заклепки (цвяха) діаметром 0,7-0,9 см. «Кріс» зберігся на 2/3 предмета. У іржі та накипі в середині умбона простежується розплавлений вогнем свинець.

5. Ілятка. 2017. Артефакти з пох. Пшеворської кул-ри.
Фото В.Захар'єва.

2. Залізний меч зберігся у двох фрагментах. Вкритий іржею. Частково піддався глибокій корозії. Місцями попований ударами лопати виявників.

Меч зігнутий відповідно до ритуалу. Лінії первинних згинів підказують, що він був скручений 3-ох сегментним зигзигом, але кінцева частина була повернена проти руху фігури і первинно припасована до сегменту з хвостовиком. Однак, судячи зі слідів на поверхні меча, виявники пробували розрівняти його, щоб надати предмету «товарного» вигляду.

Нижній (з хвостовиком) фрагмент меча (фр.1) має довжину 38,1 см. На відмітці 22,0 см від початку первинно був зігнутий на 180°. (Тут найкраще

простежується ретельна відточеність клинка). Інша частина фр.1 збереглася лише на довжину 16,1 см.

Хвостовик меча – основа, на якій кріпилося дерев'яне або кістяне руків'я, має теперішню довжину 8,0 см і товщину 0,5-0,6 см. Ширина хвостовика біля з'єднання з клинком – 2,5 см, на місці злому завершення – 0,7 см. По середині його – дірка для заклепки, що з'єднувала частини накладок руків'я. Тонша частина хвостовика меча була відігнута вбік. Це може вказувати на те, що під час підготовки меча до використання у ритуалі накладок руків'я на предметі вже не було. Кінець хвостовика втрачений під час непрофесійних розкопок поховання.

Фр.2 (від кінчика меча до місця зламу на ритуальному згині предмета) має довжину 35,1 см і сліди нещодавнього розривування.

Ширина клинка: 1/ біля з'єднання з хвостовиком – 6,0 см; 2/ через 16 см, де клинок був зігнутий у давнину, – 5,8 см; 3/ біля гостроконечного завершення меча – 4,4 см. Товщина клинка по серединній лінії (спинці) від хвостовика до кінцівки, відповідно, 0,4, 0,3 і 0,15 см.

Ті, хто організував здійснення поховання, доклали великих зусиль, щоб придавити ритуально зігнутий меч з боків.

Фактично втраченою – не зрозуміло з якої причини – є середня частина меча довжиною 8,5 см, яку першовідкривачі не передали автору статті і якої не було у засипці могили при додатковому її обстеженні вищеназваними фахівцями.

Таким чином, знайдений у похованні пшеворського воїна біля с.Лятка Старосинявського р-ну Хмельницької обл. залізний меч мав первинну довжину 73,5-75,0 см.

3. *Вістря залізного списа* потрапило до автора у очищеному виявниках від основного шару іржі вигляді. Цим знищено частину втулки для древка і зіпсовано традиційно широкі для цієї археологічної культури «крила» клинка. Довжина вістря (на момент опису) 22,5 см, ширина у найширшому місці клинка (за 11,5 см від гострого кінця клинка) 4,2 см. Довжина надламаної втулки 5,5 см, ширина 2,5 см на місці злому та 1,8 см при з'єднанні втулки з клинком. Товщина стінки втулки (з іржею) 0,4-0,5 см. По всій довжині клинка простежується ребро жорсткості – валик шириною 0,5 і висотою 0,3-0,4 см. За традицією пшеворського ритуалу поховання, вістря мало було зігнути удвоє. Однак виявники стверджували, що у конкретному випадку, предмет був рівним. Це твердження потребує детальнішого вивчення артефакту фахівцями, адже він, крім того, ще й змащений сучасним мастилом. Цікаво, що кінець клинка не надто потріжований іржею, а лише критий коричневою патиною.

4. *Побутовий залізний ніжик* зберігся фрагментарно: верхня частина клинка відсутня. Зламаний, очевидно, у давнину, предмет на сьогодні має

довжину 11,2 см, ширина на місці зламу клинка – 1,7 см, при з'єднанні з хвостовиком – 2,0 см. Первинна товщина ножика при з'єднанні клинка з хвостовиком – 0,35 см. Довжина хвостовика 5,35 см, ширина його біля клинка – 0,8 см, і 0,4 см (на кінці). Завершення хвостовика розплескане. Зауважу, що хвостовик не рівний, а відігнутий на 0,9 см вбік від центральної лінії предмета. Відсутність іржі в окремих місцях предмета, дозволила виявити сліди «воронення» ножика давнім ковалем, котрий його виготовив.

Виявники розрівняли зігнутий відповідно до конкретного поховально-го ритуалу хвостовик ножика, на що вказує специфічно вищерблена іржа. Додаткове обстеження засипки могили не виявило верхній шматок клинка. Можливо, його і шматок меча, забрали учасники похорону як обереги у поході, а після повернення додому використовували на сільському святині.

6. Лятка. 2017. Дрібні артефакти з пох. Пшеворської кул-ри.
Фото В.Захар'єва.

5. *Кінців'я бронзового портупейного ременю.* На відміну від залізних предметів збереглося досить пристойно. Навіть складається враження, що воно не перебувало у вогні. Предмет довжиною 6,0 см і товщиною 2 мм зовні схожий на сьогоднішню стрілку від годинника чи аптечних ваг. Для вставлення тонкого шкірного паска, яких прикріплювався бронзовою заклепкою, що збереглися на своєму місці, у тильні частині шириною 0,7 см і товщиною 0,3 см, простежується переріз глибиною 0,9 см.

6. *Оків'я з попарними цвяхками заклепками.* Збереглося у 3-ох фрагментах і представляє собою покручену від перебували у сильному вогні бронзову смужку шириною 1,4 см та товщиною 0,05 см. Один з фрагментів є кінцевою частиною предмета, інші – обломки з середини смужки. Зберіглося також чотири бронзові заклепки довжиною 0,9-1,0 см і товщиною 0,15 см кожна: 2 – на найбільшому фрагменті довжиною 8,7 см: третя – на середньому (довжина 5,5 см), четверта – у засипці могили. На третьому фрагменті (2,2 см) заклепок не було. За дірками на смужках зрозуміло, що заклепки встановлювалися попарно через 3,8 см.

На думку фахівців, що брали участь у тематичній Міжнародній науковій конференції до 90-ліття В.Д. Барана «Культурний та історичний розвиток слов'янських племен у I тис. н.е.», що проведена 21-23 вересня 2017 р. у Меджибізькому музеї-заповіднику, смужкою був обкований край рогу для пиття рідин. Хоча, беручи до уваги довжину заклепок, предмет мав би товщину не менше 0,8-0,9 см, тоді як роги, в основному, тонші.

7. *Гребінець кістяний.* Зберігся один фрагмент. Він презентує один з двох кінців цього предмета гігієни. Довжина фрагмента – 2,6 см. Висота – 2,1 см. Товщина – 0,6 см. Верх – рівний (1,6 см), бік – заокруглений. Внизу простежується основа від 12 зубців. Посередині фрагмента – зіржавіла заклепка.

8. *Свинцева заготовка для пломби.* У потривоженій першовідкривачами засипці могили при додатковому обстеженні знайдено шматок свинцю, що був підготовлений для якогось дійства, довжиною 1,8 см, шириною 1,0-1,2 см і 0,7 см товщиною. Візуально він зовні приблизно схожий на людську нирку.

На думку автора статті, це – заготовка для пломби. Вище подані дані про існування ще однієї у розплавленому виді всередині умбона шита. Конкретна ж у вогні не перебувала. Отже, її можна трактувати, як своєрідну пломбу для «запечаткування» могили, що була вкинута у могильну яму останньою. У християнстві цей релікт язичництва зберігся у грудочці землі, що кидає у могила священик, а за ним – усі учасники похорону.

9. *Ритуальна посудина.* Представлена фрагментарно. Верхня частина – від вінчика до стінки – зигзагоподібна у перерізі. Довжиною 4,5 см. Тонкостінна (0,6-0,7 см). Зовні – сірого, всередині – брунатного кольору.

Первинно ангобована. Шийка посудини мала ширину 1,4 см, таку ж саме і плече. Стінка надламана. Швидше всього, у могилу потрапив лише окремий ритуальний шматок, який розсипався на чотири під час прокопування вмісту могили першовідкривачами. Судячи з товщини стінки посудини та діаметру (бл. 25 см), певної пористості предмета і фрагментів ангоба, можна припустити, що первинно це була кришка.

10. *Залізний цвях №1* для кріплення умбона на щиті. Сильно корозований від перебування у вогні. Довжина – 2,1 см, товщина біля голівки – 0,35 см. Далі товщина зменшуються до 0,1 см. Діаметр голівки – 0,7 см.

11. *Залізний цвях №2* для кріплення умбона на щиті. Сильно корозований від перебування у вогні. Довжина – 1,6 см, товщина – 0,35-0,23 см. Діаметр голівки – 0,53 см.

12. *Залізний цвях №3* для кріплення умбона на щиті. Після перебування у вогні зберігся на довжину – 2,9 см. Ширина його під голівкою 0,6 см, в місці злому 0,4 см, товщина, відповідно, 0,3 та 0,1 см. Заодно, півциркульний вигин цього предмета, прямокутний перетин вістря і плоска підтрикутна голівка діаметром 1,0 см схиляє до думки, що це міг бути *вухналь* для кріплення кінської підкови. Оскільки в часи існування пшеворської культури коней ще не кували, то, можливо, що це всього лиш сторонній предмет.

Дослідження артефактів з поховання пшеворського воїна під Іляткою тривають.

На думку видатного українського дослідника старожитностей I-го тисячоліття н.е., доктора історичних наук Л.В. Вакуленко, поховання з-під Ілятки здійснено на рубежі II-го – у першій половині III ст. н.е. Конкретна знахідка має велике значення для глибшого пізнання історичного процесу першої половини I-го тисячоліття н.е., зокрема, завойовницьких устремлень верхівки Пшеворських племен.

Сьогодні це поховання є найсхіднішим в Україні із відомих фахівцям.

ПРИМІТКИ.

* Село Ілятка розташоване за 3 км західніше злиття річок Південний Буг та Іква на межі Хмельницької та Вінницької областей.

Джерела та література:

1. Михайловський А.Я. Нова знахідка пшеворського поховання зі зброєю на Хмельниччині//ОІУМ, 2014. – № 4. – С. 133-135.
2. Ossowski G. Wykopaliny z kurganu w Hromowce//Wiadomosci numizmatyczno- archeologiczne. – 1891. – №2 (8). – S.185-196.
3. Kontny B. The war as seen by an archaeologist. Rekonstruktion of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis

of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture// *Journal of roman military equipment studies*. – 2008. – Т.16. – P.107-145.

4. Спицын А. Памятники латенской культуры в России//ИАК. – 1904. – Вып.12. – С.83-86.
5. Захар'єв Володимир. Знахідка з-під с. Ілятка у межиріччі Південного Бугу та Ікви – найсхідніше насьогодні поховання пшеворської культури України (попередня публікація матеріалів)// *Археологія&Фортифікація. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції* [редкол.: О.О.Заремба (відп.ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А.,2017. – С.80-82.

*Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ ПРО ЗАПОРОЗЬКУ СІЧ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито бачення знаного мистецтвознавця та історика, подолянина Володимир Січинського на Запорозьку Січ – один із світових феноменів, над яким замислювались, який намагалися розгадати багато поколінь дослідників, величі та красі якої присвятив свої поезії український поет-пророк Тарас Шевченко

Ключові слова: козаки, Запорозька Січ, Володимир Січинський, Тарас Шевченко

5 червня далекого 1775 р. Російська імперія знищила українську вольницю – Запорозьку Січ, на жаль, в Україні цей трагічний в історії України день не згадується, не було приспущено державні прапори, не майоріли чорні стрічки на знак жалоби і величезної історичної втрати. Багато води за цей час витекло у синє море. «А онуки – їм байдуже, панам жито сіють!», – писав Т. Шевченко. Хоча кожен патріот-українець мав би знати і пам'ятати цю сумну сторінку української історії та зробити правильні висновки з нашого минулого [1].

Запорозька Січ, – це один із світових феноменів, над яким замислювались, який намагалися розгадати багато поколінь дослідників. Зокрема В. Січинський в своїй відомій праці «Чужинці про Україну» пише, що Запорозька Січ, – це «міцна державно-творча організація ... справді демократичний устрій, оригінальність лицарського побуту та беззастережна відданість народнім ідеалам», яка «звертала увагу цілої Європи». Відверта боротьба козаків за «цілковите визволення свого народу, проголошення як

головних засад – рівність людини перед, законом, справедливість і свобода, це ті новітні гасла, що імпонували світові» [2, с.14].

В народі козаків Запорозької Січі називали «святими лицарями», звитяжних запорожців-героїв оспівали в думках, піснях і легендах, їм присвячено безліч літературних і мистецьких творів. Зображенню її величі і краси, а також козацької звитяги присвятив свої поезії український поет-пророк Тарас Шевченко, який вельми пишався своєю приналежністю до козацтва й натхненно оспівав славнозвісне лицарство в своїх творах [3]. У поетичному доробку геніального поета образ козака є одним із основних. Вже в ранній період творчості поета постать козака-лицаря, захисника народу, його волі та православної віри стає своєрідною тугою Тараса Шевченка за славним минулим. Підтвердженням цьому є його поема «Тарасова ніч» [4], про перемогу козаків на чолі з Тарасом Трясилом в 1630 р. над військом польського гетьмана С. Конецпольського під Переяславом. У цій поемі автор високо підносить героїзм українського народу в боротьбі проти зовнішніх ворогів, розкриваючи велич і красу козацької звитяги. Поет, згадуючи ці події, із важким боєм розповідає про важку долю України, але й водночас висловлює своє бачення-пророцтво [4, с.86], що буде з Україною, коли

«...над дітьми козацькими

Поганці панують...»,

й тому «зажурилась Україна» про свою важку долю [4, с.86], що:

«...Ніхто її не рятує...

Козачество гине,

Гине слава, батьківщина,

Немає де дітись...

Де поділась доля-воля,

Бунчуки, гетьмани?»»,

й висловлює тугу, що десь поділася доля-воля, про яку тепер тільки kobзарі та лірники співають [4, с.88]:

«Було колись – панували,

Та більше не будем!

Тії слави козацької

Повік не забудем!».

Впродовж більш ніж 300-літньої окупації України московська влада з надзвичайним поспіхом старалася русифікувати свої поневолені народи, в першу чергу свого «молодшого брата» – український народ, забороняючи українцям згадувати славу Запорозьку Січ, яка майже двісті років була оборонцем українського народу проти трьох його ворогів-сусідів – татар, поляків і москалів. Т. Шевченко в своїх творах вживає тільки слово «москаль» – і ні разу не вжив слова «росіянин». Тобто він не мав будь-яких

недобрих намірів проти російського народу, а лише до тих, хто посягав на волю України та її народу. Життєвий шлях Тараса Шевченка став знаковим для долі всього українського народу. «Він був сином мужика і став володарем в царстві духа, – писав про нього І. Франко. – Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури... Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу» [3]. Оспіваний Т. Шевченком «козацький дух», це й донині в українців означена «на вияв завзяття і посвяти для великої цілі, пориву до високих ідеалів, героїства, доконаного в обороні рідного краю чи народу» – лицарська вдача запорозьких козаків [5].

Український поет-пророк Т. Шевченко вважав Запорозьку Січ символом волі українського народу, про що в поемі «До Основ'яненка» (1839) [6], присвяченій своєму видатному попереднику і наповненій спогадами про старожитню Україну і запорожцям, з тугою згадує козацьку вольницю, яка передана через систему персоніфікацій: очерети запитують у Дніпра, а могили – у вітру, тирса – у степу, а чайки – у синього моря, запитують одне і те ж: де ви, преславні козаки. І кличуть повернутися, адже не може безслідно відійти в історію українська нація. Поет турбується тим, що вже «нема Січі» [6, с.119]:

*«Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очерети
У Дніпра питають:
«Де-то наші діти ділись,
Де вони гуляють?» ...
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились? ...»,*

що вже «не вернуться запорожці» [6, с.119-120]:

*«Верніться!» – «Не вернуться! –
Заграло, сказало
Синє море. – Не вернуться,
Навіки пропали!» ...
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля.
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани ...»*

і, що «обідрана Україна понад Дніпром плаче» [6, с.120]:

*«Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,*

*А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине –
Слава не поляже ...
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!»*

Багато чужинців «прагнули на власні очі побачити цю Вільну Україну та ще більше переконатися про військову силу запорожців», хоча це було не легко, адже московська «ворожа пропаганда старалася за всяку ціну викривляти правду та представляти Запорозьку Січ у гіршому світлі» [2, с.14]. Проте безсторонні описи чужинців, які зібрав В. Січинський, свідчать про інше.

Так, В. Січинський пише, що відомий французький інженер і артилерист Вільгельм Ле Вазер де Боплян, який в 1630-1647 рр. за дорученням польського уряду будував в Україні фортеці, за допомогою яких Польща думала «знищити козацький рух», видав книгу «Опис України» («Description d'Ukraine», Париж, 1650) [2, с.21; 5], що невдовзі була перекладена на англійську, латинську і німецьку мови, а пізніше на польську і російську. В. Бопляну не раз доводилося «брати участь у війнах з українськими козаками, але коли він добре пізнав наш нарід і козаків, став нашим симпатиком». Будуючи фортеці, він одночасно проводив геодезичні виміри та «пильно студював краєзнавство» України. Зокрема в «Описі...» він «трактує Україну як цілком самостійну географічну і політичну одиницю, що має свої, своєрідні природні, господарські і культурні особливості», подав цінні відомості з «географії, історії та етнографії українського народу». Про українських козаків-запорозжців він пише, що вони «Хорообрі побідники, загартовані у боротьбі, завжди готові по першому наказу ... виступити в поле... Не можна надивуватися, з якою сміливістю вони перепливають море... Під час плавання козаки зовсім не п'ють горілку і взагалі не беруть її з собою, а якщо знайдеться у цовні п'яний, то його отаман наказує кинути за борт... Козаки з природи сильні і рослі... [2, с.21]. Вони «щедрі, не знають, що таке жадоба багатства, свободу цінують понад усе. З природи сильні, видержують холод і спеку та найтяжчі обозові труди. Вони не лише відважні, але теж погорджують життям. Хоробро б'ються, найкраще за возами в таборах, на бурах, дуже добре стріляють. На морі мають свої прикмети. Це правда, що 100 козаків у таборі не боїться 1000 поляків. Козаки є гарного росту, зручні й меткі...» [5]. Не багато з них живе до пізньої старості, а найчастіше закінчують життя на «полі слави» [2, с.21; 4].

Т. Шевченко також вважав Запорозьку Січ за найкращу школу життя і в поемі «Сліпий» («Невольник», 1845) пише про те, як старий козак направляє свого приймака Степана на Запоріжжя, щоб там він пройшов цю школу життя [7, с.300]:

*«Та перш ось що! треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як живуть.
Чи орють,
Чи не на ораному сіють
І просто жнуть,
І немолоченеє віють.
Та як і мелють, і їдять –
Все треба знать...».*

Щоб все те збагнути, радить старий козак своєму приймакові Степанові «Іди ти в Січ, як Бог pomoже», хоча сам добре знає, що й там буде важко [7, с.301]:

*«Так от як, брате: треба в люди
На год, на два піти
У наймити;
Тойді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить...
А ти як думаєш, небоже?
А коли хочеш, сину, знать,
Де лучше лихом торговать,
Іди ти в Січ, як Бог pomoже,
Там наїсишся всіх хлібів.
А я їх їв.
І досі нудно, як згадаю!..»*

Старий козак висилає Степана на Запорозьку Січ, щоб він там «набрався козацького звичаю», щоб «побачив світ», не такого, як у Братстві». Коли ж Степан вернувся сліпим з неволі [7, с.301]:

*«Моє добре; та звичаю
Козацького наберешся,
Та побачиш світа, –
Не такого, як у Братстві,
А живі мислите
На синьому прочитаси.
Та по-молодечій
Будеш Богу молитися,
А не по-чернечій*

*Харамаркать. Отак, сину.
Помолимось Богу
Та сивого осідлаєм –
І гайда в дорогу!..».*

старий козак і Степан «що день божий, удвох розмовляли» й «згадували Запорожжя, козацькую славу» і співали «удвох собі» [7, с.313]:

*«...Про Чалого Саву,
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,
І про Гонту-мученика,
Й славного Максима...».*

Про козацький устрій В. Боплян пише, що запорожці обирали свого гетьмана на Раді «старих полковників і сивих вояк, що користуються загальним довір'ям» [2, с.21], поміж собою більшістю голосів. Тому козаки «сліпо слухають» гетьмана і його «влада необмежена», але «без згоди Ради, або (*інакше кажучи*) Військової Ради, нічого (*гетьман*) не розпочинає». Адже гетьман, очоливши військо мусить пам'ятати, що в небезпеці повинен «відзначитися розумом, хитрістю, хоробрістю і передовсім вистерігатися невдачі, бо козаки трусливого провідника забивають як зрадника, і на місце його становлять нового». Так само вибирають собі на час військових походів «похідного отамана», бо коли козаки задумують йти в похід вони «просять дозволу не в короля, але у (*свого*) гетьмана». Далі він зауважує, що запорозькі козаки «єднаючи з хитрим і гострим розумом, щедрість і безкорисність», «страшенно люблять свободу, смерть вважають кращою за рабство і для оборони незалежності часто повстають проти своїх гнобителів – поляків... Будовою, тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу, на війні невтомні, відважні, хоробрі або ліпше сказати зухвалі і мало дорожать своїм життям». «Сотня (українських козаків) в таборі не боїться ні тисячі ляхів, ні кілька тисяч татар» [2, с.22].

Далі В. Січинський подає спогади інших чужинців, зокрема пише, що француз Пієр Шеваліє який в 1652 р. перебував в Україні, зауважує, що запорожцем ставав лише той, «хто доказав свою відвагу, перепливаючи сам чайкою пороги, і побував, на Чорному морі», тобто «мусів доказати, що має душу, яка гідна зватися козацькою душею». А французький вчений Бенедикт Шерер пише, що найбільш стародавня історія світу, «не дає більше притягаючих моментів, як історія України», а «громадяни козацько-української держави – виховані, як спартанці», і «ніколи не були в неволі, все боронили себе і свої вівтарі (*святоці*) перед сусідами, та воліли тверде і непевне життя, як м'яке невільництво». «Батьки лишали дітям лише гордість свободи і незалежності, а як спадок – і шаблю з написом: «перемога або смерть». «Українці були спокійним народом» і «спочатку

на гноблення польською шляхтою і клером – відповідали тихим відступом в глибокі степи», а «опісля стали боронитися шаблею». З одної сторони вони мусли боронити свою батьківщину від поляків, а з другої – від татар і турків, тим самим обороняли цілу Європу «перед заливом орієнтального варварства» [5].

Військовий старшина Магеазін (1774), як зауважує В. Січинський, порівнює запорозьких козаків з мальтійськими лицарями (*лицарями св. Іоанна – авт.*) і пише, що «історія докаже колись, як сильно козаки їх перевищують», адже козаки «стараються самі про свої потреби, не обтяжуючи цим нікого». Запорожці завжди надіються «лише на власну відвагу і на зброю в руці» й успішно «ставлять чоло туркам» і «б'ють бусурманів, не змушуючи себе ніякою присягою до нього». Водночас італієць Гамберіні характеризуючи запорожців у 1584 р. пише, що з «козаків можна зібрати 14.000-15.000 добірного, добре озброєного війська, жадібного більше слави, як наживи, готового на всяку небезпеку. Їхня зброя шаблі й рушниці, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усякі човни й на них їздять у походи на чорноморські землі» [2, с.14].

Курляндський герцог Л. Міллер у своїх «Записках» (*Ляйпціг, 1585*), подає цікаві, джерельні відомості про Івана Підкову, його арешт і страту [2, с.14], про підступність польського короля і зраду «добрих приятелів» І. Підкови [2, с.15]. Туга за козацькою вольницею стала тематичною основою поеми Т. Шевченка «Іван Підкова» (1839) [8], присвяченій запорізькому козаку Івану Підкові, страченому в 1578 р. у Львові за наказом польського короля Стефана Баторія, який хотів догодити турецькому султанові. Поема являє собою яскраву розповідь про морські походи запорожців, у якій романтизовано образ козацького ватажка, мужнього захисника рідної землі. Т. Шевченко з боєм пише, що в «Україні лихо танцювало», «було добре колись жити на тій Україні», бо «були запорожці», які «вміли панувати» [8, с.122-123]:

*«Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі
Було колись – в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку*

*Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине...».*

Особливо цінний опис Запорозької Січі, на думку В. Січинського, зробив посол цісаря Рудольфа II до козаків Еріх Лясота, який влітку 1594 р. цілий місяць перебував серед запорожців. Він називає їх «хоробрими і підприємливими людьми, котрі з ранніх років вправляються у військовому ділі і прекрасно вивчили ворога – турків і татар. Вони мають власні гармати і багато з них вміє поводитися з цією зброєю, так що при них зайвим наймати і утримувати окремих гарматників», а «їх старшина задовольняється загальним пайком, не вимагаючи більшої платні» [2, с.18]. Далі Е. Лясота стверджує, що запорозька старшина «була добре ознайомлена зі всіма європейськими особливостями дипломатичних зносин, тонкощами дипломатичної етикетки» та не раз дивувала його «своєю чемністю та добірною виховою». Далі він пише, що запорозька старшина зустріла його по прибуттю на Запорозьку Січ «з почестями, навмисне для того вислана на зустріч, при тій на славу посла стріляли з гармат», а ранком 19 червня ватажок запорозьких козаків, гетьман Богдан Микошинський «прийшов до нас з візитою разом з кількома старшинами, а потім приймав у себе» [2, с.17]. Разом із тим Е. Лясота пише про фальшиву роль московського посла у зносінах із козаками, з яким він зустрівся ще перед Запоріжжям і той «вдавав ніби московський князь мав у своїй службі запорозьких козаків», але згодом під час перемовин з'ясувалося, що московський посол прийшов до Запорізької Січі лише «в ролі прохача і спостерігача, а вже ніяк не в ролі покровителя». Наприкінці своїх описів Е. Лясота подав цікаві висновки про роль і значення Запорозької Січі та українських козаків: «Через те, що внутрішні справи Польщі, як видно було, загрожували переворотом в недовгому часі, то я вважав справою незвичайної ваги запевнити собі приятельство цього товариства (*запорозьких козаків – В. С.*), котре не тільки користується величезними впливами на Україні (*зокрема на Волині та Поділлі – В. С.*), але на котре оглядається і ціла Польща» [2, с.18].

Чи варто вірити віроломним і підступним московітам та їх байкам про дружбу. Повчальним у цьому є такий факт. Коли козаки довідалися про наміри москалів зліквідувати Запорозьку Січ, у Петербург до цариці було відправлено послів, де їм задурювали голови всілякими перемовинами та затягували час. В цей час царське військо вже обступило козацькі паланки, де жили батьки, жінки та діти січовиків, та й саму Запорозьку Січ. Запорозьці були готові дати відсіч москалям та, якщо і судилося, полягти в бою за свою волю. Проте січовий архімандрит отець Володимир Сокольський

почав просити козаків, аби не проливали крові християнської та з надією на Бога покорилися його волі. Завзяті запорожці та їх старшина прислухалися до заклику священика і з хлібом-сілля пішли до московського генерала П. Текелія, сподіваючись, що покірністю задобрить царський уряд. Москалі прийняли посланців із розпростертими обіймами, але внаслідок їх «гостинності» 86-літнього кошового Петра Калнишевського було заслано у Соловецький монастир, військового писаря Івана Глобу – в Білозерський монастир, військового суддю Павла Головатого – в Тобольський монастир, козацьких полковників Кулика, Пелеху, Порохню і Чорного, курінного отамана Головка і багато іншої запорозької старшини запроторено до різних фортець і казематів, де вони й закінчили своє життя. Скільки ще потрібно мільйонних жертв, аби зрозуміти імперську природу москалів? [1].

Недаремно ж поема Т. Шевченка «Сліпий («Невольник»)» про руйнування Запорізької Січі не подобалася окупантам України, адже сліпий Степан оповідав своєму названому батькові як доконували московські окупанти запорожців в Україні [7, с.311-312]:

«Розкажи ж тепер, Степане,

Про свою недолю.

Бо й я таки гуляв колись

В турецькій неволі».

«Отож мене, вже сліпого,

На світ випускали

З козаками... Товариство

На Січ прямувало,

І мене взяли з собою,

І через Балкани

Поспішали в Україну

Вольними ногами.

І на тихому Дунаю

Нас перебігають

Товариші-запорожці

І в Січ завертають.

І розказують, і плачуть,

Як Січ руйнували,

Як москалі сrebro, злато

І свічі забрали

У Покрови. Як козаки

Вночі утікали...».

Адже запорозьке військо було оголошено розпущеним, а землі Запорозької Січі царський уряд почав роздавати поміщикам, а козаків покріпачувати. Це спричинилося до втечі 5 тис. запорожців на підвладну Ту-

реччині територію в гирлі Дунаю, де вони заснували Задунайську Січ. Т. Шевченко у поемі «Сліпий» пише, як московська цариця, який в незалежній Україні, саме за начебто українського президента-патріота В. Ющенка, відкрили монументи в Одесі (27.10.2007) і Севастополі (15.08.2008), а ще мріють «українські патріоти», а вірніше московські яничари, відкрити такі монументи в Дніпропетровську, Кременчуці, Луганську та Мелітополі [1],

*«... степи запорозькі
Німоті ділила...
Отак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю.
Ляхи були – усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ Божий
В путо закували!...» [7, с.312-313].*

Перебуваючи на засланні в Орській фортеці Т. Шевченко написав поему «Іржавець» (1847), в якій прославляє запорожців, які, втікаючи із знищеної Запорозької Січі [9, с.44]:

*«Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганій...
Не плакала б Матер Божя
В Криму за Україну.
Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матер Божу,
А більш нічого не взяли...»,*

й під владу кримського хана пішли «на нове горе-Запорожжя» з іконою Матері Божої із січової церкви, який «позволив» на пісках [9, с.45]:

*«Новим кошом стати,
Та наказав запорожцям
Церкву будувати.
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...»*

У цій же поемі Т. Шевченко став на сторону гетьмана Івана Мазепи в його боротьбі проти Петра I і малює історичне тло, показуючи як запо-

рожцям було важко жити під татариним, та ще гірше було в Україні після трагедії від Полтавою [9, с.45-46], де:

*«Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули ...
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине.
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали.
Бо їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божя
Сльозами святими,
Заплакала милосерда,
Неначе за сином...»*

Бог зглянувся на їхні «пречистії сльози» і на Україну, і запорожці змогли після смерті царя-ката Петра I вернутися на Україну [9, с.46]:

*«Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками...»*

Усім тим сучасним керівникам України, які продовжують здійснювати програму Петра I, більшовиків і московських шовіністів на знищення українського народу як самостійної нації, намагаються стерти з пам'яті українського народу його славне минуле, зокрема й пам'ять про легендарну Запорозьку Січ, усім тим, що

*«... за шурхит паперового рубля.
Ладні розтерзати Україну,
Догоджуючи чиновникам Кремля...»,
(З ненадрукованого. Анатолій Трембіцький, 2000)*

варто нагадати, що їм це не вдається. Геніальний український поет-пророк Тарас Шевченко в поемі «Послання (І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє)» писав до своїх сучасників і своїх нащадків, щоб вони не забували [10, с.353]:

*«...Діла незабуті
Дідів наших....
Отака-то наша слава,
Слава України».*

На закінчення хочеться звернутися до всіх українців, читайте Тараса Шевченка і знайдете відповіді на багато своїх запитань: хто винен, що робити, як далі жити в сучасній Україні...

Джерела та література:

1. Новоженець Р. 238 років без Січі / Ростислав Новоженець // Українське слово (Київ). – 2013. – № 25 (3636). – 19-25 червня. – С. 11.
2. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – Львів : Видавництво «Світ», 1991. – 93 с.
3. Луців Л. Т. Шевченко про Запорізьку Січ / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1976. – Ч. 128. – 10 липня. – С. 5.
4. Тарас Шевченко. Тарасова ніч // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 85-88.
5. Чужинці про Запорозьких Козаків // Свобода (Нью-Йорк). – 1943. – Ч. 3. – 6 січня. – С. 6.
6. Тарас Шевченко. До Основ'яненка // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 119-121.
7. Тарас Шевченко. Слепий («Невольник») (Поема) // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 297-313.
8. Тарас Шевченко. Іван Підкова // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 122-123.
9. Тарас Шевченко. Іржавець // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – С. 44-46.
10. Тарас Шевченко. Послання (І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє) // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 348-354.

ПАМ'ЯТЬ ПРО МУЖНІСТЬ: ІМ'ЯМ УКРАЇНЦЯ НАЗВАНО ПЛОЩУ МІСТА В ІТАЛІЇ

У статті розповідається про українця, який загинув у боротьбі з нацифашистами на теренах Італії в роки Другої світової війни.. Він, як і багато подолян, був активним учасником місцевого Руху Опору – входив до партизанської дивізії «Модена», яка діяла в одноіменній провінції. У 1977 р. в провінції Емілія-Романья в районі Вілла Міноццо в селищі Чіваго був відкритий пам'ятник на згадку про загиблих патріотів. Площу, на якій розташований пам'ятник, названо на честь першого загиблого на цій території – українця Григорія Коноваленка.

Ключові слова: Рух Опору, Італія, партизанські загони, провінція Емілія-Романья, батальйон В. Переладова, пам'ятник іноземним партизанам.

Після закінчення Другої світової війни російська пропаганда всіляко применшує внесок інших союзних республік у перемогу над нацизмом. Лаври переможців визнаються виключно за росіянами. Українці в російській пропаганді фігурують виключно як «колабораціоністи» і «посібники нацистів». Але напевно не можна так говорити, адже є статистика і вона говорить інше. Так, у лавах Червоної Армії воювало близько 7 млн. громадян України, тобто приблизно 23% від загальної чисельності Збройних сил СРСР. Загальні втрати Червоної Армії склали 8–9 млн. осіб, з них українців – 3,5–4 млн. осіб.

Утім, за офіційними даними радянських і російських джерел, українців воювало всього 1 мільйон 357 тисяч. Чому? Бо сюди зараховували лише тих, у кого в паспорті значилося «українець». Утім з нашої території призивали і євреїв, і поляків, греків, представників інших національностей, і українців, записаних «поляками» чи «росіянами». Загалом українці склали одну п'яту всього радянського війська. Втрати з українського боку – це також одна п'ята від загальної кількості загиблих. Про це свідчать науковці різних країн [1]. Безповоротні демографічні втрати населення УРСР склали 13–14 млн. Українці воювали також в арміях інших держав-учасниць Антигітлерівської коаліції. Тисячі наших громадян боролись проти ворога в європейському Опорі.

Передусім підкреслимо, що цей Рух Опору формувався повсюдно, де були табори «східних робітників», концтабори для військовополонених

тощо. Як не прикро, але імена і роль багатьох українських подвижників зарубіжного руху Опору стали відомими лише через десятиліття після закінчення війни. За умов тодішнього режиму навіть саме слово «полон» вважалося ганебною зрадою [2].

Довгі роки чимало українців, побоюючись репресій, приховували факт своєї участі в антифашистському русі за межами СРСР. Часто вони боролися проти ворога під вигаданими іменами.

У науковому контексті проблема Руху Опору в роки Другої світової війни є дуже значущою. До неї зверталися тією чи іншою мірою всі післявоєнні покоління істориків. Однак вивченість теми як у нашій країні, так і за кордоном, представляється далеко не повною. Зокрема, однією з таких «білих плям» у вітчизняній історіографії є питання про чисельність українців із числа радянських військовополонених на території окупованої нацистами Європи та умови їх перебування в роки Другої світової війни. Воно поки що не отримало належного висвітлення та потребує клопіткої роботи з боку краєзнавців та істориків.

Треба зазначити, що в дослідженні цього питання зустрічаються великі труднощі. Умови окупаційного режиму змушували радянських громадян – учасників європейського Руху Опору, в цілях конспірації, обходитися мінімумом документів у вигляді бойових донесень, відомостей та інформації про виконану роботу. До того ж, багато хто з цих документів не зумів зберегти, адже органи НКВД під час репатріації колишніх радянських військовополонених насильно вилучали документи та нагороди за мужню боротьбу в рядах європейського Опору.

Один із найбільш численних і активних партизанських рухів проти фашизму в роки Другої світової війни розгорнувся на території Італії.

Італійці завжди були єдині в бажанні знищити ворога з радянськими військовополоненими та примусово вивезеними людьми. Так, наприклад, в Мілані ця солідарність проявлялась різнобічно. Варто привести один з яскравих прикладів. В північно-східній частині Мілана, біля залізничної колії, що вела до Швейцарії, 15 радянських полонених працювали на будівельному майданчику для гармат зенітної артилерії. Серед них був і Федір Єременко з України. «З перших же днів, – згадує Єременко, – італійці, дізнавшись, що ми з СРСР, підходили до нас групами і по одинці, щоб висловити свої почуття симпатії, підморгуючи в Східному напрямку і говорячи: «тадескі капут» («німцям капут»)» [3, с.86-91]. Пройшло ще трохи часу і змучені голодом, виснажені полонені стали знаходити в себе в бараці пакети та згортки з їжею: хлібом, картоплею, сиром, фруктами.

Всього в період з 1943–1945 рр. понад мільйон італійських патріотів взяли участь у визвольній боротьбі. Особливістю цього руху стала жертівність представників різних національностей задля спільної перемоги

над нацизмом. До кінця війни в Італії налічувалося вже 724 партизанські загони, і в більшості з них разом з італійськими бійцями боролися численні українські воїни з числа радянських військовополонених, а також представники інших європейських країн.

У складних обставинах боротьби з переважаючими силами ворога для бійців Руху Опору особливо цінною була підтримка, яку їм надавали колишні радянські військовополонені. Підпільна партизанська преса постійно нагадувала патріотам, що вони не самотні у своїй боротьбі, що боротьба народів проти нацизму та фашизму ведеться у всіх куточках Європи.

Все вищевикладене і зумовило стратегію і тактику руху Опору в Італії, який став найбільш масовим і сильним в Західній Європі. Ще більшої поваги заслуговує той внесок, який внесли в боротьбу італійського народу проти гітлерівців і італійських фашистів його радянські учасники, яких налічувалося більше 5 тисяч, серед яких більшість були українці, і з них кожен десятий віддав своє життя за свободу, незалежність і майбутнє італійського народу [2].

«Італійський рух Опору, безсумнівно, пишався тим, що мав в своїх рядах цих воїнів, які віддавали все, не вимагаючи натомість нічого. Це була одна з особливих рис радянських партизан в Італії: боротися героїчно, самовіддано, бути завжди на передньому краї боротьби, там, де вона була найбільш жорстокою і небезпечною, не давати ворогові перепочинку» – так пише в заключних рядках своєї книги колишній учасник тих подій Мауро Галлені [3, с.212].

Українські бійці з числа радянських боролися практично у всіх італійських областях, зайнятих німцями. Билися до повного звільнення всієї італійської території від німців і «чорносорочечників», тобто до 10 травня 1945 р.

Про їхні подвиги італійський народ завжди пам'ятав та пам'ятає і сьогодні. Неодноразово колишні італійські партизани та місцева влада запрошували колишніх радянських побратимів до Італії, щоб зустрітись, пройтись тими стежками, якими вони разом ходили в роки війни. А тих, хто не повернувся на Батьківщину, вони посмертно вшановували різними національними нагородами та розшукували їхніх родичів для їх передачі.

Серед тих, кого називали гарібальдійцями, по імені національного героя Італії Дж. Гарібальді, хто боровся з нацифашизмом на території Італії, були і подоляни. Серед них варто відзначити Миколу Буянова – уродженця м. Могилів-Подільський, Вінницької області, кавалера найвищої нагороди Італії за подвиг на полі бою – золотої медалі «За військову доблесть» (нагороджений 20 травня 1985 р., посмертно).

Крім того, українські воїни були удостоєні срібних і бронзових медалей «За військову доблесть», «Гарібальдійських медалей за доблесть»,

«Золотих медалей італійських партизан»; «Іменних Золотих медалей» різних міст, а ще українці, беручи участь в італійському Русі Опору, ставали «Почесними громадянами» італійських міст.

«Немає в Італії краю, – пише один із керівників партизанського руху в Лігурії, Дж. Сербандіні, – в якому не пам'ятали б свого Михайла, Сашу, Віктора, Григорія. Імена людей, вихідців з СРСР, поміж імен італійських можна побачити на численних меморіальних дошках на гірських кладовищах в Альпах і Апеннінах. На могилах полеглих радянських бійців завжди свіжі квіти як знак вічної пам'яті і вдячності» [5].

І досі у маленьких і великих містах Північної Італії 25 квітня і 9 травня на цвинтар приходять люди з червоними косинками на шиї і приносять квіти італійським і радянським (російським, українським, білоруським та іншим) партизанам, які воювали разом в цих горах. На цих кладовищах лежать ті, хто не помер в табірному бараку, не був пошматований собаками, а втік завдяки італійським партизанам. Імена радянських людей італійці сприймали на слух і відразу ж перейменовували на свій лад. Радянським солдатам це подобалося: адже саме італійські партизани рятували їх з полону, влаштовуючи втечі з концтаборів, ешелонів, пересильних пунктів – звідки тільки було можливо.

Утім дотепер не всіх загиблих названо або про них мало що відомо. Автор даної публікації прагне розкрити ще одну маловідому сторінку участі українців у європейському Русі Опору, зокрема в італійському.

У 1977 р. в провінції Емілія-Романья в районі Вілла Міноццо в селищі Чіваго був відкритий пам'ятник на згадку про загиблих з «Російського батальйону» В. Переладова та місцевих патріотів. Площу, на якій розташований пам'ятник, названо на честь першого загиблого на цій території із бригади В. Переладова – українця Григорія Коноваленка.

Італійці високо оцінювали внесок радянських людей з батальйону В. Переладова у Перемогу: «Дії радянських партизанів, які воювали в провінції Модена і Реджо-Емілія, доставляли багато клопоту гітлерівцям і італійським фашистам» [3, с.170]; «Вони билися майже у всіх загонах, бригадах і дивізіях Корпусу Добровольців Свободи і в ряді випадків командували партизанськими загонами. Так, в Емілії-Романьї «Російський батальйон» під командуванням В. Переладова об'єднував понад 100 радянських громадян» [5]; «В рядах італійських партизан і, особливо в гарібальдійських підрозділах, билися і радянські бійці. Здійснивши втечу з таборів військовополонених або будучи звільнені з них, вони приєдналися до партизанських частин, показуючи нам приклади героїзму і ділячись з нами накопиченим в боротьбі досвідом» [6, с.350].

Григорій Коноваленко – українець, що загинув на італійській землі. Нам не відомо, з якого куточка України він родом. Можливо, саме з Поділля. Але

пам'ять про нього має жити вічно. Про нього мають дізнатись і на Батьківщині, адже в Італії він герой. Про його перебування в рядах італійських партизан ми можемо дізнатись зі спогадів колишніх бійців «Російського батальйону» В. Переладова, яким пощастило повернутись на рідну землю.

Восени 1943 р. партизанський рух в Італії лише зароджувався. Незадовго перед тим, як Коноваленко і його товариші бігли в гори, італієць Джузеппе Барболінні зібрав для боротьби з гітлерівцями і італійськими фашистами невеликий загін патріотів з міста Сассуоло. Це був перший партизанський загін в провінції Модена. Початок був дуже важким, адже слабо озброєні, погано одягнені, вони не мали ніяких запасів продовольства. Проте вони зважилися виступити проти вишколених і добре озброєних військ Гітлера і Муссоліні.

Перші місяці партизанам загону Барболінні довелося пережити чимало негараздів. Осінні Апенніни зустріли їх непривітно. Лісів в цих горах мало. Всюди куди не глянеш, піднімалися оголені скелі, тільки де-не-де відкриті жорсткою травою або чагарником. З жовтня майже безперервно йшли дощі, і по ярах, якими порізані схили гір, майже постійно текли брудні бурхливі потоки. Незабаром партизани відчули суворий подих зими, який в горах починається раніше, ніж в долинах. Випав сніг, вдарили морози. Г. Коноваленку здавалося, що ніколи раніше він не страждав так від холоду, як в Апеннінах. У загону не було постійної бази. Доводилося весь час кочувати серед оповитих свинцевими хмарами гірських вершин.

Ночували в старих закопчених селянських сироварнях. Харчувалися, чим доведеться: то каштанами, то кукурудзяною юшкою. Але і в таких складних умовах партизани не сиділи, склавши руки. Вони не раз ходили на виконання бойових завдань. У таких випадках їм доводилося проходити по багато кілометрів по засніжених гірських стежках. Доставляли вибухівку по повітрю союзники, але на перших порах доводилося обходитися тим, що добували в бою.

Г. Коноваленку доводилося брати участь і в нічних вилазках за продовольством. Заздалегідь вибирали якесь велике господарство, яке належало члену фашистської партії. Будинки таких людей зазвичай охоронялися карабінерами, і тому було дуже важливо, в першу чергу, без зайвого шуму зняти охоронців. Реквізовані продукти вантажили на мулів і намагалися до світанку відійти в безпечне місце. Партизани підтримували тісний зв'язок з населенням. Італійські селяни переховували їх від карателів, ділилися з ними продуктами і одночасно були їх очима і вухами. Співчуття і допомога простих італійців дали можливість партизанам витримати випробування суворої зими.

Коли весняне сонце розтопило сніг на вершинах гірських хребтів, приплив добровольців в партизанські загоны відновився. Покриваючись

лістям, ліси ставали більш надійним притулком для народних месників. Гарібальдійські загони почали діяти активніше. Вони влаштовували на дорогах засідки, нападали на німецькі пости, роззброювали і знищували фашистські гарнізони в гірських селищах. Партизани нападали на в'язниці, звільняли своїх товаришів, військовополонених, які теж бралися за зброю. Сусідні загони встановлювали між собою зв'язок, об'єднувалися в партизанські бригади. Загін Джузеппе Барболінні в цей час теж вже виріс в бригаду. На території сусідніх провінцій Реджо-Емілії і Модени тепер діяло кілька таких гарібальдійських з'єднань. Навесні 1944 р. їм вдалося розгромити ворожий гарнізон в Черредоло, звільнити селища Вілла Міноцца, Тоано, Куара. Гірський район, контрольований партизанами, значно розширився [7].

В рядах гарібальдійців Емілії і Модени нараховувалися тисячі бійців. Серед них було чимало радянських людей. Вони добре проявили себе в весняних боях 1944 р. Тому партизанське керівництво провінцій, куди входили Армандо (цей псевдонім належав колишньому інтербригадівцеві республіканської Іспанії Маріо Річчі), Давида (Освальдо Поппі) і Джузеппе Барболінні, вирішило створити окремий російський ударний батальйон. Командиром цього батальйону обрали москвича Володимира Орлова. Італійці називали його «капітан Володимир», а в дійсності під цим ім'ям воював офіцер Радянської Армії Володимир Якович Переладов [8, с.127].

Варто зазначити, що батальйон лише називався «російським», а насправді він був багатонаціональним за своїм складом. «У загоні, крім російських, – писав у своїх спогадах колишній комісар цього батальйону, лєнінградець Анатолій Макарович Тарасов, – були українці, білоруси, грузини, татари, були два англійці, кілька сербів, чехи і один австрієць. У Російській загоні воювали і сміливі італійські друзі – Освальдо Кло, на прізвисько «Болоньезе» і Імору (Аугусто Туллега). Разом із загоном боролися безстрашні дівчата – розвідниці. Одну звали Аурора Баскієрі...» [9, с.157].

У січні 1944 р. на Апеннінський півострів висадилися війська союзників. 4 червня вони увійшли в Рим. Після визволення столиці в Італії було створено єдине головне партизанське командування, а всі гарібальдійські бригади були об'єднані в Корпус Добровольців Свободи. У червні партизани Модени і Реджо-Емілії оточили велике гірське селище Монтефйоріно. Кам'яні будинки піднімалися на вершину гори, на якій стояла старовинна фортеця Рока ді Монтефйоріно. Біля підніжжя цієї гори сходилися дуже важливі дороги для німецьких військ і їх союзників італійських фашистів. Щоб зберігати контроль над цими дорогами, окупанти розмістили в селищі великий гарнізон. Партизанське командування вирішило звільнити Монтефйоріно. Ворожий гарнізон селища вперто відстоював свої позиції.

«Однак бажання партизан виконати наказ командування, – писав в «Записках російського гарібальдійців» В. Переладов, – було настільки велике, що ніякі зусилля ворога врятувати становище, не могли їх зупинити.

Спочатку, в результаті успішної атаки, партизани зайняли саме містечко... Але в замку, що стоїть трохи в стороні, на самій вершині гори сховалося близько 100 чорносорочечників. Три доби ворог відбивав всі атаки. Він сподівався, що до нього скоро надійде допомога з Модени... На четверту добу серед білого дня, коли фашисти найменше очікували нашої атаки, ми, оточивши фортецю з усіх боків, пішли на штурм. Спочатку ударна група прорвалася під фортечні стіни замку. Решта партизан вела прицільний вогонь по всім вікнам-амбразурам. Таким чином, коли почалася нова атака, фашисти майже не змогли на неї відповісти. Ударна група партизан з криками «Аванті!» та «Ура!» пішла на приступ замку. Партизани швидко вбігли в «мертву зону». Хтось жбурнув протитанкову гранату під фортечні ворота, ...кілька сміливців кинулися в середину будівлі. Фашисти не встигли отямитися, як італійські та радянські партизани були вже всюди... Фашистський гарнізон капітулював. Замок Рока ді Монтефйоріно став партизанським, над ним замайорів триколірний національний прапор Італії» [10, с.127-128].

Оволодівши Монтефйоріно, партизани завершили звільнення значної території, розташованої на південь від річки Сек'я. Вона займала понад 1000 квадратних кілометрів. На кордоні вільної зони партизани створили ланцюг загороджувальних постів, ввели пропускну систему. Так була створена партизанська «Республіка Монтефйоріно», що отримала свою назву від найбільшого і найважливішого за розташуванням населеного пункту. У гірській республіці без фашистів справи йшли непогано. Селяни працювали на своїх нивах. Партизани допомагали селянам, а ті, в свою чергу, активно виявляли шпигунів і зрадників. У республіці діяло власне правосуддя, колегіально вирішувалися питання розподілу продовольства [8, с. 164].

Батальйон Г. Коноваленко разом з іншими партизанськими об'єднаннями захищав кордони республіки. Під житло бійцям батальйону українця відвели великий триповерховий будинок в центрі Монтефйоріно. Теплими літніми вечорами біля будинку, де жили бійці, було завжди жваво. Сюди приходили італійські партизани, жителі селища. Вечорами радянські хлопці збиралися в місті і часто співали пісні: грузини – «Суліко», українці – Г. Коноваленко, А. Прусенко, Д. Соседко і інші співали «Розпрягайте хлопці коней», а російські – «Катюшу» і «По долинах і по узгір'ях» [4].

У липні німецьке командування в Італії направило регулярні війська в Апенніни проти звільнених партизанських районів. Особливо запеклі бойові дії відбувались на кордонах «Республіки Монтефйоріно», яка роз-

ташовувалася ближче до фронту і тримала під контролем необхідні для німецьких окупантів дороги. Карателі почали наступ рано вранці. Партизан в Монтефйоріно піднялись по тривозі. У перші години наміри противника і масштаби каральної операції були незрозумілими для партизанського командування. «Російському батальйону» доручили захищати підступи до партизанської столиці з боку Тоано. Прямуючи до своєї оборонної ділянки, бійці батальйону знали лише те, що автомобілі з німецькою піхотою з'явилися біля селища Ла-Гатта. Коли вони займали позиції на правому березі річки Сек'я, на півдні у містечка Вілла Міноцца в бій вже вступили гарібальдійці бригади Барболінні [7].

Командир батальйону В. Переладов вказав місця кулеметникам, а партизани зайняли позиції серед чагарнику, маскуючись відповідно до місцевості. Г. Коноваленко зі своєю довгою австрійської гвинтівкою приліг за великим валуном. Німці вже перебиралися через річку, розгорнувшись в ланцюг і почали повільно підніматися по схилу. Переладов подав команду: «Приготуватися до бою!». Партизани за наступною командою «Вогонь!» відкрили вогонь по противнику. Але нацисти швидко наблизилися, ведучи вогонь на ходу. Їх кулі свистіли над головою.

Наростаючий, пронизливий свист обірвався гучним вибухом. За ним послідував другий, третій, четвертий. Німці обстрілювали «Російський батальйон» з мінометів. Кулеметникам довелося здорово попрацювати, щоб гітлерівці показали партизанам свої спина. Ця атака принесла батальйону першу втрату: вбили українця Григорія Коноваленко. До цього були лише поранені.

До вечора стало відомо, що німці прорвалися у містечко Вілла Міноцца. Якщо їх не вдасться зупинити, то вже через кілька годин вони зможуть вийти в тил «Російському батальйону». Щоб не потрапити в оточення, партизани з настанням темряви без шуму залишили свої оборонні позиції і відійшли до Тоано.

Ціною величезних зусиль батальйону вдалося протриматися до настання темряви. Увечері від товариша Армандо прийшов посильний і вручив комбату наказ про відхід до Монтефйоріно. А днем пізніше бійці «Російського ударного батальйону» останніми покинули «столицю» партизанської республіки. Ще недавно гучне і велелюдне селище тепер виглядало спустошеним. Партизани йшли з Монтефйоріно по гірських стежках спочатку на південь до села Боккасуоло, а потім, перейшовши на територію сусідньої провінції, різко повернули на північ. Цим маневром гарібальдійцям вдалося обдурити противника і уникнути оточення. Центр партизанської зони перемістився в провінцію Модена... [9, с.171].

Лише в Італії на прикладі даної розвідки ми бачимо, що українці ставали героями італійських міст і сіл, часто проливаючи кров та віддаючи

власне життя за мирне небо над Апеннінами. Автор припускає, що в італійському Русі Опору діяло не менше тисячі українців і подальші дослідження мають це підтвердити.

Підсумовуючи, можна сказати, що більшість українських солдат так і загинули безіменними на італійській землі. Але в одному можна бути впевненим: щороку 25 квітня жителі маленьких і великих містечок на півночі Італії надягають на себе традиційні партизанські відзнаки, що залишилися від тих, хто виборював їм мир і свободу, і йдуть до могил партизан – своїх і чужих, бо вони вже давно спочивають вічним сном поряд. І про тих, хто вижив і повернувся додому, і тих українців, які полягли за волю Італії та мир в усьому світі смертю хоробрих, італійський народ пам'ятає і свято шанує у своїй національній пам'яті.

Джерела та література:

1. Музиченко Я. Перемога людяності // URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2457/163/87264/1>. (Дата звернення 12.01.2018) 2. Європейські країни: антифашистська боротьба // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32278/. (Дата звернення 12.01.2018)
3. Галлени М. Советские партизаны в итальянском движении Сопротивления. Москва: Прогресс, 1988. 229 с.
4. Советские партизаны в Италии // URL: <http://www.lavita-odessita.com/partigiani.html>. (Дата звернення 12.01.2018).
5. Ai partigiani stranieri in Emilia – ai Partigiani emiliani all'estero // URL: http://www.cnj.it/PARTIGIANI/stranieri_in_emilia.pdf. (Дата звернення 12.01.2018).
6. Секкья П. Москателли Ч. Монте–Роза спустилась в Милан. Из истории движения сопротивления в Италии. Москва: Госполитиздат, 1961. 404 с.
7. Морозов А. Гарибальдиец из Лизиновки // URL: <http://rossoshru.ru/istoricheskie/garibaldiets-iz-lizinovki.php>. (Дата звернення 10.01.2018).
8. Тарасов А. М. Италия в сердце. Ленинград: Лениздат, 1976. 254 с.
9. Тарасов А. М. В горах Италии. Ленинград: Лениздат, 1960. 208 с.
10. Переладов В. Записки русского гарибальдийца // Сибирские огни. 1985. № 3. С. 125—136.

Пам'ятник іноземним партизанам в Емілії-Романьї

Пам'ятник розташований на площі, що носить ім'я загиблого українця – Григорія Коноваленка

L'IMPEGNO E IL SACRIFICIO IN CIFRE			PARTIGIANI DELL'EMILIA-ROMAGNA CHE HANNO OPERATO ALL'ESTERO		
PARTIGIANI STRANIERI CHE HANNO OPERATO IN EMILIA-ROMAGNA			PARTIGIANI DELL'EMILIA-ROMAGNA CHE HANNO OPERATO ALL'ESTERO		
	COMBATTENTI	CADUTI		COMBATTENTI	CADUTI
AMERICANI	2	1	ALBANIA	215	9
AUSTRALIANI	1		FRANCIA	74	3
AUSTRIACI	33	3	GRECIA	1568	340
CECOSLOVACCHI	23	3	JUGOSLAVIA	1291	247
DANESI	1		MONTENEGRO	6	
FRANCESI	23	6	OLANDA	1	
GRECI	8		POLONIA	2	1
INGLESI	14	1	ROMANIA	1	
JUGOSLAVI	70	4	U. R. S. S.	22	5
LUSSEMBURGHESI	2				
NEOZELANDESI	2				
OLANDESI	7				
POLACCHI	49	4			
SOVIETICI	1884	70			
SVIZZERI	1				
TEDESCHI	122	33			
TURCHI	2				

www.cnj.it/partigiani

Меморіальна дошка в середині пам'ятника: іноземні партизани, які діяли в регіоні Емілія-Романья

В документі, розміщеному в середині пам'ятника, зазначено: «Населення Чіваго, пам'ятаючи про героїчні військові дії радянських партизан штурмового батальйону, під командуванням капітана Володимира Переладова в кровопролитних боях проти німецького загарбника, рятуючи життя людей, дарує в пам'ять і вічну вдячність. Муніципалітет в честь радянського партизана Григорія Коноваленко, загиблого в бою 2-го серпня 1944 р. в перевалі Піссо дела Форбічі, називає його ім'ям площу, де відбулось урочисте відкриття пам'ятника іноземному партизану. Вілла Міноццо. 3 липня 1977 р.»

1	2	3	4	5
		<u>ПРОВИНЦИЯ КОМО</u>		
27.	ЛАВРУШ Михаил	Росселли	II.10.44г. Аби	
		<u>ПРОВИНЦИЯ ЛИВОРНО</u>		
28.	БАЖЕНКОВ Степан	Вал Сесина	29.6.44г. Кастелнуово делла Мизер	
29.	ТАРАШ Михаил	"-	"-	
		<u>ПРОВИНЦИЯ МОДЕНА</u>		
30.	ДУБОВОЙ Григорий	Дивизия Модена	30.7.44г. Трано	
31.	ИСАКОВ Алексей	"-	август 44г. Казола	
32.	КОДЕКИН Иван	"-	6.4.45г. Чиваго	
33.	КОНОВАЛЕНКО Григорий	Дивизия Модена	2.8.44г. Писсо делла Фориччи	
34.	ВАСИЛЬЕВ Павел	"-	ноябрь 44г. Воккасудо	
35.		<u>ПРОВИНЦИЯ НОВАРА</u>		
35.	ЗАБЕЛАШВИЛИ Джур	Сарвалей	Гиффа	
		<u>ПРОВИНЦИЯ ПЬЯЧЕНЦА</u>		
36.	АМЕНАРКОВ Азур	Чао	23.2.45г. Беттола	
37.	БЕДУТИКЕ Шулова	Артани	22.9.44г. Лезиньяно Баньи	
38.	ЧЕЛАКУЛИН Иван	"-	22.9.44г. Лезиньяно Баньи	
39.	РОЖКИН Николай	Чао	6.12.44г. Боббио	
40.	ТИЗЛЕР Анатолий	62-я Гарibaldi	Фиоренцуола д'Арда	
41.	ПОЛЕТОВ Дмитрий	Чао	6.12.44г. Боббио	

Григорий Коноваленко / ОБД Мемориал // URL: www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=78747304 (Дата звернення 12.01.2018)

Мороз В.С.
м. Хмельницький
Мороз В.С.
м. Дніпро
Михайлова О.А., Кухар О.І.
с. Лісоводи Городоцького р-ну

ЛІСОВОДСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

В статті розглядається історія заснування музею, його структура, призначення та роль як освітнього, наукового та культурного закладу у селі, історія села від найдавніших часів до сьогодення та згадка про його найвидатніших представників.

Ключові слова: музей, музейна справа, село Лісоводи.

Музей в перекладі з грецької – це святилище муз, де зберігаються і популяризуються пам'ятки природи, історії, матеріальної і духовної культури. Людина – дитина свого часу і своєї країни; почуття Батьківщини завжди невід'ємне від почуття історії. В її долі сплітаються в єдиний вузол минуле, сучасне і майбутнє. Без знання свого коріння людина приречена бути перекотиполем, яке позбавлене морального і життєвого стержня. Музей працює при Лісоводській загальноосвітній школі I–III ступенів. Школа – це не просто будівля, це частина життя, де проходить дитинство і починається юність. Кожне покоління повинно пам'ятати свою історію свого роду, свого села та її людей. Протягом багатьох років збирався матеріал, який є частиною експозиції краєзнавчого музею. Профіль музею – історичний. Музей є осередком освіти, культури, духовності і виховання, який сприяє формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь.

Музей відкрито при Лісоводській середній школі у 1961 р., а в 1979 р. його переведено у спеціальне приміщення. В створенні музею активну участь брали ветерани колгоспу, вчителі, науковці, широкі кола громадськості. Експонати музею на той час розміщувались у п'яти залах площею 450 м² і налічував 1760 одиниць. Довгий час музеєм завідував на громадських засадах ентузіаст своєї справи О.Л.Ведмідьора [1]. Ведмідьора Олександр Лукич народився 1914 р. в селі Токарі Сумської області. Українець, виходець із селян. Освіта вища. 1939 р. призваний до війська. Учасник бойових дій на кавказькому фронті, зенітна артилерія, бригада ППД. Демобілізований в 1945 р. лейтенант – хімік. Нагороджений медалями

за оборону Кавказу, за перемогу над Німеччиною, орденом Вітчизняної війни I ступеня. В повоєнні роки працював завідувачим навчальної частини Городоцької середньої школи, директором Кузьминської, Лісоводської шкіл. З 1989 р. – директор народного музею с. Лісоводи, організував роботу по озелененню села. Відзначений трудовими нагородами (медаль За доблесний труд, орденом Трудового Червоного Прапора). З дружиною Марією виховали синів Віктора, Валерія, дочку Людмилу. При кінці життя переїхав на рідну Сумщину. Відійшов у вічність 12 листопада 2006 р.

Тривалий час директором Лісоводського сільського історико-краєзнавчого музею працював Василь Михайлович Теклюк – людина всебічно обдарована, поет, композитор, історик села, музикант, керівник художньої самодіяльності. Народився 3 червня 1919 р. в с. Жишинці Городоцького району. У 1934 р. закінчив Жишинецьку семирічну школу. Того ж року поступив у Кам'янець-Подільське медичне училище. Через три роки перервав навчання і поступив на однорічні педагогічні курси при Кам'янець-Подільському обласному відділі народної освіти. З осені 1938 р. вчителює у школах Городоцького району. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1957 р. закінчив Кам'янець-Подільський педагогічний інститут (філологічний відділ). Ще у шкільні роки почав писати вірші. Грав на багатьох музичних інструментах. Друкувався у місцевій періодиці.

Посивілий вчитель, школи гість щасливий,

Дітлахів виводив у широкий світ,

То дзвінка, то сміху слухав переливи

І шептав мрійливо: – України цвіт! ...

Василь Михайлович відійшов у вічність 28 грудня 2003 р.

Головними завданнями в роботі музею є: сприяння удосконаленню навчально-виховного процесу у школі; розширення і поглиблення загально-освітньої підготовки учнівської молоді засобами позакласної, позашкільної роботи; розвиток творчих інтересів до пошукової роботи, формування у молодого покоління розуміння нерозривного зв'язку минулого, сучасного і майбутнього України; вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії, культури та побуту населення рідного краю; проведення культурно-освітньої роботи серед учнівської молоді. Матеріали, зібрані за допомогою жителів села, колективу вчителів, колишніх випускників, учнів школи, розміщені за розділами:

1). Г.І. Ткачук – людина праці; 2). Перша згадка про с. Лісоводи; 3). Лісоводи у подіях революції; 4). Предмети побуту та одягу; 5). Голодомор 1932-1933 років; 6). Шляхи і долі воєнних років; 7). Борис Сугеров – Герой Великої Вітчизняної війни; 8). Ветерани Великої Вітчизняної війни; 8). Післявоєнні роки; 9). Герої Соціалістичної праці; 10). Соціальна сфера села; 11). Випускники – наша гордість.

Розповімо про деякі розділи.

1). Г.І. Ткачук – людина праці. З іменем Ткачука Григорія Івановича пов'язана ціла епоха в житті с. Лісоводи. По звільненню села від нацистських загарбників 25 березня 1945 р. в селі поступово відновили два колгоспи – ім. 17-річчя Жовтня та «Нове життя». У червні 1945 р. другий колгосп очолив Г.І.Ткачук. Тоді йому було 27 років. Згодом він став керівником об'єднаного господарства ім. Хрущова та «Україна». Народився 12 квітня 1918 р. в селі Підвербці Тлумачського району Івано-Франківської обл. в селянській родині. З 1932 р. наймитував, а після приєднання західних земель до Радянської України його обрали головою виконкому сільської Ради, згодом міліціонером [3, с.18-19; 21, с. 6-7]. Під час втечі від німців улітку 1941 р. їх колону розбомбили німецькі літаки і Ткачук якимось чином виявився в селі Підлісний Олексинець Городоцького району, де й одружився з сільською дівчиною Вірою. За словами його дружини Віри Василівни її чоловік Григорій закінчив три класи сільської школи. Як розповідали селяни його тесть був до війни якимось начальником і знаходився за німців в евакуації. Після звільнення краю повернувся додому і став працювати головою Городоцького райвиконкому. Саме він призначив свого зятя спочатку головою колгоспу у селі Підлісний Олексинець, потім міліціонером, а згодом – головою колгоспу в Лісоводах.

Коли Г.І.Ткачук очолив господарство, врожайність зернових культур становила в середньому 5,2 центнера, цукрових буряків – 85,4, картоплі – 33 центнери з гектара. Колгосп мав у своєму розпорядженні 69 коней, 12 телят, 2 свиноматки, 100 голів птиці. Тай колгосп був невеликий. На початку 1946 р. він об'єднував 404 двори з населенням 1408 чоловік, у тому числі 558 працездатних [2, с.9]. У перші роки головування Г.І.Ткачука в бригадах і ланках поліпшилась трудова дисципліна, підвищився інтерес до громадських справ. Це дало добрі наслідки. У 1948 р. він був першим в районі нагороджений перехідним Червоним прапором Городоцького райкому і райвиконкому. Під керівництвом Г.І.Ткачука зростала економіка колгоспу і добробут селян. 25 травня 1967 р. в історію села увійшло яскравою сторінкою. Указом Президії Верховної Ради СРСР за вагомі результати колгосп «Україна» було нагороджено орденом Леніна.

Григорій Іванович був талановитим керівником. Очоловане ним господарство стало справжньою школою передового досвіду, соціально-економічної перебудови села. Григорій Іванович брав активну участь у громадсько-політичному житті. Його обирали делегатом XX, XXI, XXII-XXVII з'їздів КПРС і XX-XXVII Компартії України, депутатом Верховної Ради СРСР п'ятого – одинадцятого скликання. Двічі був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, був нагороджений шістьма орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Григорій Іванович від-

значався високою відповідальністю за доручену справу, хліборобською мудрістю, зворушливим та чуйним ставленням до людей [3, с. 18-19].

Разом із дружиною Вірою Василівною виховали двох дітей Марію та Василя, які проявили ткачуківський характер. Марія Григорівна Шаренко закінчила з відзнакою Лісоводську середню школу та Тернопільський медичний інститут, захистила кандидатську дисертацію, отримала звання заслуженого лікаря, два ордени княгині Ольги, працює начмедом Хмельницької обласної лікарні. Виховала доньку Наталю яка також проявила ткачуківський характер. Із золотою медаллю закінчила школу, медінститут, одружилась із громадянином Німеччини, у Німеччині закінчила аспірантуру і працює за спеціальністю. Син Василь Григорович закінчив Львівську політехніку, захистив кандидатську дисертацію і стрімко долав щаблі службової драбини першого секретаря Хмельницького обкому комсомолу, інспектора ЦК, заступника заввідділом у ЦК, у роки незалежності – заступником Керівника апарату – керуючим справами Верховної Ради України, першого заступника Керівника державного управління справами Президента України. Виховав дочку Маринку, яка теж проявила ткачуківський характер, отримала теж «золото», живе у Києві, працює у будівельній фірмі юристом.

2). Перша згадка про с. Лісоводи. Власники села. Село має прадавню історію. Люди тут селились ще в доісторичні часи, про що свідчать знахідки на території та околицях села кам'яних знарядь праці. На теренах села проживали трипільці (III тис. до н.е.), люди доби бронзи (II тис. до н.е.) [4, с. 50]. Мешкали тут і міфічні кіммерійці, яких в VIII-VII ст. до н.е. витіснили скіфи. В урочищі Під Зеленою [4, с. 50] виявлено сліди поселень скіфського часу. Біля північної околиці села проходить відрізок земляного укріплення так званий Траянів вал, що протягнувся від Сатанова до Городка. Місцеві жителі називають його «Града» [4, с. 50]. На схилі лівого берега струмка вал розораний на довжину 150 м. На полі правого високого берега струмка у бік м. Городка висота валу поступово збільшується з 0,5 м до 3 м, поверхня валу густо заросла деревами та кущами лісопосадки. Територія майбутнього села входила в сферу інтересів Римської імперії, перебуваючи на її самій північно-східній окраїні. Представники черняхівської культури (II-V ст. н. е.) вели жваву торгівлю з Римською імперією, про що свідчать знахідки на околицях села і Траянового валу римських монет. На території краю з середини першого тисячоліття селились слав'яни-анти. В VII ст. краєм проходили болгари; в IX ст. – угри чи мадяри, в X ст. – печеніги, в XI-XII ст. – половці, в XIII ст. – татари.

Після розгрому татар на Синіх Водах у 1362 р. князі брати Коріятовичі із литовської гілки Гедиміновичів заснували Подільське князівство, яке проіснувало до 1394 р. До його складу входила територія майбутніх Лісоводів.

В писемних джерелах село відоме з XVI ст. Дата першої згадки про Лісоводи відноситься до 1569 р. [6, с.497]. Населення села становило три лани. Лан – назва земельної ділянки, яка площею була ідентична слов'янській мірі «плуг» (21,6 га). Населення одного плуга становило в середньому 12 осіб. Отже, населення Лісоводів (Лиса Вода, Lysza Woda, Lyssowoda, Водолиша, Wodolisza) в 1569 р. становило приблизно 36 осіб. В 1583 р. в селі було вже 6 ланів, піп (мабуть існувала вже церква), 2 ремісники та горілчаний котел [4, с. 497].

Першим власником села був підстароста кам'янецький, дідич Чемеровець Каспар Вільковський [4, с.497]. Члени цього роду займали високі і відповідальні військові і адміністративні посади на Поділлі. Другими власниками Лісоводів стали Гербурти, які також займали високі адміністративні і військові посади. Володіння Гербуртів компактно розміщувалися в південно-західній частині Подільського воеводства на території сучасного Городоцького району (Лісоводи, Кремінна, Скотиняни, Яромирка, Кузьмин, Купин, Скіпче, Остапківці, Сирватинці, Городок, Фельштин), Чемеровецького (Кугаївці, Вишнівчик), Кам'янець-Подільського (Вербка), Дунаєвецького (Шатава) районів. Під час національно-визвольної війни 1648-1676 рр. Лісоводи опинились в центрі воєнних дій поляків і українських козаків. У вересні 1648 р. загони Максима Кривоноса через Лісоводи прямували на Сатанів. За розпорядженням Богдана Хмельницького декілька загонів пройшли через Городок і Лісоводи, де винаймали харчові запаси для війська і фураж для коней. В травні 1653 р. Б. Хмельницький на чолі 30 тисячного війська та 12 тис. татар зупинився обозом біля Городка. Тоді козаки взяли штурмом Городоцьку фортецю і всіх її захисників вирубали в пень. У серпні 1653 р. загони козаків зробили рейд через Городок – Лісоводи – Сатанів на Тернопіль. В 1672-1699 рр. Лісоводи опинились під владою Туреччини.

Існує версія за свідченням акад. Д І Яворницького, що в 1697 р. в селі Лісоводах оселилось 80 козаків під проводом кошового отамана Якова Мороза на берегах річки Лісоводки. Цим можна пояснити походження такого розповсюдженого на селі прізвища як Мороз. В селі поширені також інші прізвища козацького походження: Козак, Джура, Мисько, а також по вуличному Джигун, Шарабан, Титиуса, Халіпа, Дупиня, Хомик, Шлапак. До того ж село неофіційно ділилось на сотні.

В 1675 р. Сюзана Гербурт вийшла заміж за Францішка Стадницького і внесла в придане Лісоводи, Кремінну та Остапківці (Р. Афтаназі). Стадницькі – древній рід, відомий в Польщі з XIV ст. Представники роду займали різні адміністративні посади. Від Стадницьких село перейшло до Ліпінських, численні маєтки яких зосереджувались у Чемеровецькому районі. В 1758 р. Доменіка Ліпінська виходить заміж за Войцеха Рацібо-

ровського і приносить в якості приданого Лісоводи. Раціборовські внесли значний вклад в розвиток переробної промисловості і продуктивних сил Поділля. Вікентій біля 1820 р. на річці Чорноводці неподалік від Городка відкрив першу паперову фабрику, біля якої досі існує село Папірня. В 1845 р. Людвік відкрив другий після Городка цукровий завод в с. Вишнівчик. Раціборовські збудували палаци, насадили парки і млини в Лісоводах і Макові. Войцех запам'ятався жорстоким поводженням із селянами, багатьох із них закатавав. За даними Р. Афтаназі та камерального і топографічного опису Лісовід за 1812 р. у той час будівництво палацу ще не було завершено. Божа служба правилася у сільській хаті. Є припущення, що парк заклав ірландський садівник Діонісій Мак Клер (1762-1853). В 1824 р. дочка Людвіка Раціборовського виходить заміж за Марцелія Журовського (1796-1872) і приносить велике придане, зокрема Лісоводи. Новий власник села був яскравою, самобутньою і багатогранною людиною. Кохався і знався на конях, займався виведенням нових порід, мав пристрасть і жагу до колекціонування картин, зібрав до 150 полотен відомих європейських художників. Після смерті батька у 1872 р. величезні маєтки перейшли у спадок сину Євгенію Марцелійовичу Журовському (02.09.1826-23.04.1913). Зі спогадів лісоводських старожилів Євген Марцелійович був добродушним м'якого характеру, простою і скромною людиною, охоче спілкувався з селянами, при зверненні завжди вживав слово «серце», займався благочинною діяльністю, матеріально допомагав Лісоводській церковній громаді у будівництві церковних приміщень. В палаці була картинна галерея і велика бібліотека, знищені у час революції.

У 1850 р. Євгеній одружився із Ціцелею Стемпковською, внучкою головного регіментаря польських військ, виконавця кодненської розправи у 1768 р. над гайдамаками, коли кожного десятого гайдамаку «значкували» – відрубували праву руку і ліву ногу, або навпаки. Мали четверо дітей. Євгеній Марцелійович володів цукровим заводом у Вишнівчуку, яким управляв син Альфред. 23 квітня 1913 р. старий пан відійшов у вічність і знайшов недовгий притулок в родинній усипальниці на вершині Лисої гори. В 1917 р. здеморалізовані і збільшовичені солдати-тиловики в пошуках дорожочинностей кинулись грабувати могилу Є.М.Журовського, перевернули все верх дном, викинули останки покійного на поверхню. Потім до грабунку долучились селяни та діти. Забрали навіть поховальні металеві вінки.

Спадкоємцем маєтку став Альфред Євгенійович політик і підприємець нової формації, займався широкою громадською діяльністю. В 1908 р. він викупляє у Раціборовських Маків і відкриває новий власний цукровий завод, відновлює резиденцію в Макові, сад, палац. В Лісоводи він наїжджав тільки у господарських справах автомобілем. Мав четверо дітей. Альфред (31.05.1868-18.01.1949) помер у Щецині.

3). Лісоводи у подіях революції. Соціалістичні ідеї зачепили і мешканців Лісоводів. На початку квітня 1905 р. селяни застрайкували і обрали комітет у складі П.І.Ковша, М.І.Ковша, Г.А.Гончара, Г.П.Баса. Є.М.Журовський відмовився підвищити зарплату сільськогосподарським робітникам і повернути сільській громаді урочища Липини, Березини і Клину, захоплених ще в першій половині XIX ст. Зранку 6 квітня страйкарі з'явилися в маєток і запропонували робітникам залишити фільварок і не виходити на роботу до підвищення заробітку. Після полудня селяни відправилися в поле прокласти межу між панськими полями і урочищами, незаконно у них відібраними. 6 квітня в Лісоводи виїхав мировий посередник і виступив на сході селян. Візит успіху не мав. В селі з'являється подільський губернатор О.О.Ейлер у супроводі двох сотень Оренбурзького козачого полку. На сход прибули губернатор, Євгеній Журовський і священник. При їх появі люди стали на коліна. О.О.Ейлер підняв людей з колін, привітав громаду, дорікнув за самоправство і повідомив, що по факту протиправних дій буде проведено слідство. Членів страйкового комітету і активних учасників заворушення ув'язнили строком до 8 місяців в Кам'янець-Подільській тюрмі.

1 серпня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила Росії війну. 3 серпня австрійці перейшли кордон біля Сатанова. Проїшовши через села Турчинці і Раковець з оголеними шаблями полки 5-ї кавалерійської дивізії зупинились біля Кузьмина і зайнялась грабунком. Друга частина цієї ж дивізії перейшла через Збруч біля Гусятини і шляхами через Лісоводи рухалась до Городка, де 4 серпня була розгромлена 2-ю зведеною козакою дивізією 8-ї армії під командуванням О.О.Брусилова (1853-1926), рештки відходили через Лісоводи, Кутківці, Вільхівці на Гусятин. Після зречення Миколи II від престолу в село з фронту відвели 349 і 350 сибірські полки. Солдати відпочивали по різному. Одні мітингують, другі женихаються, треті мародерствують. Головний удар був направлений на маєток Альфреда Журовського. З 9 липня, проходить розграбування і знищення палацу, господарських будівель, худоби, сільськогосподарського реманенту, зерна, вирубка парку і лісу. В цей час була розграбована картинна галерея і бібліотека. Про її розмір свідчать спогади старожилів. Викинуті на вулицю книги утворили гору, яка вершиною сягала другого поверху палацу.

Почався новітній період в історії села: неп, колективізація, голодомори та репресії, Велика Вітчизняна війна, німецька окупація села, звільнення села, економічне та соціально-культурне зростання села.

Велику і корисну роботу виконують краєзнавці, збагачуючи знання про рідний край. Активними учасниками та екскурсоводами у музеї є учні нашої школи. Екскурсоводи проводить екскурсії для гостей нашої школи, учнів, жителів району, ветеранів і всіх, хто завітає у Лісоводи. Стало тра-

дицією проводити екскурсії до Дня народження Григорія Івановича Ткачука – 12 квітня

Зібраний у музеї матеріал допомагає вчителям у проведенні уроків історії. На базі музею з учнями 5-го класу були проведені уроки історії з теми: «Історичне минуле нашого краю», з учнями 10-11 класів – з теми: «Наш край у роки Великої Вітчизняної війни».

Члени пошукового загону продовжують збирати та поповнювати музей матеріалами про учасників радянсько-німецької війни, які вчилися у нашій школі і які мешкали на території нашого села. На жаль, роки беруть своє і учасників радянсько-німецької війни стає все менше. На сьогоднішній день ні одного ветерана радянсько-німецької війни не залишилось у нашому селі. Але залишились їхні сім'ї, діти війни, люди, які насильно вивезені на роботу до Німеччини. За ними закріплені групи учнів, підтримується постійний зв'язок, надається їм допомога.

Минули десятиліття, вже виросли нові покоління, які знають про війну тільки з кінофільмів та шкільних підручників, а учасникам війни і дотепер сняться вогненні роки, крижані переправи, що кровоточать їхні тілесні й душевні рани. Величезний життєвий досвід накопичили вони за своє тривале, нелегке життя. Їхня пам'ять містить неймовірну кількість найціннішої інформації про бачене і пережите. Ця інформація не може бути втрачена і тому проводяться у школі уроки мужності в залі бойової слави на теми:

1. Друга світова війна 1939 – 1945 рр. 2. Партизанський рух під час радянсько-німецької війни. 3. День збройних сил України. 4. «Козацькому роду – нема переводу». 5. День захисту Вітчизни «Це треба не мертвим, це потрібно живим». 6. День Перемоги «Вклонімося і мертвим, і живим». 7. Визволення України від німецько-фашистських загарбників «Ніхто не забутий, ніщо не забуте». 8. 15 лютого – день виводу військ з Афганістану. Зустріч з воїнами-інтернаціоналістами.

Гордістю музею є Герой Радянського Союзу – Борис Андрійович Сугеров, у Червоній армії від 1939 р. 1941 р. закінчив Саратовське танкове училище. Командир роти 129-ї танкової бригади (13-а армія, Центральний фронт) старший лейтенант Сугеров відзначився в ході бойових дій в Курській області. 24 січня 1943 р. першим з ротою увірвався в село Касторне. У бою за село Єгорівка знищив 5 гармат, танк. 12 лютого 1943 р. при взятті села Очки рота знищила 9 танків, 7 гармат. Загинув у цьому бою. Поховано в селі Ольховатка Касторненського району Курської області. Звання Героя Радянського Союзу надано 23 вересня 1943 р. посмертно. Нагороджено орденом Леніна, орденом Червоної Зірки, медаллю «За відвагу». У селах Ходорівці та Лісоводи встановлено погруддя героя, у цих селах та селі Стріхівці його іменем названо вулиці. Піонерська дружина школи носила ім'я героя Бориса Сугерова. Про

це свідчать матеріали, оформлені в альбомах, які знаходяться в музеї. Погруддя героя встановлено на території аграрного ліцею. Ім'я Бориса Андрійовича Сугерова золотом вписане під куполом зали Вічної слави в Українському музеї Другої Світової війни у числі 243 героїв, що захищали нашу Батьківщину. На стендах та в альбомах зібрані матеріали про його героїчний подвиг та встановлено на фасаді аграрного ліцею меморіальну дошку. Експозиція нагород, значків, відзнак, воєнних квитків, посвідчень, які подарували ветерани, займає почесне місце в музеї. Свою каску музею подарував ветеран Великої Вітчизняної війни П.А. Бойко.

Лісоводи славились високими врожайми у рослинництві та високою продуктивністю у тваринництві, що було досягнуто невтомною працею голови колгоспу Г.І.Ткачука та колгоспників колгоспу, семеро із них були удостоєнні найвищої державної нагороди Героя Соціалістичної Праці з врученням Золотої Зірки та ордена Леніна. Це: дворазовий Герой Соціалістичної Праці Ткачук Григорій Іванович та Герої: Жищинський Григорій Іванович, Тлустий Петро Павлович, Василюк Валентина Федорівна, Козак Марія Павлівна, Сірий Василь Якович, Пробитий Іван Васильович. Орденом Леніна нагороджені: Гелик Петро Хомич, Лагно Василь Матвійович, Лупійчук Микола Федорович, Габінет Віра Клімівна, Козачишина Ніна Григорівна, Ковальчук Ганна, Джура Євгена, Ткачук Григорій Іванович. Багато колгоспників нагороджені іншими високими державними нагородами – орденами та медалями. Все це відображено на одному із стендів музею.

Робота шкільного музею і школи були направлені на відзначення 70-річчя Перемоги. Для всіх класів проведено екскурсії у залі бойової слави, брали участь в конкурсі бойових і вітальних листівок, перегляді фільмів про радянсько-німецької війну, написання творів. З матеріалів музею учні готували свої дослідницькі роботи на МАН. Пошуковий загін працює з архівними даними, намагаючись поповнити список випускників – учасників радянсько-німецької війни та тих, хто не повернувся до рідної домівки, загинувши на полях боїв. Чільне місце займає стенд про Героїв сьогодення. Неоголошена війна, яка забрала життя наших односельців, хлопців, які без вагань пішли захищати нашу Україну. Хлопців, які залишили мирне життя в Лісоводах – сім'ї, роботу, захоплення. Вони Герої – Остяк Василь Володимирович, Попик Віктор Петрович. Проводячи екскурсії, учні та всі присутні завжди хвилиною мовчання вшановують їх.

Випускники Лісоводської середньої школи досягли успіхів у різних сферах людської діяльності і можуть слугувати молоді прикладом для наслідування.

Чикал Адам Васильович – Народний депутат України трьох скликань, заступник голови з питань оборони і держбезпеки України, генерал-полковник.

Шаренко (Ткачук) Марія Григорівна – кандидат медичних наук, Заслужений лікар України, начальник медичної частини Хмельницької обласної лікарні, кавалер орденів княгині Ольги 2-го та 3-го ступенів та інших урядових нагород, депутат обласної Ради народних депутатів.

Ткачук Василь Григорович – кандидат економічних наук, природжений менеджер-організатор, займав високі посади в обласних і республіканських комсомольських та партійних структурах, працює в Адміністрації Президента України.

Здоровик Василь Костянтинівич. Народився 15.01.1936 р. Кандидат економічних наук, доцент, відомий вчений економіст-аграрник, пройшов шлях від студента економічного факультету Львівського сільськогосподарського інституту, декана та проректора того ж національного аграрного університету, автор двох книг спогадів «Лісоводи мій рідний край» та «Дорогами життя».

Михайлова (Ковш) Оксана Антонівна. Народилася 26.09.1953 р. в інтелігентній сім'ї. В 1974 р. закінчила фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. З 1974 р. працювала вчителем математики в школах Городоцького району, з 1981 р. – в Лісоводській середній школі; з 1987 р. – завучем, а з 2002 р. – директором. Спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти, директор школи, Заслужений працівник освіти України.

Кухар Оксана Іванівна народилася 19 квітня 1971 р. в с. Лісоводи. У 1988 р. успішно закінчила Лісоводську загальноосвітню школу. У тому ж році вступила до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту на спеціальність «Вчитель початкових класів». Працювала вчителем початкових класів у Великокарабіївській школі. У 2004 р. прийнята на посаду практичного психолога Лісоводської ЗОШ. У 2010 р. закінчила Тернопільський педагогічний університет за спеціальністю «Вчитель історії та правознавства». На даний час працює вчителем історії Лісоводської ЗОШ. Вчитель I кваліфікаційної категорії. Педагогічний стаж 24 роки. Вчителем історії – 6 років. Педагогічне кредо: "Справжній вчитель не той, що навчає, а той, у кого вчаться". Сенс життя: «Мислити, діяти, творити». Захоплюється та з своїми учнями досліджує теми: «Історія рідного краю та свого села», «Голодомор 1932-1933 років на Україні», «Процес державотворення України», «Козацька доба в історії Городоччини».

Мороз Віктор Степанович – кандидат економічних наук, доцент Хмельницького Національного університету. Народився 6 січня 1938 р. в с. Лісоводи. Закінчив місцеву середню школу і Львівський політехнічний інститут по спеціальності «Економіка машинобудування» та аспірантуру в Інституті економіки АН УРСР за спеціальністю «Економіко-математичне моделювання». Щороку приїжджає у рідне село на могилу матері. Автор

більше 60 публікацій, у тому числі навчальних посібників з економетрії та організації виробництва. Читає курси лекцій з економетрії, економіко-математичного моделювання та організації виробництва, краєзнавець, нумізмат. Книголюб та книгоман, має велику бібліотеку книг. Батько двох синів, теж кандидатів наук, які працюють на кафедрах вищої математики та економічної теорії Хмельницького національного університету. Останнім часом Мороз Віктор Степанович активно працює на ниві подільського краєзнавства. Член Національної спілки краєзнавців України. Був учасником більше 40 науково-краєзнавчих конференцій, опублікував самостійно та у співавторстві з Морозом Володимиром Степановичем більше 70 наукових робіт та книгу «Краєзнавчі нариси з історії Придніпров'я» та «Копистин: віхи історії». Вдячний педагогам рідної Лісоводської школи, що вивели мене на широку дорогу життя.

Мороз Володимир Степанович народився 28 лютого 1943 р. у с. Лісоводи. У 1960 р. закінчив Лісоводську середню школу, рік працював у колгоспі і в 1961 р. поступив в Українську сільськогосподарську академію в м. Києві на ветеринарний факультет. В 1963 р. був призваний у лави Радянської Армії і прослужив в НДР до 1966 р. Після закінчення академії в 1969 р. отримав призначення в Дніпропетровськ на роботу в обласне управління Міністерства внутрішніх справ УРСР по забезпеченню карантинних та ветеринарних заходів на посаду інспектора. В 1997 р. закінчив з відзнакою історичний факультет та аспірантуру Дніпропетровського державного університету. Володимир Степанович опублікував сам і в співавторстві 11 книг, більше 450 статей і нарисів. Працює старшим викладачем на кафедрі історії України Дніпропетровського національного університету. За цикл публікацій по історії краю та значний вклад у розвиток краєзнавчого руху та збереження історико-культурної спадщини в 1993 р. йому присвоїли почесне звання «Заслужений працівник культури України».

Михайлов Олег Володимирович – підполковник, начальник курсу Національної академії Внутрішніх справ України.

Орлов Володимир Іванович народився 07.04.1953 р. в с. Клинове. В 1968 р. після закінчення 8 класів поступив в Новоушицький технікум механізації сільського господарства, який закінчив у 1972 р. У 1972-1974 рр. – служба в рядах Радянської армії. В 1974 р. поступив на роботу заступником директора по виховній роботі і в тому ж році поступив в Українську сільськогосподарську академію на факультет механізації сільського господарства, яку закінчив у 1980 р. В 1978 р. став головою сільської Ради с. Лісоводи, у 1985 р. – заступником голови колгоспу «Україна». В 1984 р. поступив у Вищу партійну школу при ЦК КПУ, яку закінчив у 1987 р. В 1985 р. поступив в аспірантуру при Всесоюзному науково-дослідному інституті цукрових буряків, яку закінчив у 1988 р. та захистив кандидат-

ську дисертацію на тему «Посів та вирощування цукрових буряків на базі ордену Леніна колгоспу «Укрпїна» і отримав науковий ступень кандидата технічних наук. Заступником голови колгоспу «Україна» працював до 2001 р. У 2001 р. повернувся в СПТУ заступником директора з навчально-виробничої роботи до виходу на пенсію. Продовжує працювати в училищі викладачем. Підготував і видав спогади «Став для мене прикладом на все життя» та історичний нарис «Лісоводський палац». Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Заслужений працівник сільського господарства України.

Боровик Олег Васильович – доктор технічних наук, начальник кафедри інженерних і загально наукових дисциплін Національної академії прикордонних військ України.

Джура Олександр Григорович – кандидат педагогічних наук, депутат обласної ради Івано-Франківської області, завідувач ВНО Івано-Франківської області.

Малецький Іван Костянтинович – доктор технічних наук, викладач Київського національного авіаційного університету.

Музей допомагає учням знати історію рідного села, поважати пам'ять тих, хто зробив значний внесок у його життя та розвиток, а також проводити цікаву роботу сьогодні: спілкуватися з відомими випускниками школи, відшукувати нові факти, створювати експозиції, вести опис музейних експонатів, проводити екскурсії.

Творча праця разом з пошуково-дослідницькою роботою дасть можливість учням розвивати свої здібності, працювати колективно. Робота в музеї дасть можливість учням започатковувати добрі традиції та розвивати власну духовність через пізнання історії рідного краю. Завдяки музею в учнів підвищилася внутрішня культура громадянина. Крім того, проведення екскурсій дало можливість їм проявити себе та свої здібності. У нашому історико-краєзнавчому музеї школярі розвивають риси толерантності, патріотизму, допитливості та інших загальнолюдських рис. Музей – це унікальна нагода нагадати нам всім про те, що важливе і про що не варто забувати.

Джерела та література:

1. Панченко П.П., Баженов Л.В., Григоренко О.П. Музей історії колгоспу «Україна» Городоцького району Хмельницької обл. // Український історичний журнал, 1981 р., №9.
2. Єсюнін С.М. Перша світова – бій під Городком // Незнане Поділля. – Городок: Бедрихів край, 2012. – 155 с.
3. Керсновский А.А. История русской армии в 4-х томах – Т. 3. – М: Голос, 1994. – 352 с.

4. Ордена Леніна колгосп «Україна»: Зб. документів і матеріалів з історії колгоспу «Україна» с. Лісоводи Городоцького району Хмельницької області / Баженов Л.В., Ігнатов О.С. Передмова. – Львів: Видавництво «Каменярь», 1977. – 315 с.
5. Грищук Б.А. Григорій Ткачук: легенда і дійсність: Докум. повість. – К.: «Преса України», 2004. – 256 с.
6. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А.Ф.Гуцал, В.І Якубовський, І.Р.Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда» 2011. – 176 с.
7. Лесоводы // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Кам.-Подольск, тип. Подольского губернского правления, 1895. – вып. VII.
8. Białkowski Leon Podole w XVI wieku. Pysy Społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920
8. Теклюк Василь Лісові Води // Городок: Бібліотека часопису «Бедрихів край», ч. I – 1994 р.
9. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Лісоводи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л. В.(голова), Єсюнін С. М. (співголова), відповід. Редактор та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с.
10. Мороз В.С., Мороз В.С. Альфред Журовський – останній власник Макова // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-красознавчих праць / [редкол.: Прокопчук В.С. (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2013. – Вип.5. – 648 с.
11. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Палац і парк Раціборовських-Журовських у Лісоводах // Маєток. Науково-красознавчий збірник Державного історично-культурного заповідника «Самчики»/ під ред. Пажимського Б., Пажимського О., Єсюніна С., Казімірової Л., Білика Р. – Самчики, 2015. – 752 с.
12. Орлов В.І. Лісоводський палац: Історичний нарис. – Лісоводи, 2008. – 103 с.
13. Пам'ять, слава і гордість. Лісовідчани у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Городок: «Бедрихів край», 1998. – 200 с.
14. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Вони визволяли Поділля // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2014. – 394 с.
15. Захар'єв В.А. Дитині війни, красознавцю Морозу Віктору Степановичу – 75 // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників / Ред.

- кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2014. – 394 с.
16. Григоренко О. П. Подолянин Володимир Степанович Мороз: вірність покликанню // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник / [гол. Ред.. Л.В.Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. 4. – 148 с.
 17. Григоренко О.П. Історик-краєзнавець з Лісовід // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України» / Під. ред. О.Г.Погорільця, Л.В.Баженова, А.М.Трембіцького та ін. – Межибіж-Хмельницький: П.П.Мельник А.А., 2012. – Ч. 1.–326 с.
 18. Захар'єв В. Краєзнавець, кандидат економічних наук, Віктор Степанович Мороз. / Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: іатеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23 квітн. 2015 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2015. – 439 с.
 19. Захар'єв В.А. Вірність покликанню уродженців Лісовод братів-краєзнавців Морозів / Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В.(голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.), Захар'єв В.А. (упорядник та ін.)]. – Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2015. – Вип. 2. – 188 с.
 20. Здоровик Василь. Дорогами життя (спогади, роздуми, висновки). – Львів: «Світоч», 2013. – 276 с.
 21. Здоровик В. К. Лісоводи мій рідний край: спогади і роздуми. – Львів, 2012. – 27 с.
 22. Стаднищие, графы и дворяне // Российская родословная книга, издаваемая князем Петром Долгоруковым. – СПб, тип. Э.Веймара, 1856 – ч.3;
 23. Стаднищие, графы // Списки титулированным родам и лицам Российской империи. – СПб, тип. Сената, 1892;
 24. Стаднищие // Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Блокгауз – И.А. Ефрон. – СПб, тип. Издательское дело, - т. XXXI – кн. 61;
 25. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. Warszawa, 1992 – t. IXa;
 26. Kronika polskich rodow szlacheckich Podola, Wolynia i Ukraine. Przez Kazimierza Pulaskiego. Tom I, - Warszawa, 1911.
 27. Kazimierz Pulaski Szkice i poszukiwania historyczne. Serya trzecia. – Kracow, 1906.

Додатки:

Додатки:

Ведмідьора О.Л.

Теклюк В.М.

Мороз Віктор

Мороз Володимир

Сугеров Борис Андрійович

Михайлова О. А.

Кухар О. І.

*Брати Володимир та Віктор Морози
музеї*

*Ведмідьора О. Л.
(у центрі)*

*Надвірняк О.В.
м. Хмельницький
Погорілець О.Г.
с.мт. Меджибіж*

ШТРИХИ ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ РИМСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В МЕЖИРІЧЧІ ВЕРХНЬОГО І СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я ТА ПІВДЕННОГО ПОБУЖЖЯ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ І ТИС. Н.Е.

Археологічні дослідження та історичні розвідки останніх десятиріч зробили певний внесок у вивчення подій вітчизняної історії п.п. I тис. н.е., проте сучасний стан історіографії дозволяє стверджувати про наявність значної кількості «білих плям» як у загальному плані, так і в більш вузьких, спеціальних темах. На цьому тлі не є винятком проблематика так званих «римських впливів», їх змісту, характеру і ролі в процесах формування та становлення низки археологічних культур цього періоду і, зокрема, черняхівської. Фактично ці питання в історичному аспекті розглядались побіжно, в контексті висвітлення інших проблем. В повній мірі це стосується і межиріччя Верхнього і Середнього Подністров'я та Південного Побужжя – як одного з основних районів її формування цієї археологічної культури. Виходячи із важливості теми для відтворення цілісної картини становлення черняхівської культури та недостатньому рівні її розробки, звернення до неї є закономірним і логічним.

Значною мірою інтерес до цього сьогодні актуалізовується продовженням дискусії навколо проблеми можливої римської присутності на територіях східніше Дністра та його лівих притоків. Суперечки тривають не лише на шпальтах місцевої преси, але й знаходять своє місце на сторінках періодичних та академічних видань. В зв'язку з цим є сенс систематизувати і провести першочинний аналіз історіографії звернень дослідників до даного питання.

Одне з небагатьох письмових свідчень, яке стосується вітчизняної історії перших століть нової ери, швидше має відношення до географії, а саме – «Географії...» Клавдія Птолемея, де в розділі, присвяченому Європейській Сарматії, зустрічаєм повідомлення щодо меж провінції Дакія¹ та

¹ «Tyras fluvius terminat partes Daciae & Sarmatiae a flexione cuius gradus sunt 530 : 480 30' usque ad fines cuius gradus 490 30', 480 30'» («Річка Тірас розділяє частини Дакії і Сарматії, починаючи від повороту річища, місцезнаходження якого визначається 530 : 480 30' і до кордону, що пролягає на 490 30' : 48030'»). У вид.: Ptolemei Claudii. Geographiae a codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione indicibus, tabulis instruxit. - Carolus Müllerus. - V.I. - Parisiis: Editore Alfredo Firmin Didot. - MDCCCLXXXIII.

локалізації на лівобережжі Тіраса (Дністра) міст Герактум, Вібантаваріум (Гігантаваріум), Клепідава, Метоніум і Кародунум [Ptolemeai: 420; 434].

Тією чи іншою мірою згодом це стає підґрунтям для дослідників щодо припущень про входження на той час частини земель Верхнього і Середнього Подністров'я до складу Римської імперії.

Зокрема, В. Шевич, звертаючись до статистики знахідок римських монет і медальйонів на теренах Поділля, писав: «Кам'янець-Подільська губернія зберегла у своїй землі монети давно зниклої Римської імперії в такій великій кількості, що хіба що припущення про владарювання римлян у тутешньому краї може пояснити їх походження. Місцеві перекази свідчать, що тут були поселення римлян-провинників; один з переказів вказує також на наявність на місці теперішнього Кам'янця головного місця вигнання» [Шевич, 1855, с.195-199].

М. Сімашкевич зазначав: «Можна утверждать, что и наш край, хотя незначительною частию, входил в это время в состав владений Траяна; свидетельством этого служит существующий и до настоящего времени т.н. Траянов вал (или Траянова дорога), проходящий почти параллельно с Днестром по уездам: Ушицкому, Каменецкому и Проскурковскому, а оттуда уходящий в Галицию. Кроме этого, по направлению «Траянова вала» и во многих других местностях нашей губернии неоднократно были находимы римские монеты времен Траяна – Адриана и Антонинов, а названия многих поселений имеют несомненно латинское происхождение» [Сімашкевич, 1880, с.115-116].

Працюючи над підготовкою видання «Памятники старины в Подоліи» – В. Гульдман також звертається до теми римської присутності. Між іншими повідомленнями, в яких знаходимо інформацію про знахідки римського і провінційного імпорту [Гульдман, 1901, с.21–22, 33-34, 66-67 та ін.], ним відзначається стратегічна для Імперії роль дністровсько - південно-бугського «коридору»: «...В эпоху римского могущества, а именно – после покорения римлянами Дакии, все эти направления ольвийского торгового пути, в том числе и направление между нынешним Днестром и Бугом, могли служить и римлянам для их военных передвижений, тем более, что кратчайший путь от границ римского государства до Балтийского моря лежал тогда от изгиба Днестра, немного выше нынешних Залещиков (в Галиции), вдоль по течению рр. Збруча и Буга. И нам известно, что римские легионы еще на рассвете христианской эры доходили до Серета, Прута, Днестра, а возможно – и до северных притоков последнего» [Гульдман, 1901, с.21].

В історичній розвідці Є. Сіцінського «Стародавні племена і народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави», серед іншого, висловлюється припущення про входження частини нинішнього

Поділля до складу провінції Дація [Сіцінський, 2000, с.46-52]. На думку М. Грушевського, провінція Дація «обіймала край між Тисою, Дунаєм, Верхнім Дністром і Серетом» [Грушевський, 1991, с.129].

Проблема локалізації дако-кельтських Герактума, Вібантаваріума (Гігентаваріума), Клепідави, Метоніума і Кародунума та їх подальша доля як осередків римського впливу і романізації прилеглих територій на Дністровському Лівобережжі привернула увагу ще більшого загалу дослідників. І в першу чергу це стосується ситуації навколо тотожності Кам'янець-Подільського Клепідави, яка означена Клавдієм Птолемеем в середній течії Тіраса-Дністра.

Зокрема, витоки «дако-римської» версії і існування в перших століттях на теренах нинішнього Кам'янець-Подільського саме дакійської Клепідави приписують А. Целларію [Cellarius, 1659, p.129; Szaniawska, 1993, s.32; Szaniawska, 2013, s.57-80].

В польській історіографії «дако-римську» версію було підтримано Х. Марчиньським та А. Пшездецьким [Marczyński, 1820, s.162; Przedziecki, 1841, s.138]. Ю.А. Ролле (Antoni J.) в дослідженні «Zameczki podolskie na kresach multańskich», посилаючись на Геродота та Птолемея, стверджує, що місто було засновано дакійцями, при цьому наводячи, окрім топоніму «Клепідава», ще один – «Петридава» [Antoni J, 1880, s.17-46].

На сторінках російських дореволюційних видань також зустрічаємо тези про існування на місці Кам'янець-Подільського міста даків [Семенов, 1843, с.315; Карпович, 1897, с.263; Лукомский, 1910, с.33].

Ю. Кулаковський, вказуючи на гето-дакійське коріння топоніму «Клепідава», назви Кародунума, Метоніума, Гігентаваріума та Герактума пов'язує з кельтською основою, що на його переконання свідчить про значний вік цих міст [Кулаковский, 1899, с.25]. Подібних висновків доходить В. Пирван [Pârvan, 1928, p.112].

Грунтуючись на результатах власних багаторічних польових досліджень та аналізуючи античні джерела, історіографічний спадок вітчизняних та закордонних дослідників¹, Євгенія та Ольга Пламеницькі [Пламеницька, 1985, с.60-61; 1994, с. 44-46; Пламеницька Є., Пламеницька О., 1993, с. 22-24; 1995, с. 26-31; Пламеницька О., Пламеницька Є., 1992, с.26-27; 1995, с. 29-37; Płamienicka O., Płamienicka E., 1998], розвиваючи гіпотезу С. Шкурка про існування на острові Старого міста у II-III століттях н.е поселення, яке вело торгівлю з римлянами та про наявність у ньому римської залози [Шкурко, 1968, с.233; Шкурко, 2017, с.29-30],

¹ Більш докладно з цього приводу можна ознайомитися за виданнями: Пламеницька О.А., Пламеницька Є.М. Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії. Найдавніша урбаністична структура і фортифікації // Пам'ятки України. – 1999. – №4; Пламеницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець (пізноантичний—ранньомодерний час). – Кам'янець-Подільський-Київ, 2012.

стверджують не лише про можливість існування на території теперішнього Кам'яця-Подільського римського оборонного комплексу (кастеллу (залого), військового табору – *castrum romanum* та мостової споруди, яка їх з'єднувала), але й гранично чітко окреслюють контури дако-римської концепції заснування міста [Пламеницька, Пламеницька, 1999, с.18-58; Пламеницька, 2012, с.22-32, 110-130].

Привносячи власні корективи і акценти в з'ясування впливу Римської імперії на урбаністичний розвиток країн Східної Європи у I тисячолітті н.е., дослідниці поставили на новий рівень саму проблему римських впливів: «Значна концентрація реліктів римської доби на території Середньої Наддністрянщини і, зокрема, на лівобережжі Дністра, очевидно не може бути свідченням виключно зовнішньоторговельних зв'язків черняхівських племен з Римом (...) Значення міста, як одного з поселень на межі праслов'янського й античного світу, становить для історичної науки неабиякий інтерес. Адже йдеться про визначення масштабу і шляху поширення культурних впливів Риму на слов'янські землі в легендарні «Траянові віки», пам'ять про які зберігалася протягом наступного тисячоліття» [Пламеницька, Пламеницька, 1999, с. 6].

Аналізуючи історіографію, яка стосується виникнення Кам'яця-Подільського, О. Пламеницька зазначає, що подані Птоломеем географічні координати Клепідави з мінімальною похибкою відповідають Кам'яцю. Дослідниця вважає, що топонім «Клепідава» можна читати і як «Ляпідава» (від латинського «*lapis*» – камінь, прикордонний камінь, межовий камінь). І тоді вона звучить як «прикордонне кам'яне місто», а відтак – Кам'янець [Пламеницька, 2004, с.17]. Здогадку про такий варіант прочитання назви «Клепідава» ще в 1927 році висловив В. Геринович [Геринович, 1927, с.140].

Т. Дишкант, розвиваючи концепцію дослідниць, спробував вказати точний рік заснування Кам'яця-Подільського та назвати його засновника [Дишкант, 1997, с.7]. Думку про 107 рік, як рік заснування Кам'яця-Подільського, підтримав Е. Сікора [Сікора, 2004, с. 34].

Ці публікації отримали негативний відгук І. Винокура та М. Петрова: «Вульгарний підхід до часу появи та історії різних архітектурних пам'яток Кам'яця та й самого міста переноситься ними із публікації в публікацію, де автори, посилаючись переважно лише на себе, творять міф «науковості» своїх праць про «дако-римський» Кам'янець, свідомо відкидаючи при цьому історичні джерела та об'єктивні наукові дослідження з історії середньовічного Кам'яця-Подільського вчених Львова, Києва, Кам'яця-Подільського, а також Вірменії та Польщі» [Винокур, Петров, 1999, с.21]. М'якіше заперечення подали О. Расщупкін та С. Трубочанінов: «Знахідки на Поділлі численних монетних скарбів і окремих римських монет II-III

століть, римських мечів і предметів античного імпорту, на думку істориків, свідчить лише про те, що місцеві племена черняхівської культури підтримували торговельні та культурні зв'язки з римськими провінціями» [Расщупкін, Трубочанінов, 2008, с.10].

Як пряме свідчення можливої присутності римлян в межиріччі Дністра і Південного Бугу в наукових колах було сприйнято повідомлення про знахідки в околицях Мишкова на Тернопільщині в 1862 році на вершя римського штандарта. На думку О. Чоловського, згадане на вершя могло потрапити сюди близько 174 року н.е., коли римські легіони просунулись далеко на північ Дакійської провінції [Czołowski, Janusz, 1926, с.10]. На можливість неодноразових переходів римських підрозділів за межі східного кордону Дакії вказує Г. Федоров [Федоров, 1960, с.11].

В свою чергу О. Бандровський стверджує, що з трьох Перших Іспанських когорт, розмічених у Дакії в II столітті, на подністрянських землях перебували з'єднання, що належали до *Cohortes I Hispanorum*, яка спочатку дислокувалась у Ларгіані, а згодом у Пороліссі. Свідченням можливого перебування римських військ на теренах нинішньої України є напис з Дакії, де йдеться про направлення за її північний кордон представників римської адміністрації для збору податків [Бандровський, 1992а, с. 43-45].

До певних висновків підводять також знахідки досить значної кількості предметів військового призначення. В кінці XIX ст. неподалік від Балти знайдено бронзове вістря стріли з карбуванням «av. II rev. XYP» [Гульдман, 1901, с.391]. За повідомленням Є. Сіцінського в Боришківцях на нижньому Збручі «у тілопальному гробі знайдено залізу зброю римської епохи» [Сіцінський, 2000, с.52]. Відомо також про знахідку римського різьбленого щита II століття, пряжку легіонера [Строць, 2008, с.109] та ін.

Навіть якщо погодиться з тим, що зразки римського озброєння (Лепесівка, Громівка [Ossowski, 1892, с.185-196; Тиханова, 1969, с.36,37], Ягнятин [Магомедов, Левада, 1996, с.304; Тилишак, 2002 с.246]), військового спорядження (Лепесівка [Тиханова, 1969, с.36-39]), почесних нагород – «*coronae vallares*» (Семенці [Тиханова, 1941, с.267]) і почесних відзнак – «*hasta pura*» (Чернелів-Руський [Гопкало, Тилишак, 2010, с.83]) потрапили сюди в якості військової здобичі, то сумнівною видається доцільність перенесення з римських провінцій в Подністров'я в якості трофею цегли з маркуванням римського військового підрозділу [Бандрівський, 1997, с.35-37] або скляних жетонів для розповсюджені серед римських військовослужбовців гри в *Ludus Calculorum* [Гопкало, 2012, с. 90].

Напис на «мишківській» цеглині (СОН.Х.МАVR.) дослідники пов'язують з Мавретанськими когортами, які мали свій осідок в околицях теперішнього Борщева та Заліщиків і виконували функції, типові для век-

силяцій – військових кінних допоміжних загонів особливого призначення, які контролювали військову ситуацію, здійснювали охорону військових валок, супроводжували офіційних осіб тощо. Посилаючись на Діона Кассія наводяться умови низки договорів, укладених у II-III століттях між Імперією і варварськими племенами, за якими на зборах останніх мав бути присутній римський центуріон у ролі такого спостерігача, а також для збирання податків у середовищі племен поза межі лімесу висилали цензорів і центуріонів допоміжних частин – вже згаданих вексиліцій, з відповідною кількістю легіонерів [Бандровський, 1992а, с.45; Бандрівський, 1997, с.37-39].

До речі В. Тилішак, аналізуючи комплекс «князівського» поховання 265 Чернелів-Руського могильника, висловив припущення, що дане поховання, зроблене у третій чверті III ст., могло належати римському центуріону.

Примітною рисою II-III ст. для суспільного і релігійного життя Імперії стало поширення східних культів, привнесених в європейські провінції (в тому числі – Дакію, Паннонію і Нижню Мезію) легіонерами підрозділів, передислокованих з Єгипту, Сирії, Пальміри і Мавретанії [Кнабе, 1985, с.201-202]. Саме тому особливу зацікавленість викликають знахідки культових фігурок Ізиди з Сінькова [Majewski, 1949, s.69; № 12; Кропоткін, 1970, с.123; № 1193], Ізиди і Гора з Жабинець [Majewski, 1949, s. 69; № 17; Кропоткін, 1970, с.123; № 1189], Осіріса з Могильниці [Majewski, 1949, s.68; № 7; Кропоткін, 1970, с.123; № 1192].

Серед знахідок культового характеру – обереги і амулети, перш за все поширені у середовищі римських військовослужбовців – фаллуси з Залісся і Коцюбинчиків [Тиханова, 1941, с.267; Majewski, 1949, s.68, 69; Кропоткін, 1970, с.123; №1190 і №1191], єгипетські ритуальні фігурки «ушебті», виявлені в Жабинцях, Трудовому, Заліщицькому районі, в деяких могильниках Поділля [Радзівський, 1967, с.198; Мороз, Мороз, 2013, с.205]. На думку А. Бандровського та М. Бандрівського – окремі статуетки і фігурки античних і східних богів – свідчення про перебування на «варварських» територіях вексиліційних комісій [Бандрівський, Бандровський, 1992, с.6-26; Бандровський, 1992б, с.84-91].

Крім того, фіксація в поховальних комплексах і підйомних матеріалах черняхівських некрополів римських монет [Брайчевський, 1950, с. 95; 1959, с. 21; Винокур, 2000, с.148; Гопкало, Тилішак 2010, с.80] відображає привнесення в місцеву обрядовість етнокультурних традицій, пов'язаних з існуванням в романізованих провінціях обрядовістю поховання з «оболом Харона» [Sonos, 2007, s. 7-25; Пивоваров 2009, с. 16-17; та ін.].

Особливу увагу також звертають на себе знахідки демонетизованих екземплярів римських номіналів, перетворених на підвіски-амулети [Брай-

чевський, 1954, с.125; Гопкало, Тиліщак, 2010, с.80], що використовувалися в середовищі римських військовослужбовців як атрибути остаточно сформованого при Северах [Кнабе, 1985, с.190-194] культу обожнення імператорів та членів їх сімей. До окремої категорії можна віднести «легіонерські» медальйони, частину яких помилково зараховують до т.з. «варварських наслідувань» римських монет [Анохін 2012, с.149,151].

Незважаючи на значну кількість публікацій, а також багаторічну дискусію, яка продовжує точитися навколо джерел, шляхів і часу надходження римської монети [з даного приводу див.: Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2013а, с.11-16], її можливого застосування для потреб зовнішньої і внутрішньої торгівлі в середовищі черняхівської спільноти, незаконне і несанкціоноване масове використання сучасного пошукового обладнання (металодетекторів, металошукачів) докорінно змінює і картину обігу, і статистику знахідок, і лінійку номіналів. В умовах масового пограбування об'єктів культурної спадщини і бездіяльності органів влади дослідникам, в кращому випадку, залишається можливість моніторингу ситуації на інтернет-аукціонах і знайомство з приватними колекціями [Мороз., Мороз, 2015, с.143-154].

Дискусійною залишається інтерпретація можливих шляхів і датування надходження на терени побутування черняхівської спільноти комплексів римського (провінційного) бронзового посуду типу Eggers [Надвірняк, Погорілець, 2013, с. 211-213; 2015, с.151-155.], римських письмових [Винокур, 1979, с. 118-120; Гопкало, Тиліщак 2010, с. 81; Магомедов, 2010 с.179] та медичних [Винокур, 1967 с. 230] приладь.

Влітку 2006 року поблизу Зарічанки виявлено два збіжні уламки бронзової пластини з латинським написом – фрагменти римського військового диплому, який датується 30 березням 207 року і був виданий ветерану однієї з преторіанських когорт – уродженцю Дуростора (сучасна Сілістра) [Погорілець, Саввов, 2007, с.32-35; Іванчик, Погорілець, Саввов, 2008, с.45-54]. За минуле десятиріччя в басейнах Дністра і Південного Бугу виявлено близько трьох десятків фрагментованих військових дипломів кінця I – середини III століть, що засвідчує, щонайменше, про присутність на даних територіях ветеранів римської армії [Надвірняк, 2015, с.276-283; Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2016, с.170-185].

Не жаль, до цього часу для науки лише частково задіяно інформаційний потенціал «Траянових валів» – комплексів земляних оборонних споруд, залишки яких у Середньому Подністров'ї зосереджені в трьох мікрорегіонах: на правому березі нижньої течії р. Збруч (Тернопільська область), в межиріччі річок Збруча і Смотрича та Смотрича і Збруча (Хмельницька область), межиріччі пічок Дністер і Прут. Їх короткий опис зустрічаємо у

М. Сімашкевича [Симашкевич, 1880, с.115-116], В.Гульдмана [Гульдман, 1901, с.21-22, с.66-67], Є. Сіцінського [Сіцінський, 2000, с.51-52].

В 1988 році Інститутом археології Академії наук УРСР було розпочато їх вивчення [Кучера, 1989, с.39-40], однак робота експедиції, очолюваної М. Кучерою, із-за недостатнього фінансування обмежилися обстеженням залишків валів та вибірковими розчистками окремих ділянок. Не зважаючи на значні об'єми проведених науковцями досліджень було визнано, що для датування і висновків матеріалів недостатньо [Кучера, 1992, с.43-54].

Історико-географічні розвідки «Траянових» валів провадили Г. Денисик [Денисик, 1987, с.34-35] та М. Дмитрук [Дмитрук, 2006, с.54-55]. В останні роки здійснено обстеження прихованих ґрунтів групи валів в нижній течії Збруча. Було проведено порівняльну характеристику властивостей і геохімії ґрунтів: зональних, похованих під «Траяновими» валами та утворених за останні близько 2500 років на земляних валах; проаналізовано зміни еколого-ландшафтних умов і відповідна їм еволюція ґрунтів протягом останнього періоду голоцену [Дмитрук, Матвіїшина, Слюсарчук, 2008].

На початку ХХ ст. дослідниками робляться спроби узагальнити і систематизувати наявні джерела і опрацювати нову інформацію. Як своєрідну контактну зону між «варварськими» племенами Лісостепу з римськими провінціями розглядає Подністров'я Г. Ногачевський [Ногачевський, 2001, с.5]. О. Надвірняком, О. Погорільцем та О. Надвірняком обґрунтовано основні положення концепції римської військової присутності в межиріччі Дністра і Південного Бугу [Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2013, с. 213-219; Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2014, с.136-150]. На підставі аналізу знахідок римських імпорту про присутність римлян на Поділлі роблять висновок В. Мороз і В. Мороз.

На базі Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», спільно з Інститутом археології НАН України, з 2015 року започатковано проведення міжнародних наукових конференцій, одне із завдань яких – подальша активізація дослідницьких робіт саме з тематики пізньоримського часу. В рамках співпраці учасників проекту «*Terra Amadociae*» та відділу археології ранніх слов'ян та регіональних польових досліджень ІА НАН України налагоджуються контакти і співпраця з науковцями Німеччини, Польщі, Словаччини, Білорусі. Певною мірою це дає підстави для стриманого оптимізму щодо подальших досліджень питань проблематики римських впливів та римської присутності в межиріччі Верхнього і Середнього Подністров'я та Південного Побужжя в першій третині I тис. н.е.

Література:

1. Анохин О.В. «Варварские» подражания римским монетам на территории Украины и Молдовы // Причерноморье: история, политика, культура. Вып. VIII (III), серия А: Античность и средневековье. – Севастополь, 2012. – С. 141-151.
2. Бандрівський М. Про час появи техніки кам'яної кладки і мурування на західноукраїнських землях // Вісник / Інститут Укрзахідпроектреставрація. – 1997. – №8. – Львів. – С.40-42.
3. Бандровський О.Г. Свідчення про перебування римських допоміжних військових з'єднань у Подністрів'ї // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Вип.2. – Львів, – 1992а. – С.43-45.
4. Бандровський О.Г. До питання про роль допоміжних з'єднань на Дакійському лімесі // З історії стародавності і середньовіччя. Вісник Львівського університету. – Львів, 1992б. – Вип. 27. – С.84-91.
5. Бандровський О.Г. «Дакійська політика» Римської імперії від Доміціана до Траяна // Carpatica – Карпатика. – Ужгород, 2007. – Вип.36. – С.125-151.
6. Брайчевский М.Ю. Некоторые данные об участии восточных славян в событиях на Дунае 248-251 г. н.э. // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1954. – Вып. III. – С. 8-13.
7. Винокур И.С. Черняховский могильник и поселение у с. Ружичанка. // Археологические открытия 1966 г. - М., 1967. - С. 228-230.
8. Винокур И.С. Ружичанский могильник // Могильники черняховской культуры. – Москва, 1979. – С.112-135.
9. Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 2.
10. Гопкало О.В., Тылищак В.С. Римские импорты из металла на могильнике Чернелив-Русский // Germania-Sarmatia. – 2010. – Вып. 2. – С. 79-95.
11. Гопкало О.В. Про дату скляних жетонів у черняхівському ареалі // Археологія. – 2012. – № 2. – С. 96-102.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.1. До початку XI віка. – Київ, 1991.
13. Гульдман В. Памятники старины в Подоліи. – Каменец-Подольский. – 1901.
14. Дишкант Т. Кам'янцю-Подільському – 1890 років (!?) // Кам'янець-Подільський вісник. - 1997. – 17 травня. – С.8.
15. Денисик Г.І. Вали і кургани у ландшафті Поділля // Матеріали VII Подільської історико-краєзнавчої конференції – Кам'янець-Подільський. – 1987. – С.34-35.
16. Дмитрук Ю.М. Вплив еколого-ландшафтних умов на морфологію сучасних і похованих ґрунтів «Траянових» валів // Матеріали наукової конференції «Молоді науковці – географічній науці». – Київ. - 2006. – С.54-55.

17. Дмитрук Ю.М., Матвіїшина Ж.М., Слюсарчук І.І. Грунти Траянових валів: еволюційний та еколого-генетичний аналіз. – Чернівці, 2008.
18. Іванчик А.І., Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Новий римський військовий диплом із території України // Археологія. – 2008. – №1. С.45-54.
19. Карпович Е.П. Заднепровская Украина // Живописная Россия. – Санкт-Петербург; Москва. - 1897. – С.263-294.
20. Кнабе Г.С. Римский провинциальный город, его идеология и культура // Культура древнего Рима. – Москва, 1985. – Т. 1. – С. 167-258.
21. Кропоткин В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе. – Москва, 1970 (Свод археологических источников. – Вып. Д1-27).
22. Кулаковский Ю. Карта Европейской Сарматии по Птолемию // Записки Научного товариства ім. Шевченка. – Т. XXXVII. – Львів. – 1899.
23. Кучера М.П. Траянові вали Східного Поділля. Тези доповідей VIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1989. – С.39-40.
24. Кучера М.П. «Траянові» вали Середнього Подністрів'я // Археологія. – 1992. – №4. – С.43-55.
25. Лукомский Г. Несколько слов о Каменце-Подольске // Зодчий. – 1910. – №16. – Москва. - С.18.
26. Магомедов Б.В., Левада М.Е. Оружие черняховской культуры // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики. – Симферополь, 1996. – Вып. 5. – С. 304-323.
27. Магомедов Б.В. Знахідки предметів римського імпорту з металу на черняхівських пам'ятниках України // АДІУ. – 2010. – Вип. 2. – С. 174-182.
28. Мороз В.С., Мороз В.С. Римська монета на Поділлі і Південно-Східній Волині. // Археологічні студії «Межибіж». – 2013. – Вип. 2. – С. 198-211.
29. Мороз В.С., Мороз В.С. Римські монети в музейних і приватних колекціях // Археологічні студії «Межибіж». – 2015. – Вип. 4. – С. 143-154.
30. Надвирняк А.В., Погорілець О.Г., Надвирняк А.А. К проблеме начала поступления римской имперской серебряной монеты в междуречье Среднего Поднестровья и Среднего Приднепровья // Семнадцатая Всерос. нумизмат. конф.: Тез. докл. – М., 2013 – С. 30-31.
31. Надвирняк О.В., Погорілець О.Г., Надвирняк О.О. Місце нумізматичних матеріалів в концепції римської військової присутності в межиріччі Середнього Дністра і Південного Бугу // Археологічні студії «Межибіж». – 2013. – Вип. 2. – С. 213-219.
32. Надвирняк О.В., Погорілець О.Г., Надвирняк О.О. Про деякі особливості обігу римської монети і проблематику виникнення та формування черняхівської культури в межиріччі Середнього Подністрів'я і Південного Побужжя // Наукові записки з української історії. – 2013а. – Вип. 33. – С.11-16.
33. Надвирняк О. Погорілець О. Нові знахідки бронзового посуду провінційно-римського виробництва на Південному Побужжі // Археологічні студії «Межибіж». – 2013б. – Вип. 2. – С. 211-213.

34. Надвирняк А.В., Погорелец О.Г., Надвирняк А.А. К вопросу о римском военном присутствии и некоторых аспектах возникновения и формирования черняховской культуры в междуречье Среднего Поднестровья и Южного Побужья // *Oium*. – № 4. Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. – Київ, 2014. – С. 136-150.
35. Надвирняк О. Погорілець О. Нові знахідки бронзового посуду типу Неттоог на Поділлі // *Oium*. - № 4. Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. – Київ, 2014. – С. 151-155.
36. Надвирняк О.В., Погорілець О.Г., Надвирняк О.О. Римські військові дипломи на території Південно-Східної Європи // *Oium*. – № 5. Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. – Київ-Меджибіж. – 2016. – С. 170-185.
37. Надвирняк О.О. Нові знахідки римських військових дипломів (*diplomata militaria*) з межиріччя Середнього Дністра і Південного Бугу // Археологічні студії «Межибіж». – 2015. – Вип. 4. – С. 276-283.
38. Ногачевський Г. Особливості формування матеріального комплексу черняхівської культури. За писемними джерелами і матеріалами археологічних досліджень території Хмельниччини // Літопис Хмельниччини. – 2001. – С.4-10.
39. Пивоваров С.В. Нові знахідки римських монет на пам'ятках пізньоантичного часу Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології і етнології. – Чернівці, 2009. – Т. 1. – С. 9-19.
40. Пламеницька О.А. Особенности средневековой застройки центра Каменца-Подольского // *Архитектурное наследство*. – 1985. №33. Москва. С. 52-41.
41. Пламеницька О. Початок мурованого будівництва на Поділлі // Архітектурна спадщина України. Вип.1. 1994. – Київ. – С. 39-57.
42. Пламеницькая О.А. Исследования Каменца-Подольского над Днестром (к вопросу атрибуции моста на рельефе колонны Траяна в Риме // Реставрация, реконструкция, урбоекология. Материалы международного симпозиума «RUR'98». ЮОУ НК ICOMOS. – Одеса. - 1998 а. - С. 52-55.
43. Пламеницька О. До питання генези Кам'янець-Подільського Замкового мосту: Репліка з приводу атрибуції мосту Аполлодора на колоні Траяна в Римі // Теорія та історія архітектури: Збірник наукових праць на честь Г. Логвина. – Київ: НДІТІАМ. – Вип.3. – 1998 б. – С. 108-117.
44. Пламеницька О., Пламеницька Є. Дако-римський період в історії Кам'янця-Подільського. До постановки проблеми // Міжнародна конференція «Проблеми і методики в історичній археології». Тези. – Торонто – Львів. 1992. – С. 26-27.
45. Пламеницька Є., Пламеницька А. Фортечний міст Кам'янця-Подільського: хронологічна і типологічна атрибуція // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. 1995. - Київ. С.21-38.
46. Пламеницька О.А., Пламеницька Є.М. Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії. Найдавніша урбаністична структура і фортифікації // Пам'ятки України. – 1999. №4.

47. Пламеницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець (пізньо-античний -ранньомодерний час). – Кам'янець-Подільський; Київ, 2012.
48. Пламеницька О.А. Кам'янець-Подільський. – Київ, 2004.
49. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Давньоримський військовий диплом з Поділля // Нумізматика і фалеристика. – 2007. – № 2. – С. 32-35.
50. Радзівівський В.О. Збруч – ріка єднання. – Львів, 1969.
51. Расщупкін О.І., Трубочанінов С.В. Кам'янець на Поділлі. – Кам'янець-Подільський. – 2008.
52. Семенов П. Атлас Подольской губернии // Журнал министерства внутренних дел. 1843. – Ч.2. – Санкт-Петербург.
53. Сіцінський Є. Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави // Пам'ятки України. – 2000. №3-4. – С. 46 – 57.
54. Сікора Е. Квітка на камені. – Харків, – 2004.
55. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии // Сборник сведений о Подольской губернии. – Вып. 1 – Каменец-Подольский. – 1880.
56. Строць Б.С. Черняхівська культура Західного Поділля. – Тернопіль, - 2008.
57. Тилишак В. До питання про озброєння і військову справу черняхівського часу // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2002. – Вип. 8. – С. 246-247.
58. Тилишак В. Про походження «князя» із поховання 256 Чернелево-Руського могильника черняхівської культури // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2014. – Вип. 18. – С. 45–55.
59. Тиханова М.А. Культура западных областей Украины в первые века нашей эры // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1941. – Вып. 1. - С. 247-278.
60. Тиханова М.А. О находке римского оружия на Южной Волыни // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1969. - Вып. 116. - С. 36-39.
61. Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии нашей эры // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1960. – Вып. 89.
62. Шевич В. О монетах и медалях, находимых в земле в Каменце-Подольской губернии // Подольские губернские ведомости. - №37. - 10 сент. – Отд.2. – С.196-199.
63. Шкурко С.К. Армянские архитектурные памятники в городе Каменец-Подольском // Историко-филологический журнал. – 1968. - №2 (41). – Ереван. – С.223-244.
64. Шкурко С.К. Археологічна карта міста Кам'янця-Подільського (за матеріалами досліджень 1952-1974 рр.) – Київ; Кам'янець-Подільський, 2017.
65. Antoni J. (Rolle M.) Zameczki podolskie na kresach multińskich. - T. I, II. Kamieniec nad Smotryczem. – Warszawa; Kraków, 1880.

66. Cellarius A. Regni Poloniae magnique ducatus Lituaniae omnimque regionum juri polonico subjectorum, novissima descriptio. – Amsterdam, 1659.
67. Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego. – Tarnopol. – 1926.
68. Majewski K. Importy rzymskie na ziemiach Słowiańskich. – Wrocław. – 1949.
69. Marczyński X.W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mappami. T.I. – Wilno, 1820.
70. Ossowski G. Wykopaliny kurhanu w Hromówce (powiat starokonstantynowski) // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. – 1892. – T. 1. – S.185-192.
71. Pârvan V. Dacia. An outline of early civilization of the Carpatho-Danubian countries. – Cambridge. – 1928.
72. Płamienicka O., Płamienicka E. Most Zamkowy w Kamiencu Podolskim. Na marginesie badań kolumny Trajana w Rzymie. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. №4. – Zesz. 3. – S. 183-207.
73. Płamenytska O., Rymsha J. Kamyanets-Podilsky in Roman times: International conference «The protection and management of Central and Eastern European cities inscribed and nominated to the World heritage list UNESCO»: Kamyanets-Podilsky, 8 – 10 October 1997. – Warszawa.
74. Płamienicka O., Rymsha J. Most Zamkowy w Kamiencu Podolskim – badania i rekonstrukcja // IV konferencja naukowo-techniczna «Inżynierskie problemy odnowy starożytnych zespołów zabytkowych»: Kraków, 21-23 maja 1998: Referaty. – T II. – Kraków. – 1998. – S. 233-240.
75. Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. - T.I. – Wilno, 1841.
76. Ptolemeai Claudii. Geographiae a codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione indicibus, tabulus instruxit. - Carolus Müllerus. – V.I. – Parisiis: Editore Alfredo Firmin Didot. – MDCCCLXXXIII.
77. Rymsha J. Nova hipoteza dotycząca budowy mostów Trajana // Inżynieria i Budownictwo. – 1977. – №8. – S.117-120.
78. Sonoc A. Observatii cu privire la traditia depunerii «obolului lui Charon» in necropolele Apulum I si Apulum II // Moneda si comert in Sud-Estul Europei. – Sibiu, 2007. –S.7-25.
79. Szaniawska L. Sarmacja na mapach Ptolemeusza w edycjach jego «Geografii». – Warszawa, 1993.
80. Szaniawska L. Zasady opisu geograficznego i rysowania map w Geografii Ptolemeusza redagowanej przez Nicolausa Germanusa – rękopis BOZ 2 // Studia geohistorica. – 2013. – №1. – S.57-80.

**ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ
УСТРІЙ ДУНАЄВЕЧЧИНИ:
РАХНІВСЬКЕ ВОЛОСНЕ ПРАВЛІННЯ
(1921-1923 роки)**

В статті на основі архівних документів досліджується структура, штат, чисельність та робота Рахнівського волосного правління з 1921 по 1923 роки.

Ключові слова: Волость, виконавчий комітет, Рахнівське волосне правління

Після ліквідації радянською владою владних структур Української Народної Республіки, її представники розпочинають створювати власну виконавчу вертикаль. В перехідний період на території України продовжували працювати губернські повітові та волосні органи влади, що діяли при попередній владі, але вже з іншими повноваженнями.

Метою нашої статі є дослідження діяльності низових органів влади – волосних структур та змін яких вони зазнали виконуючи повноваження радянської влади. Для дослідження обрано Рахнівський виконавчий комітет, який працював з 1921 по 1923 роки. За час його роботи в Державному архіві Хмельницької області на зберіганні знаходиться 80 справ. Волосне правління працювало у складі військового, земельного, податкового, соціального відділу та відділу народної освіти [1, с.130].

Волосний комітет в ті роки очолював М. Федоров. (38 років). Виконком працював у складі 24 працівників. До відділу управління входило 5 працівників: Підгорний І. В. (секретар виконкому), Кривий М.Р. (журналіст), Вінницький С. (перепищик), Побережний І. (сторож). Військовий відділ очолював Бойко М.З. У відділі працювали також Бурковський В., Чекалюк Я., Дак П., Лахмай С. Земельний відділ працював під керівництвом Шевчука Є. У відділі працювало ще три співробітники: Войтковський П., Дак С. та Трончук М. Підвідділ соцзабезу працював у складі двох осіб: керівника Сохатюка П. та співробітника Каліновського М. Відділ праці очолював Сорочатюк К. Відділ народної освіти працював під керівництвом Юзефовича О.

У Рахнівській волості на початку 20-х років діяли наступні школи [2, арк.29]

Назва школи	Коли відкрито	Кількість учнів в 1920/21 рр.
м. Кривчик	Земська 1904 р.	50
	Церковно-парафіяльна 1890 р.	30
с. Рахнівка	Земська 1913 р.	20
	Церковно-парафіяльна 1913р	30
с. Блищанівка	Церковно-парафіяльна 1882р.	30
с. Голозубинці	Церковно-парафіяльна 1871 р.	30
с. Гута Блищанівська	Церковно-парафіяльна 1913 р.	30
с. Рачинці	Церковно-парафіяльна 1897 р.	45
с. Михайлівка	Церковно-парафіяльна 1913 р.	30
с. Станіславівка	Церковно-парафіяльна 1905 р.	30
с. Супруньківці	Церковно-парафіяльна 1887 р.	30
с. Чаньків	Церковно-парафіяльна 1867 р.	28
с. Теклівка	Церковно-парафіяльна 1867 р.	–

Волосне правління свою діяльність поширювало на наступні села: Рахнівку (проживало 1052 особи), Слобідку Рахнівську (307 осіб), Воробіївку (1267 осіб), Чаньків (1792 особи), Станіславівку (347), Голозубинці (1499), Рачинці (797), Кривчик (1577 осіб), Михайлівку (1103 особи), Блищанівку (982 особи), Супруньківці (1413 осіб), Гуту Блищанівську (313 осіб), Теклівку (242 особи), хутір Млаки (157 осіб), Ксаверівку (402 особи) та Шидлівку (161 особа) [3, арк.13-13зв].

Середній вік працівників волвиконкому склав 30 років. Членом партії був тільки голова виконкому Михайло Федоров всі інші співробітники були безпартійними. Наймолодшим співробітником став вісімнадцятирічний Кривий Митрофан, а найстаршим сорока восьмирічний Бойко Максим Захарович. В переважній більшості працівники волвиконкому мали початкову освіту, дехто закінчив один чи два класи реального училища. За соціальним статутом всі були селянами (хліборобами) [4, арк.10-15].

В 1922 році радянська влада з метою перегляду складу волосних виконавчих комітетів та сільських рад і залучення лояльних до радянської влади осіб провела вибори. До органів влади не обиралися наступні категорії: особи, що використовували найману працю, працівники торгівлі, священнослужителі різних конфесій, службовці правоохоронних органів влади Російської імперії та недієздатні особи.

В Рахнівці до виборів не допустили священика Рудковського та його дружину, псаломщика Войтковського двох колишніх службовців Російської імперії та засудженого жителя села.

Для проведення виборів створювалася волосна виборча комісія у складі трьох осіб: представника від повітової влади, волвиконкому та делегата від військової частини. У разі відсутності такої, третьою особою ставав представник від комнезаму. Одночасно з виборами радянська влада планувала „Провести масову агітацію по виконанню продподатку (який не збирався), загального податку та купівлі державних лотарейних білетів” [5, арк.5].

Відповідальні за вибори повинні були обов’язково крім протоколу результатів виборів привести ще списки осіб, які відмовилися сплачувати податки. Головою Рахнівської та Слобідно-Рахнівської сільських виборчих комісій призначено О. Шептицького, Воробіївської та Кривчицької – Грабовського, Чанківської та Саніславівської – Нахника, Голозубинської та Рачинецько-Залісецької – Ужицького, Михайлівської та Блищанівської – Шевчука, Гуто – Блищанівської та Супрунецької – Бойка, Теклівсько-Млаківської та Ксаверівсько-Шидловецької – Голодного. Голів виборчих комісій запросили на волосний з’їзд рад, який влада провела 7 листопада. На з’їзді розглядалося три ключових питання: проведення виборчої кампанії, боротьба з бандитизмом та виконання сільськогосподарських податків.

За результатами виборів до Рахнівської сільської ради обрано 11 осіб: Форостовського Ю., Паштепу М., Моргана К., Терепенчука О., Пасла О., Трончука С., Терепенчука П., Дак К., Пасла І., Гайдамашка Д., Лахмай С. [6, арк.5].

3 липня 1922 року розпорядженням Ушицького повітового виконавчого комітету запроваджувалася в регіоні паспортна система. Паспорти повинні були одержати жителі сіл повіту, в тому числі і Рахнівської волості. Метою паспортизації була боротьба з національно-визвольним рухом, кримінальними бандами та контролю за рухом населення. Термін дії паспорта обмежувався одним роком. Паспорти одержували мешканці, що досягли 16-ти річного віку. Паспортизація в повіті була платною і залежала від соціального стану. Так, робітники, службовці, члени профспілок та їх родичі за отримання паспорта сплачували 50 тис. крб., за його заміну – 25 тис. крб. Все інше населення повіту платило 500 тис. крб. Паспортизацію планували завершити до кінця серпня місяця [7, арк.153].

Владні структури намагалися схилити сільське населення на свою сторону в боротьбі з національно-визвольним рухом під проводом отамана Якова Гальчевського. Його загони активно діяли в повіті і не давали можливості владі впроваджувати продподаток. Боячись втратити контроль над населенням, влада в серпні 1922 року скликала Другу повітову безпартійну конференцію, на якій керівники регіону в дусі того часу заявили делегатам „...бандитизм є чисто зовнішнім фактором, який живе на кошти

польських панів та румунських бояр для знищення радянської влади.” [8, арк.217].

В тому ж дусі було оформлено резолюцію конференції, яку у вигляді листівок поширювали в населених пунктах повіту „...Конференція закликає все населення повіту боротися всіма засобами з бандитизмом, надаючи всебічну допомогу Червоній армії. Нехай кожне село, кожний громадянин пам’ятає: чим точніше він надасть інформацію про місце перебування бандитів, їх чисельність, тим швидше буде покінчено з планами капіталістів та поміщиків” [9, арк.217].

Не менш важливою проблемою, яку потрібно було терміново вирішувати – земля. Влада не володіла достеменно інформацією про розміри земельних наділів, їх власників та приховані земельні наділи. Без виявлених власників, неможливо було встановити продподаток. Волвиконкомом було доручено дослідити це питання та надати конкретну інформацію. Рахнівським волосним правлінням було заведено справу під назвою „Про приховування землі”. Щоб зрушити питання приховування землі Новоушицький повітвиконком ухвалив постанову такого змісту, якщо громада видасть місцевій владі власників прихованих земель, то земля залишається в громаді, якщо ні, то при її виявленні вона буде передана іншій громаді [10, арк.111].

Але колишні власники не поспішали надавати інформацію про землю, яка не дала їм померти від голоду. В січні 1922 року волвиконкомом було терміново створено трійку у складі представника повіту, голови волвиконкому та завземельним відділом. Трійкою проведено роботу та виявлено приховані земельні наділи у: селах Михайлівка та Блицанівка – 971 д., Гуті Блицанівській – 431 д. Були ще виявлені власники земель у цих трьох селах, які проживали у Чанькові, Макові, Шатаві. Всього обкладанню податком підлягало 2422 д. землі.

В червні місяці повітвиконком знову попередив населення про відповідальність за приховування від оподаткування землі. Напевне червнева постанова мала вплив на деяких жителів волості. В серпні 1922 року троє жителів с. Чаньків повідомили владу, що їх односельчанин Матвеев Савва володіє 1,4 д.землі у с. Воробіївка [11, арк.48].

На кінець року по с. Рахнівка оподаткуванню підлягало 1,093 д. землі, в податкові списки внесено 1,015 д. землі. Прихованими залишилося 78 д. землі. Рішенням трійки податок з прихованої землі було розкидано по всіх платниках податку. Вцілому по волості виявлено 1955 д. прихованої (неоподаткованої землі) [12, арк.87 зв.].

Таким чином, Рахнівське волосне правління свою роботу завершило в 1923 роки, коли радянською владою було проведено вже власну територіально-адміністративну реформу, яка ліквідувала повіти та волості. Їх

місце зайняли райони та сільське ради. Волосні правління виконали поставлені перед ними завдання.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області. Путівник [Упоряд.: Баланюк Л., Кузьміна Н., Олійник Ю. та ін]. Хмельницький, 2008. С.130.
2. Державний архів Хмельницької області. Р-1135. Оп.1. Спр. 25 Арк. 29.
3. Там само. Спр. 9. Арк. 13-13 зв.
4. Там само. Спр. 11. Арк. 10-15.
5. Там само. Спр. 9. Арк. 5.
6. Там само. Спр. 9. Арк. 6.
7. Там само. Спр. 2. Арк. 153.
8. Там само. Арк. 217.
9. Там само. Арк. 217.
10. Там само. Спр. 17. Арк. 111.
11. Там само. Арк. 48.
12. Там само. Арк. 87 зв.

*Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

СТАРОКОСТЯНТИНІВ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В СПОМИНАХ ПОВІТОВОГО КОМІСАРА АНТОНА ЗАПЛІТНОГО

*У статті на підставі маловідомих спогадів відомого українського адвоката, Старокостянтинівського повітового комісара (літо – середина грудня 1919 р.) і громадсько-просвітницького діяча, автора біля сотні науково-історичних і публіцистичних статей Антона Заплітного (*1890 – †1968), розкрито малознані аспекти історії Української революції 1917-1920 рр. на Старокостянтинівщині.*

Ключові слова: Антін Заплітний, адвокат, повітовий комісар, Старокостянтинів, Комітет загальної безпеки, еміграція

В сучасній українській історичній науці посилюється інтерес до вивчення доби Української революції 1917-1921 років, коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Досить цінним джерелом дослідження маловідомих сторінок вітчизняної історії є мемуарна література, адже для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти ... дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [3]. До таких надзви-

чайно цінних наративних джерел відносяться «спогади відомих діячів про себе і сучасників, із детальними характеристиками їхніх особистих якостей та словесними портретами». Спогади, – це той «дуже важливий вид джерел, що висвітлюють життя і діяльність даної особи», адже автор писав їх для публікації і «вивчення громадськістю та нащадками». Але сучасним дослідникам все ж необхідно вважати, що вони, – це все таки «тенденційніше джерело порівняно зі щоденником» [10, с.204].

Однак варто враховувати, що автор спогадів й безпосередній учасник подій «часто намагається прикрасити описувані у спогадах події» і тому на «правдивість спогадів впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях». Хоча в цілому не виключається право автора на художній вимисел, чим значно ускладнюється процес дослідження мемуарів як історичних джерел [10, с.205].

Для зображення історичної епохи з суб'єктивної точки зору спогади безпосередніх учасників українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху 1917-1921 років мають свою значну актуальність і займають сьогодні «одне з найповажніших місць», адже «справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане». Український етнограф, письменник і фольклорист Олекса Воропай пише, що мемуарист у спогадах «передає новому поколінню свій власний життєвий досвід в ділянці літературній, політичній, чи громадській» й при цьому він щирий «своїм прагненням до точного зображення дійсності» [4, с.374]. Мемуарні джерела (автобіографії, записки, листи, спогади, щоденники тощо) завжди допомагають науковцям краще відтворити досліджувані ними історичні події, глибше відчувати мрії, настрої та сподівання багатьох тогочасних історичних осіб та персоналій. Спомини дають дослідникам можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», що «значно підвищує якість і актуальність кожного твору». Праці відомих військово-громадських діячів, це «цінні скарби», що розповідають «новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [4, с.375].

Відомий український громадсько-політичний і державний діяч, подолянин Віктор Приходько пише, що мемуари, – це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [14], адже вони «зображують події особистого життя на полі сучасної дійсності», в них є «можливості для відбору, відсіву подій» [4, с.375]. Мемуарист, – зауважує О. Воропай, – подаючи «реальну правдивість» подій, розкриває національну свідомість і соціальну приналежність, які «визначають тематику

спогадів», обумовлюють його відношення «до описаних подій, та й вибір самих фактів» [4, с.376].

Важливо враховувати, що спомини, – як пише Віктор Поліщук, – «є одним з джерел історії», адже автори мемуарів «розповідають про своє життя, громадські і політичні події, про зустрічі з видатними людьми тощо. Спогади є одним з джерел історії». І, на його думку, саме «на підставі спогадів, в результаті порівняння описаних різними авторами подій, майбутні історики встановлятимуть правду про життя, діяльність і розвиток народів, про їхні досягнення, часом поразки. Того, що пережили учасники згаданих подій, не опише офіційна історіографія» [12]. Із-поміж великої кількості спогадів, присвячених подіям Визвольних змагань в Україні 1917-1921 років, які, на жаль, головним чином вийшли за межі України, особливу цінність складають спомини безпосереднього учасника Визвольних змагань 1917-1921 рр., відомого українського адвоката та громадсько-освітнього і кооперативного діяча Антона Заплітного. Його професійну, науково-творчу і суспільну діяльність, його участь у Визвольних змаганнях українського народу 1917-1920 рр. фрагментарно висвітлюються праці О. Сливинського (1963) [15], З. Брезденя (1968) [2], О. Марітчака (1968) (*всі Нью-Йорк*) [11], А. Трембіцького (2012, 2013, 2014,) [16; 17; 18] та ін. [9]. Проте знана в середовищі української діаспори США особистість й досі є маловідомою в Україні, а життєві шляхи, професійно-творчі здобутки і суспільно-політична діяльність колишнього Старокостянтинівського повітового комісара майже не висвітлювалися.

Антін Заплітний народився 14 червня 1890 р. у с. Глібів, Скалатського повіту (*нині – Гусятинський р-н Тернопільської обл.*). Після закінчення початкової школи в с. Гримайлів (*нині – Гусятинський р-н*), вступив до української гімназії в м. Тернополі, а після закінчення 5 класу, перейшов до української гімназії в м. Перемишлі. Після гімназійних студій вступив на правничий факультет Віденського університету, який закінчив з титулом доктора права. Впродовж 1914-1918 рр. працював причинковим комісаром Теребовлянського містечкового староства. 1 листопада 1918 р. виступив співорганізатором Теребовлянського повіту, а згодом став його повітовим комісаром. Улітку 1919 р., після польської інвазії (*захоплення – авт.*) Східної Галичини і переходу УГА через Збруч в Україну, був спочатку призначений заступником Старокостянтинівського повітового комісара, а невдовзі повітовим комісаром. На цій посаді перебував до середини грудня 1919 р. [11], тобто «як довго це буде можливо» [7, с.2] в тих неспокійних і непевних умовах.

Про часи свого перебування на посаді повітового комісара залишив цікаві і цінні спомини «Просвіта в Старо-Константинові і Волочиськах» (1957) [6], «Старокостянтинівський епізод в грудні 1919 року» (1958)

[7], «Комітет загальної безпечности в Старокостянтиніві 1918-1920 рр.» (1960) [5], «Українська школа в Старо-Констянтиніві» (1961) (*всі Нью-Йорк*) [8]. У них Антін Заплітний, зокрема, зазначає, що Старокостянтинівські події в 1918-1920 рр. були дрібними, щоб «заважати на ході загальної української історії», але, на нашу думку, вони мають зацікавити сучасних політичних і державних мужів, і зокрема, очільників районного масштабу. І насамперед, «своєю вдатною спробою замирення та згідного співжиття всіх національностей на цьому терені. Це співжиття та співпраця перетривали бурхливі часи війни та революції» [7, с.4]. Він зокрема зауважує, що «номінація» його повітовим комісаром Старокостянтинівського повіту «з дуже широкими повноваженнями» «заскочила і цілком приголомшила». Адже це були досить важкі часи, в «Проскурові стояли денікінці, в Антонінах – поляки, в Полонному – большевики. З кожної сторони можна було сподіватися ворожого нападу». Крім того в шпиталі і в казармах за містом, перебувала «поважна кількість» вояків, хворих на тиф та інші недуги. Для їх лікування не було ліків, але була «достатня кількість всякого борошна та палива і дещо менше городини», яких мало б вистачити до квітня 1920 р., коли б навіть число хворих не зменшувалося. На дверях шпиталю було розмальовано великі білі хрести, як осторогу, що тут «лютує страшна пошесть тифу». Це сприяло тому, що «ні денікінці, ні поляки до шпиталю не заглядали» і його діяльність сама собою розв'язалася «в другій половині квітня 1920 р.» [7, с.2].

Комітет загальної безпечности в Старокостянтиніві, як дорадчий комітет при повітовому комісарі, «був твором своерідних обставин», що склалися в Україні в 1917-1920 рр. Комітет «обмежував свою діяльність повітовим містом, діяв тільки час від часу, не мав жадної збройної сили та ні одного людського життя на своєму конті». Дії Комітету «завжди йшли населенню на користь і дали доказ непересічної політичної мудрости цього невеликого українського міста». В цей період в Україні відбувалися дуже часті зміни влади, «приходили та відходили окупанти української землі», діяли різні «повстанські загони та озброєні ватаги». Не зважаючи на часті зміни влади, а їх лише в самому Староконстянтиніві відбулося 27, Комітет проводив свою діяльність так, що набув «великої поваги серед населення міста». Це було не легко, адже кожна зміна влади була для певної «нації дуже болюча та небезпечна, вона могла привести втрату життя видніших та активніших її діячів». Комітет сприяв укладенню в 1918 р. між представниками усіх національностей міста «довірочної, але дуже всіми респектованої угоди про взаємну допомогу при змінах режимів». Як показав час, ця угода «виявилась дуже успішною і для всіх корисною» [5].

Відповідно до цієї угоди, всі мешканці містечка, незалежно від національності, «збов'язалися впливати через своїх представників на свою

владу, щоб вона не арештовувала – не вивозила і не розстрілювала членів інших націй за те, що вони були колись при владі або брала участь в політичному житті. Кожна особа, що хотіла користати з цього добродійства, не могла чинно виступати проти кожночасної, діючої влади. За це ніхто не мав права кликати таку особу на допити, жадати від неї яких-небудь заяв та декларацій лояльності. Жиди взяли на себе обов'язок впливати в цьому напрямі на большевиків, росіяни на Денікіна, українці та поляки – на свої національні власті» [7, с.2].

Для виконання цієї угоди, а також з метою забезпечення безпеки в місті в періоди найбільшої небезпеки для його мешканців, тобто в часи «безвладдя», «коли одна влада відходила, а друга ще не встигла прийти», коли наступав «стан сприятливий для всяких бешкетників, погромників та грабіжників», в Староконстантинові на основі «загального взаємного довір'я та взаємної співпраці і допомоги» діяв громадський комітет – «Комітет загальної безпечности». Комітет сприяв охороні життя та майна всіх, хто перебував у місті, від різних злочинних елементів та дезертирів. А. Заплітний зауважує, що членство в Комітеті було не постійним. Якщо день-два не приходила нова влада, «тоді голова міської думи скликав віче, на яке мали право і обов'язок прийти всі дорослі жителі міста». Згідно умов довірочної угоди, на вічі «кожна національна група зголошувала чотирьох кандидатів, але вибирало їх ціле віче». Таким чином народне віче обирало 16 членів Комітету, по «чотири від кожної національності – українців; жидів, поляків та росіян». Комітет негайно приступав до виконання своїх обов'язків і «діяв перманентно». Тобто, впродовж «дня урядувало вісім комітетів, а вночі чотири, по одному від кожної національної групи». Наявність такого Комітету, не зважаючи на те, що він «не мав організованої збройної сили і навіть не старався її формувати», стримувала недисципліновані елементи від будь-яких виступів. Крім того, злочинні елементи добре знали, що Комітет, маючи «високий моральний авторитет», може досить швидко змобілізувати населення міста, в якого була «поважна кількість легкої зброї», і тому «не відважувалися стягами на себе караючої руки цілого міста» [5].

На час свого призначення повітовим комісаром, А. Заплітний згадує, що в місті перебувало майже «15.000 втікачів, які йшли за відступаючою армією з різних сторін України: переважно жінки та діти наших старшин та урядовців». У місті не було військових частин, а наявні 27 міліціонерів – «сторожів публічної безпеки», «не становили надійного елементу навіть в нормальних часах», уже не говорячи про надзвичайний військовий стан. Проте, на радість нового повітового комісара майже «весь канцелярійний персонал остався на місці» і продовжував виконувати свої обов'язки, хоча містом ширились чутки про «розвал української влади». А. Заплітний, не

опустив руки, а скликав того ж дня «по полудні дорадчий комітет при комісаріаті з представників всіх національностей, тобто одного українця, одного жида, одного росіянина та поляка». За рішенням Комітету на будинку повітового комісаріату негайно було закріплено «державний прапор як видний знак, що влада діє у місті нормально». Члени Комітету також «зобов'язалися організувати по кільканадцять добровольців з кожної нації, які б дали собі раду з невеликим числом бешкетників та погромників. Очевидним успіхом цієї наради був контакт з усіма національностями, що жили на терені міста та їхня співпраця з державною владою». Активна співпраця повітового комісара і членів Комітету сприяла тому, що панічні настрої в місті зникли, а «мешканці стали спокійніші» й життя повіту «йшло своєю нормальною колією». Хоча над усіма мешканцями постійно «висіла непевність, що принесе завтра і з якої сторони прийде ворог?» [7, с.2].

Повітовий комісар А. Заплітний і вся українська влада добре розуміли, «щоб наша держава – якщо це часово неминуче – зійшла зі сцени гідно, без погромів та бешкетів, за які українське населення завжди платило горами трупів» [7, с.2]. А. Заплітний, за сприяння членів Комітету загальної безпечности, проводив свою діяльність так, що «всі національності на терені Старокостянтинова лояльно виконували договірні постанови». Члени Комітету «мали великий вплив серед членів своєї нації», адже саме через них думки мешканців міста були «респектовані через їхню владу». Це було можливим лише тому, що повітова влада «рекрутувалася на сто відсотків з місцевого елементу». Наслідком тісної співпраці повітового комісара А. Заплітного і членів Комітету було те, що за час «діяння української влади» під його головуванням від літа до середини грудня 1919 р. у повіті «не було заворушень, змов та провокацій» і «політична поліція не мала клопотів». Старокостянтинівський повіт був найспокійнішою адміністративною одиницею молодого Української держави [7, с.4].

В середині грудня підрозділи «Добрармії» ввійшли в місто і тут наступила небезпека, що українці перші зламають раніше встановлену дорадчим комітетом «догоду через те, що не вплинули на свою владу, щоб вона дала всім національностям безпеку від бешкетів та погромів». Проте, денікінці, які впродовж трьох місяців утримували місто й розшукували представників «вищої та місцевої української влади», арештів та розстрілів не проводили, не заглядали до «Просвіти», не цікавилися втікачами та хворими вояками Армії УНР. Подібної поведінки дотримувалися поляки, а пізніше й більшовики [7, с.4].

У своїх спогадах А. Заплітний згадує про останні дні своєї діяльності і Комітету, зокрема. Так, він пише, що наприкінці вересня 1920 р. більшовики «у великі її паніці відступили на Схід, але поляки чомусь не надходи-

ли». На третій день після їх відступу голова міської думи скликав загальне віче, на якому обрано новий склад Комітету. При цьому, А. Заплітний був обраний членом Комітету від української групи мешканців міста. Далі А. Заплітний пише, що за день-два йому, разом з трьома іншими членами Комітету, припало чергування. Все було спокійно, місто вдень виглядало як звичайно, а ввечері майже все населення було на вулицях, лише не було чути «співів та голосних вигуків, але не було також тривожного настрою». В міській думі було повно народу: «одні грали в шахи, другі в карти, інші розбилися на гуртки і про щось дебатували». Все вказувало на те, що ніч буде спокійна. Проте опівночі членам Комітету повідомили, що до міста приїхали «три кавалеристи і питали за міською думою» «по-російськи». Члени Комітету вирішили що це більшовики, адже денікінці були далеко, вийшли їм на зустріч, а «жидівський представник», з яким була попередня домовленість про те, що з більшовиками він веде перемовини, на запитання «Що тут?», відповів: «Це міська дума, дума товариші». «А, ти хто такий? – запитав вояк. – «Член Комітету загальної безпеки» – відповів представник. «Розходись по-домам, сволоч» – за цим посипались соковиті слова московської лайки». Брудна лайка підтвердила думку, що це більшовики і члени Комітету й всі присутні в думі розійшлися по домівках, вулиці містечка швидко спорожніли. Через деякий час після від'їзду більшовиків, міська дума знову була повна народу. Проте за три-чотири години більшовики з'явилися знову. В місто в'їхало сім кіннотників з тачанкою. Присутні в думі отримали наказ більшовиків розійтись по домах, а самі більшовики від'їхали на 500-600 метрів і «без будь-якої остороги відкрили кулеметний вогонь», що викликало «страшне замішання, чути було зойки та крики», а вулиці «вмить спорожніли», хоча не було поранених і вбитих. Напевно більшовики, а це, як стало відомо пізніше були кіннотники Котовського, «стріляли вгору або пустими набоями». Після цього, члени Комітету провели коротку нараду і вирішили «не дразнити незнаних кавалеристів, погасити світла в думі» й розійшлися по домівках. На другий день чергування в думі розпочалося як звичайно, проте вже надвечір у містечко ввійшли «польські стежі, а за ними невеликі військові частини». Так, скінчилися обов'язки членів Комітету, а після окупації восени 1920 р. міста більшовиками, Комітет загальної безпеки саморозпустився, але при цьому «ніхто з жителів міста не потерпів за свої політичні переконання та дії» [5]. Репресії розпочалися пізніше.

Після свого повернення влітку 1920 р. до Галичини, А. Заплітний проходив адвокатську практику в званого у м. Тернополі адвоката – Степана Барана. А вже в 1926-1939 рр. мав власну адвокатську контору в Тербовлі. При цьому А. Заплітний, як згадує його колега і друг О. Марітчак у своїх спогадах, високо ніс звання адвоката, виконував свої обов'язки

щодо українців зразково і з повним признанням українського громадянства. Саме українські адвокати, серед яких і колишній повітовий комісар А. Заплітний, у важкі міжвоєнні роки «переслідувань та гноблень його краяннів» [2; 11] польськими окупантами, виступали як оборонці в численних політичних процесах. Союз українських адвокатів у Львові, членом якого був А. Заплітний, а також члени створеної при Союзі Колегія оборонців, «виконували свої нелегкі обов'язки супроти громадянства, а особливо супроти нашої переслідуваної польським режимом молоді, зчаста зовсім безінтересовно, з повною посвятою» [11]. І серед них А. Заплітний, який «ішов радо з поміччю усім, хто лише про таку поміч до нього звернувся», «працював тихо, без розголосу несучи слово поради в найдальші закутини Теребовлянського повіту» [2].

Водночас із обширною адвокатською практикою А. Заплітний брав активну участь у культурно-освітніх товариствах Теребовлі: тривалий час був головою – повітового відділу УНДО, філії Товариства «Просвіта», повітового відділу Товариства «Рідна Школа» [11]; членом управи читальні «Просвіти» і Товариства «Бесіди»; членом майже всіх існуючих у місті товариств, які проводили важливу діяльність з ліквідації неграмотності, поширення юридичних та економічних знань. Активно співпрацював з фондом «Учітеся, брати мої», який за рахунок добровільних пожертв, у т. ч. зібраних членами «Просвіти», видавав серію «Дешева книжка». Впродовж 1923-1939 рр. брав активну участь у «Святі книжки», що сприяло значному поповненню бібліотеки Товариства «Просвіта», фонди якої в 1939 р. нараховували майже 6 тис. книг [2].

Наприкінці Другої світової війни А. Заплітний разом із родиною емігрував до Німеччини, де очолював Український допомоговий комітет у Вірцбургу. Наприкінці 1949 р. переїхав із родиною до США, де, не маючи змоги використати свої професійні знання, важко працював на фабриках [11].

Вийшовши на пенсію, оселився у Детройті, де включився у діяльність культурно-освітніх організацій української громади, став співзасновником Товариства «Рідна школа» і впродовж 8 років був його головою [2; 11]. Добре розуміючи значення освіти для української молоді, «для якої не жалів ніколи часу ні труду», часто в «дош чи сніговію ходив з колядою на цілі «Рідної Школи» [2]. Товариство відіграло важливу роль у житті української громади Детройту, морально й матеріально допомагало Школі українознавства, яку відвідувало щораз більше молоді. Українське громадянство переконалося, що без Школи українознавства і вдосконалення методів її навчання, не можливо зупинити загрозливий процес денационалізації української молоді. Значним успіхам у «боротьбі за душу української дитини «Рідна Школа» завдячує саме А. Заплітному. На знак пошани за

корисну українознавчу працю, його обрали почесним головою Товариства «Рідна Школа» [15], а спокійна вдача, житейський досвід і знання здобули йому «загальну симпатію і признання» [11]. Крім того, починаючи з 1957 р., був довголітнім членом Громадського суду Метрополітального Відділу УККА (Детройт), навколо якого сконсолідувалося сорок чотири українські громадські організації [1].

А. Заплітний, як публіцист, написав і опублікував у часописах української діаспори майже сотню праць, які досить часто збуджували загальне зацікавлення [11]. Серед них, такі праці, як «Україна і українці в «Студії історії» Арнольда Й. Тойнбі» (1956), «Мадярська революція у звіті ООН» (1957), «Суецька війна (*Пригадка у 2-гі роковини*)», «Шевченківське свято Школи українознавства» (1958), «Маркс і Енгельс та московська цензура», «Напередодні війни 1939 року» (1959), «Демократія в Америці», «Коментар до 14 точок президента Вілсона», «Російські революціонери (Міти і дійсність)», «Тривалий мир» (1960), «Соціальна теорія держави і її засновник» (1961), «Мадярська Революція (*Пригадка по шостій роковині*)», «Найвищий суд і молитва в школах», «Праві екстремісти», «Світова держава» (1962), «Візія в житті одиниць і народів» (1963), «Дещо про політичні партії ЗДА» (1964), «Москва все така сама» (1965), «В'єтнамська війна в цифрах», «Китайські дебати в Конгресі ЗДА» (1966), «Конвенція про народовбивство», «Торгівля між ЗДА і ССРСР» (1967), «Москва все така сама», «Теребовля за Української влади» (1968) та багато інших (*всі Нью-Йорк*) (*копії цих праць зберігаються в родинному архіві А. М. Трембіцького*). У цих солідних розвідках він порушував різні актуальні питання суспільно-політичного життя і проблеми діяльності української діаспори та її освітніх інституцій, а також проблеми міжнародного, регіонального чи особистого характеру. Переважно займався студіями з історії Теребовлянщини, але, на жаль, як «людина далекого романтизму», як член «старшої генерації, що проходить мов сон, лишаючи по собі смуток і жаль», не дожив до моменту появи праці з історії рідного краю [2]. Враховуючи його наукові і творчі здобутки, Наукове Товариство ім. Шевченка в 1963 р. прийняло його в звичайні члени [11]. Він головував на багатьох зборах різних товариств українського громадянства, його часто бачили на «усіх імпрезах Метрополії Дітройту», в «міській бібліотеці, де шукав у всіх доступних йому журналах та газетах чи книжках» матеріали для своїх дописів чи розвідок. «Він був готовий з'явитися на кожний поклик, не зважаючи на свій вік» і працював до останнього дня свого життя, хоча з осені 1967 р. часто хворів. Невдовзі перед смертю він казав: «Здається, що життя втікає від мене, а шкода, бо ще так багато хотілося б зробити. Ще так багато хотілося б написати» [2].

1 липня 1968 р. «на 79-му році життя, по довгій та тяжкій недужі, залишивши у смутку дружину Степанію, заміжніх дочок Марію і Володимир у з мужами та п'ятьох внуків» [2; 11], «далеко від Рідної Землі, від любих теребовлян, від славного княжого городу, від мрійливого замку – свідка слави прадідівської, від спокійної річки Гнізни, далеко від старенької церкви спочив д-р А. Заплітний». 6 липня українська громада Детройту відправила на вічний спочинок одного із визначних своїх громадян, Антона Заплітного. Покійного поховано на кладовищі «Моунт Елліот», де над могилою були виголошені прощальні промови, і всі промовці з великою пошаною підкреслювали велику шляхетну і спокійну вдачу, небуденну скромність та працьовитість покійного. Він «працював не для слави, не для особистих користей», а «з любові до свого народу» і в Україні і в США. Тому пам'ять цієї «над усе скромної людини житиме вічно» [2].

Варто також згадати про його дружину Стефанію Заплітну (дів. *Обухівська*), яка народилася 21 вересня 1896 р. у с. Слобідка Струсівська (нині – село Кам'янка Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.). Після закінчення учительської семінарії в Тернополі вчителювала в рідному селі аж до 1919 р., коли її польська влада заарештувала та інтернувала разом із колишніми старшинами і вояками УГА до табору Модлін біля Варшави. Після звільнення разом із чоловіком поселилася в Тернополі, опісля подружжя переїхало до Теребовлі. Тут Стефанія працювала секретаркою в Союзі Українок, захоронці для сиріт, кооперативі «Базар», «Рідній Школі», «Просвіті», вела гігієнічні курси під керівництвом д-ра Воробця. Оселившись в 1949 р. у Детройті, стала членом СУА, тривалий час була секретаркою УККА, а останні 10 років – секретаркою 26 Відділу СУА ім. Ольги Басараб. Померла 25 березня 1971 р. [13].

У радянській Україні великий патріот і славний син української землі Антін Заплітний був проголошений «зрадником», «українським буржуазним націоналістом», його ім'я намагалися викреслити з народної пам'яті, з української історії. І, на жаль, життєві шляхи, суспільно-просвітницька і освітньо-професійна діяльність відомого і талановитого українського адвоката, просвітянина, освітянина і кооператора, члена НТШ Антона Заплітного, ще й досі чекають свого українського дослідника, а його професійна і творча спадщина залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків і краєзнавців.

Джерела та література:

1. Білоус І. Загальні Збори Метрополітального Відділу УККА / І. Білоус // Свобода (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 110. – 11 червня. – С. 3.
2. Брездєнь З. Пам'яті д-ра Антона Заплітного / Зиновій Брездєнь // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 134. – 18 липня. – С. 6.

3. Верес Р. Спогади – важливе історичне джерело / Роман Верес // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 228. – 9 грудня. – С. 2.
4. Воропай О. Мемуарна література / Олекса Воропай // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.
5. Заплітний А. Комітет загальної безпечности в Старокостянтиніві 1918-1920 рр. / Антін Заплітний // Свобода (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 77. – 23 квітня. – С. 3.
6. Заплітний А. Просвіта в Старо-Констянтиніві і Волочиськах / А. Заплітний // Свобода (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 240. – 13 грудня. – С. 2.
7. Заплітний А. Старокостянтинівський епізод в грудні 1919 року / Антін Заплітний // Свобода (Нью-Йорк). – 1958. – Ч. 38. – 27 лютого. – С. 2, 4.
8. Заплітний А. Українська школа в Старо-Констянтиніві / Антін Заплітний // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 63. – 6 квітня. – С. 2.
9. Заплітний Антін // Енциклопедія Українознавства-II. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 2. – С. 746.
10. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О. О. Колобов // Українська біографістика. Збірник наук. пр. Вип. 2. – К. : «РИО», 1999. – С. 201-212.
11. Марітчак О. Д-р Антін Заплітний (В пам'ять друзів) / Олександр Марітчак // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 167. – 11 вересня. – С. 3.
12. Поліщук В. Потреба писати спогади / Віктор Поліщук // Свобода (Нью-Йорк). – 1986. – Ч. 80. – 29 квітня. – С. 2.
13. Посмертні згадки // Наше життя (Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 7. – липень-вересень. – С. 16.
14. Приходько В. «Пабіско» (спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Сіті). – 1952. – Ч. 321. – 2 грудня. – С. 2.
15. Сливинський О. Знаменна подія в Школі українознавства у Дітроїті-Схід / О. Сливинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1963. – Ч. 130. – 12 липня. – С. 2.
16. Трембіцький А. М. Грудень 1919 року в спогадах Старокостянтинівського повітового комісара Антона Заплітного / А. М. Трембіцький // Старокостянтинів і край в україно-руській історії доби XVI – XVIII ст. Матеріали науково-практичної конференції / [редкол. : Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 156-166.
17. Трембіцький А. М. До історії діяльності Старокостянтинівського повітового комісара А. Заплітного (1918-1920 рр.) / А. М. Трембіцький // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник«Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 163-171.
18. Трембіцький А. М. Повітовий комісар Антін Заплітний про Старокостянтинів 1918-1920 рр. / А. М. Трембіцький // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук, праць за матеріалами Всеукр. наук, військово-історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С. 291-294.

ЮЗЕФ РОЛЛЕ – КОРЕСПОНДЕНТ ГАЗЕТИ «КРАЈ»

У повідомленні йдеться про маловідому сферу діяльності знаного подільського історика, лікаря, громадського діяча Юзефа Ролле – співпрацю з Санкт-петербурзькою газетою «Крај».

Ключові слова: *кореспонденція, Юзеф Ролле, Поділля, газета.*

Відомий подільський лікар, історик, громадських діяч Юзеф Ролле (1830-1894) був не лише автором значної кількості історичних творів про Поділля, а й дописувачем до багатьох польськомовних газет, куди надсилав цікаві кореспонденції про економічне, політичне, культурне, санітарне життя Кам'янець-Подільського та Поділля загалом. «Gazeta Warszawska», «Niwa», «Słowo», «Kłosy», «Tygodnik Ilustrowany», «Tygodnik Powszechny», «Kronika Rodzinna», «Крај» – ось неповний перелік періодичних видань, з якими працював Ролле [1, с. 644]. Тижнева газета «Крај» почала виходити у Санкт-Петербурзі у другій половині 1882 року, і практично одразу ж Ю. Ролле почав надсилати до неї свої дописи. Так, вже у шостому номері було надруковано його кореспонденцію з Кам'янець-Подільського під псевдонімом «Dr. A. J.» [2, s. 5]. Співпраця Ролле з газетою тривала до самої його смерті на початку 1894 року.

Пропонуємо Вашій увазі один із дописів Ю. Ролле, який був опублікований у 1893 році і підписаний псевдонімом «Adskriptus» (Адскриптус). Матеріали газетної періодики серед інших історичних джерел мають велике значення для краєзнавчого дослідження окремих населених пунктів. Цікаві подробиці роблять їх цікавими для сучасних краєзнавців.

Джерела та література

1. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.: іл..
2. Крај: Tygodnik polityczno-społeczny. – 1882. - № 6. – 8 (20) sierpnia.

З Поділля, в червні¹

Повені і негода. Врожай. Ярмарок ярмолинецький. Вибори до міської ради закінчені. Некрологи. Шлюби подружні

Жахлива повінь у Галичині і на Буковині частково захопила і російське Поділля. Потерпіли переважно мешканці побережжя Дністра: у Жванці

¹ Друкується за: Крај: Pismo polityczne, społeczne, ekonomiczne i literackie. – 1893. - № 25. – 18 (30) czerwca. – S. 14. Переклад з польської та примітки Василя Черняка.

пішли за водою склади з деревом, у Балтському та Ушицькому повітах затопило реманент селян, містки, садки. Та найбільше сумних звісток доходить до нас з Могилева: в ніч з 27 на 28 травня вода у річці піднялася на 3 сажні² (12 ліктів), затопила передмістя Ставицьке – найбільш залюднену частину міста. 60 будинків зруйновано, кільканадцять десятків родин [залишилися] без даху [над головою], що у момент важкого передновку³ відчувається досить дошкульно. Постраждав і недобудований залізничний міст, так як вода знесла всі дерев'яні риштування. У багатьох місцях пошкоджено Новоселецьку гілку залізниці, отож знову прийдеться чекати на залізничне сполучення Могилева з Бернавою – відстань, здається, невелика, лише 10 верст, та однак прикро. Невже Дністер насправді така примхлива річка, що за довгі роки для її приборкання не спромоглися віднайти відповідних засобів?

Загалом перша половина травня була негожа, опусти⁴ небесні заливали водою ледве не все Поділля; максимум опадів прийшлося на 7-10 травня (за ст. ст.) і, що найдивніше, протягом цього часу одночасно у кількох десятках населених пунктів по всій губернії (за винятком Ольгопольського та Гайсинського повітів) пройшов град, який, на щастя, охопив невелику площу і значної школи не завдав. Варто визнати, що дощі позитивно вплинули на ріст всіякого збіжжя, яке скрізь є дуже гарним і [врожай] має бути чудовим. Коли б не холера, яка особливо вподобала Поділля. Відповідно до запізненого урядового звіту від 16 травня, панувала [вона] у чотирьох повітах: Кам'янецькому (25 населених пунктів), Брацлавському (3), Вінницькому та Ушицькому (по 1). Протягом останнього, охопленого рахунком місяця, зафіксовано 54 нових захворювань. Загальна кількість [хворих] разом з попередніми (45) становить 99 [осіб]. З них видужало 61, померло 17, залишилося [хворіти] 11 [осіб]. Це було б небагато, якби обійшлося без нових захворювань, від яких не можемо позбутися: у самому Кам'янці 5 червня зафіксовано дві смерті, в околицях ще кілька. Врешті, маємо визнати, що така форма повзучої епідемії є найвпертішою і довготривалою. Можливо, застосування санітарних приписів спричинить до її швидкого придушення, оскільки не підлягає сумніву, що бій триває запеклий і, щоб позбутися цієї непроханої гості, не шкодуємо пожертв і зусиль. Однак, Проскурівський повіт епідемія не зачепила, тому і до Ярмолинець⁵ наплив купців є значним. Можемо припустити, що молодий власник, гр[аф] Кс[авери] О[рловський]⁶, докладє зусиль, аби зробити пе-

² Сажень – одиниця вимірювання довжини, дорівнював 2,1336 м, або 7 англійських футів.

³ Переднівок, передновок (діал.) – час перед новим урожаєм (звичайно голодний).

⁴ Опуст (діал.) – шлюз.

⁵ Ярмолинці – містечко Проскурівського повіту Подільської губернії. Нині – районний центр Хмельницької області. Славилася ярмарком, що проходив щорічно з 29 червня по 15 липня.

⁶ Орловський Ксавери (1862-1926) – власник Ярмолинець, після 1917 року – польський посол у Бразилії та Іспанії.

ребування тут зручнішим як для купців, так і для сусідів, які натовпом відвідують вищевказаний ярмарок: перегони, продаж пшениці (на жаль, на пню), поширений в останні скрутні часи, неминуче збирає досить значний легіон халатових капіталістів, які дуже нарікають, що мають обмежуватися малими відсотками; острах взяття лихварських відсотків у надійний спосіб забезпечує карний кодекс, що охоплює їх жахом. Але, попри все, про Америку не думають, [хоча] еміграція з Поділля не припиняється, але ремісники і бідняки, що туди прямують, [часто] не в змозі на [новому] місці знайти роботу, яка б врятувала їх від голодної смерті.

Міська дума в Кам'янці тільки сформувалася, вибори депутатів вже остаточно затверджені, хоч і у неповному складі, що мало місце, зрештою, і в інших містах: обрано тільки 15 депутатів з 18, і лише 3 належать до постійних мешканців [міста]. Що ж до професійного складу: присяжних адвокатів – 3, лікарів – 2, вчителів – 2, чиновників – 6, міських обивателів – 2. Попередня міська дума, правду кажучи, залишила [міську] скарбницю порожньою, навіть з боргом, що становить шість тисяч рублів, але маємо визнати, що місто впорядкували до невпізнання: відкрили його бруківкою, прикрасили парками, вивезли десятки тисяч возів сміття, що було на вулицях, покращили їх освітлення, створили енергійну пожежну варту і т.д. і т.д. А що не зуміли здобути прихильності всіх [мешканців міста], то справа зрозуміла – догодити різнобарвному загалу досить важко. Звинувачували її у тому, що на «жидів оглядалася»; тепер вони, відповідно до нових розпоряджень, усунуті. Побачимо, як нові «батьки міста» будуть давати собі раду?

Відділ некрологів містить одну смерть: в кінці травня відійшов до іншого світу вербовецький¹ пробоць (Ушицький повіт) ксьондз Діонісій Герлецький, дев'яностолітній старик, що понад 30 років працював у бідній парафії, яка складалася лише із селян і міщан (2159 вірян); скромний, ледь знаний, пішов з цього світу. В кінці червня обіцяють бути два шлюби з кола наших відомих землевласників, а саме: у Вовковинцях³ під Проскурівом Станіслава Червінського, дипломованого агронома і землевласника, сина Жигмунта⁴, колишнього маршалка кам'янецького, і Марії з Маковецьких, із Зофією, дочкою Мечислава і Марії з Рогозінських Скібеньовських. Другий, у Лозоватій⁵

¹ Вербовець – нині село Мурованокуріловецького району Вінницької області, центр сільської ради.

² Пробоць – у католицькій церкві священик, який керує парафією. Призначається єпископом.

³ Вовковинці – нині смт Деражнянського району Хмельницької області, центр селищної ради.

⁴ Червінський Жигмунт (Serwiński Zygmunt) (1827-1905) – у 1861 р. маршалок кам'янецького повіту.

⁵ Лозовата – нині село Теплицького району Вінницької області. Належить до Пологівської сільської ради.

(Брацлавський повіт): Анни дочка Мечислава, колишнього мирового судді, і Гелени з Рутковських Регульських, з паном Юзефом Запольським.

Адскріптус⁶

*Шкробот П.М.
м. Хмельницький*

СЕЛО КРЕМІННА (КРЕМЕННА) – ПЕРЛИНА ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Подані матеріали з історії села Кремінна Городоцького району.

Ключові слова: село, Кременна, Кремінна, Городоцький район, Поділля.

Село Кремінна. Воно увібрало в собі слов'янську щедрість, доброту, працелюбність. Природні умови краю, географічне розташування позитивно вплинули на формування сприятливого духовного, соціокультурного середовища, побуту, весь життєвий устрій працюючих, талановитих подолян.

Кремінна (до 1960 року Кременна) – село за 5 км на північний захід від районного центру Городка і 80 км від обласного міста Хмельницького. Населення села складає 850 осіб. Орган місцевого самоврядування – Кремінянська сільська рада.

Кремінна – село високої розвинутої аграрної культури – рільництва, городництва, садівництва, народної агротехніки.

Відомості про Кременну знаходимо в працях Ю.Сіцінського, В.Гульдмана, С.Хлібовського. Існують відомості, що саме тут – в роздолинні від річки Смотрича на берегах звивистої річечки з милозвучною назвою Лісоводка в давні часи знайшли притулок перші поселення Кременної. Село утворилось з п'ятьох хуторів, які до цього часу не змінили їх топонімічну назву сільських околиць. Один хутір називається Березена, другий – Горбанівка, третій – Запольщина, четвертий – Шкроботи і п'ятий – Шиянці. На думку автора, с.Кременна ймовірно заснована в кінці XV ст. – на початку XVI ст. Адже в покажчику перших історичних відомостей зазначаються дати про заснування (першої згадки) поселень, які близькі по території до села. Зокрема, вказується: Городок (1392 р.), Купин (1407 р.), Чорніводи (1407 р.), Бедриківці (1493 р.), Скіпче (1493 р.), Яромирка (1493 р.), Клинове (1565 р.), Лісоводи (1583 р.). А це дає підставу припустити ймовірність заснування Кременної близько 1493 р.

⁶ Адскріптус (пол. Adskriptus) – один із псевдонімів Юзефа Ролле (1830-1894) – відомого подільського лікаря, історика, громадського діяча.

Щодо походження назви села Кременна, то існує кілька легенд. Одна з них походить від назви дикорослої трави «білокопитник», яка широко поширена в місцевості. Кремена – лікарська рослина, яка використовується для лікування багатьох недуг (вогнепальних, променевих, гнійних ран). Крім того, застосовуються від пропасниці, задишки, подагри. В давнину коренем кременої лікували чуму. Отже, чудодійні властивості трави люди перенесли в назву села, яка зцілює своїми цілющими християнськими цінностями, невтомною хліборобською працею, безмежною любов'ю Батьківщині. Кажуть про таке, що назву «Кремена» село нібито отримало від непохитного протистояння татарським набігам, оскільки стояло, на так званому, Чорному Шляху (Княжий Тракт, Татарський шлях в XVIII-XIX ст. простягався вздовж західного схилу Товтрів). Це був головний шлях, яким татари везли ясир з України та Польщі. Але які б не були легенди, нелегку долю Кременної творили люди – тверді як кремій, духом і тілом, безмежно працьовиті, гречкосії, великі патріоти землі рідної, осяяні високим гуманізмом православної віри.

Креміна (Кременна) – одне з найчарівніших подільських місць, освячених неймовірною божою природною красою подільських місць гір Медоборів (Товтрів).

Про глибинні історичні витки краю засвідчують чимало пам'яток минушини. Біля села трапляються знахідки епохи міді-бронзи.

Від Сатанова до Кременної, через поля с.Лісоводи та біля інших населених пунктів Хмельниччини аж до Дністра проходять, так звані, Троянові (Змієві) вали, започатковані в I-II ст. н.е. Землі теперішньої Кременної, як частина Подільського краю, в XIII ст. зазнала пограбувань від татаро-монгольських полчищ. У 1362 р. Поділля перейшло під владу литовців. У 1434 р. тридцятирічна польсько-литовська боротьба завершилась приєднанням Поділля до Польщі. Отож, Городоччина та Кременна входять до Подільського воєводства, центром якого стає Кам'янець-Подільський.

Нелегкі часи Поділля, в тому числі і Кременна, пережили у продовж 300-літнього періоду польсько-католицького панування. Заборонялась українська культура, українська мова, православна віра, народні традиції, звичаї, обряди. Феодальний, національний, релігійний гніт викликав опір народу. Мешканці Кременної як і всі подоляни брали активну участь у боротьбі за свою волю і православну віру.

В 1793 р., після другого поділу Польщі, край захопили нові поневолювачі – російський царизм. У складі Подільської губернії с.Кременна ввійшла до Городоцького повіту, а після його скасування – до Кам'янецького повіту.

Кріпосницький гніт у першій половині XIX ст. був надзвичайно важкий. Поворотним моментом у житті сільського населення Поділля, в тому

числі Кременної, став 1861 р., коли царська влада ліквідувала кріпосництво. Але ця реформа була частковою, адже не вирішила злободенних питань більшості селян.

Серед значних подій XIX ст. в Кременній – будівництво у 1855 р. кам'яної церкви Святого Хреста. Першим православним священником в ній був Гаврило Сніжинський. З 1861 р. у селі почала діяти двокласна церковно-парафіянська школа.

Нелегки видався для краян, селян Кременної, період початку XX ст. Після повалення 1917 р. царського самодержавства, в Кременній, як і в інших селах Поділля, розгорнулася боротьба за створення нових органів влади. На початку грудня 1917 р. в селі була встановлена радянська влада, створено виконавчий та земельний комітети. Невдовзі розгорнулись події, пов'язані з створенням Української Народної Республіки. Певний час в Кременній діяла національно-визвольна група, якою керував Тютюнник (Карий). Згодом у селі та навколишніх населених пунктах діяли повстанські загони під командуванням Якова Гальчинського (Орла).

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) село Кременна, як і низка інших населених пунктів Городоцького, Сатанівського, Юринецького, Чемеровецького і Волочиського районів, до 1939 р. мали особливий режим, адже знаходились у прикордонні. Адже за Ризьким мирним договором (1921 р.), укладеним між РСФРР і УСРР та Польщею, західна частина України відійшла під владу Польщі та по річці Збруч був встановлений державний кордон.

Не минула Кременну і кампанія колективізації селянських господарств, яка почалась в 1920-х роках, а з 1929 р. – примусова суцільна колективізація. Колгосп «Червоний трактор» в с.Кременна створено 1930 р. До складу колгоспу входило 890 членів з 378 домогосподарств. Колгоспу було вручено державний акт на вічне користування 1597 га орної, 22 га сінокосів і 10 га інших земельних угідь.

Складовою частиною колективізації стало розкуркулення. У Кременній, зокрема, були розкуркулені селяни-одноосібники Волос Євдокія Макарівна, Волос Микола Кирилович, Волос Віра Миколаївна. Їхнє майно розпродано, а сім'ї вислані за межі області.

Не минуло Кременну і страшні 1932-1933 роки голодомору. В селі від голоду потерпіло майже 780 чоловік. На пам'ять про жахливі роки у селі встановлено пам'ятний хрест. На долю односельчан випали і репресії 1937-1938 рр. З архівних документів відомо, що 4,7 тис. осіб, вихідців з території сучасної Хмельницької області, різних вікових категорій були вислані в Соловецькі табори на будівництво Біломорканалу. Серед них були родини з Кременної: Бельського Тимофія Івановича, Гуменюка Григорія Філімоновича, Гуменюка Микити Івановича, Кравця Леонтія Федоровича,

Сухорука Григорія Єфімовича, Сухорука Івана Яковича, Шкробота Петра Григоровича. Доля цих сімей була трагічна. Відповідно до законодавства України цих людей, як і інших репресованих було реабілітовано.

Важкі роки для мешканців села видалися в період Другої світової війни. Село Кременна перебувало під нацистською окупацією з 1 липня 1941 р. по 25 березня 1944 р. і входило до Ярмолинецького гебітцкомісаріату. Загальні втрати, нанесені окупантами колгоспу с.Кременна, склали 18 млн. 938 тис. 313 крб. Великі втрати понесли і індивідуальні господарства. Подоляни з перших днів війни брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів. В цих рядах були і мешканці села Кременної. На Кременянських хуторах діяла антифашистська група, яку очолював Павло Осика. Окупанти у 1942 р. розстріляли його, його матір і двох синів. За участь в партизанському русі нацисти в квітні 1943 р. спалили міських жителів Кременної: Осика Якилину Павлівну, Осика Павла Філімоновича, Осика Варвару Семенівну, Осика Івана Павловича, Космана Петра Микитовича, Космана Василя Микитовича. Патріотам встановлено пам'ятник на місцевому цвинтарі та пам'ятний знак біля хутора. Не повернулися з війни, загинули в боях з ворогом 221 кременян. На каторжні роботи в Німеччину із Кременної окупанти вивезли 220 осіб. Жителька Кременного Дмитрук Марія Антонівна була розстріляна за спробу втекти з концтабору.

Городоччина, с.Кременна знаходилися в самому пеклі Проскурівсько-Чернівецької операції 1-го Українського фронту під командуванням Г.Жукова. Бої за звільнення нашого краю вели війська 1-ї гвардійської і 3-ї танкової армій. 25 березня 1944 р. частина 9-го механізованого корпусу 3-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту визволили м.Городок, Лісоводи, Кременну.

3 травня 1944 р. в селі діяла сільська рада, яку очолював Ферун Андрій Семенович. Депутатами були: Садовський Федір, Швець Максим, Садовський Митрофан, Мельник Ольга, Ямборко Ксенія, Шімків Григорій, Воротний Степан. У післявоєнний період в селі функціонували колгоспи «Червоний трактор», ім.Кагановича, ім.Кірова. А головами колгоспу працювали: Степан Воротний, Поворознік Петро, Шімков Григорій.

Нелегким видалось життя кременян і в післявоєнний період. Через величезні втрати на війні чоловіків головний тягар роботи на селі взяли на себе жінки, діти, старики. Приходилось поля копати вручну лопатами, орати коровами. Про це яскраво розповіла районна газета «Стахановські темпи» (29 березня 1945 р.).

Разом з тим, період кінця 1940-х – початку 50-х років був сповнений великим ентузіазмом. А це сприяло успіхам сільськогосподарських виробників. Історичною подією для жителів с.Кременної став 1958 р., коли колгосп ім.Жданова об'єднався з колгоспом «Україна» с.Лісоводи.

Це дало позитивні результати. За короткий період урожайність зернових і технічних культур на землях с.Кременної подвоїлась, а продуктивність тваринництва зросла більш як у 3 рази.

Широкими темпами велось господарське і культурно-соціальне будівництво. В селі Кременній побудовано комплекс по відгодівлі свиней, корівники. Прикрасою села стали приміщення школи, Будинку культури, торговельних точок. Заасфальтовано дороги, проведено водопровід.

В результаті реформування агрофірми «Україна» 26 січня 1990 р. в с.Кременна створено колгосп ім.Ткачука. Головою колгоспу обрано Рогу Василя Олексійовича. 1992 р. колгосп ім.Ткачука реорганізовано в колективне сільськогосподарське підприємство ім.Ткачука. А 16 лютого 1997 р. на його базі створено приватну орендну спілку «Кременянська», яка успішно діє в сучасних умовах.

На території сільської ради зараз орендує землі сільськогосподарський холдинг «Мрія». Працює комплекс по вирощенню свиней. Правда, односельчани виступають за поліпшення екологічної обстановки при роботі на цьому об'єкті. Працюють в селі і фермерські господарства, які очолюють Якимець Олександр, Ямборко Олександр, Поворознік Микола, Горбатий Олександр, Парамей Микола, Баран Микола, рога Василь, Гуменюк Микола.

Гордість і слава села – це люди: двічі Герой Соціалістичної Праці Григорій Іванович Ткачук, Іван Васильович Пробитий, Герой Соціалістичної Праці, зав.відділком с.Кременної, Василюк Валентина Федорівна, Герой Соціалістичної Праці, доярка, Сірий Василь Якович, Герой Соціалістичної Праці, бригадир тракторної бригади, колишній голова первинної ветеранської організації.

Село Кременну прославили і односельчани: Козачишина Ніна, Любас Михайло, Голка Анісія, Ямборко Василь, Шупер Петро, Волос Григорій та інші, які попрацювали в селі все своє трудове життя. За працю вони нагороджені орденами і медалями, їм вдячні сьгоднішні покоління.

Про людей села, колишніх і сьгоднішніх, їх добрі справи читачі ознайомляться з історичного видання, яке готується до друку. В ньому чимало є матеріалів спомину про трудові будні односельчан, колишніх керівників села та багатьох мешканців.

Зокрема, Орлов Володимир Іванович, голова сільської ради сіл Кременна – Лісоводи (1979-1986 рр.) розповів про добрі справи жителів села. Він зазначив: – Хоча я народився не в селі Кременній, але воно для мене було і є рідне. Тут я пізнав секрети хліборобської праці, а головне – зустрів людей-трудолюбів, які прищепили мені на все життя повагу до селянського буття. – Сьогодні, відзначає Володимир Іванович, працюючи в Лісоводському училищі, де готуються спеціалісти для сільського господарства, я передаю досвід роботи трудівників села молоді.

Добрі спомини про село виразив і Петро Пилипович Ямборко, який народився в селі, а потім став головою Бедриковецької сільської ради і ніколи не поривав зв'язку з селом. – Рідна і мила, ти моя батьківщино – Кременна – пише він.

І визнання любові до малої батьківщини виражають і інші вихідці з села. Олег Микитович Шаварський, актор Київського драматичного театру ім.Івана Франка, професор, зав.кафедрою визнав: – Спогад про село – для мене найдорожче.

Село, його люди були причетні до найважливіших подій, що відбулися в країні, в тому числі афганській війні. Брала участь в ній уродженці Кременної: Адам Чикал, Микола Косман, Петро Сірій, Микола Поворознік, Ігор Шкробот, Володимир Дмитрук, Олександр Кравець.

У неоголошеній війні на сході України брали участь вихідці з Кременної: Сергій Косарич, Олександр Романишин, Віктор Волос, Василь Осика, Анатолій Кривий, Михайло Чепко, Григорій Гуменюк, Олександр Якимець, Віктор Парамей, Михайло Івашко, Віктор Любас, Дмитро Волянський, Олег Роженьюк.

Крила в житті лебедині нам рідна школа дає – так по-праву оцінюють свою школу мешканці села. Історія школи нараховує не одне десятиліття. У 1861 р. у селі відкрилась церковно-парафіяльна школа. В 1882 р. в школі навчалось 17 дітей. 1892 р. земство побудувало в селі приміщення початкової школи, в якій навчалось 29 учнів. Надалі школа пережила важкі історичні періоди свого функціонування. Нове приміщення школи було побудоване 1987 р.

З 2002 р. уже 15 років школу очолює талановитий педагог і вмілий організатор навчально-виховної роботи Дорога Ганна Василівна. Зараз в школі навчається 85 учнів, педагогічний колектив 17 вчителів.

Разом з школою вагомий внесок у духовний розвиток дбають культосвітні заклади села, а очолюють їх великі ентузіасти Володимир Садовський та Любов Сішук.

А ще цей край багатий на родинні традиції. – Село Кременна – мій оберег – розповідає колишня мешканка села Антоніна Василівна Данилюк. – Тут для мене все дороге і близьке...

Цікаві, повчальні і розповіді про сім'ї Банасів Олександра Яковича та Олександрів Костянтинівни, Каплун Юрія Миколайовича та інших. Сьогодні село Кременна, попри всі труднощі, виживає. Тут здійснюється чимало для того, щоб залишитись оберегом селянського буття. Сьогодні Кременнянську сільську громаду очолює Воронина Таїсія Олексіївна. Вона зуміла налагодити роботу сільського парламенту. Тут вдалось чимало зробити для забезпечення стабільно-культурного життя мешканців. Особливо

увагу приділяється ветеранам, інвалідам, вдовам, малозабезпеченим од-носельцям.

Використана література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. К., 1971.
2. Ордена Леніна колгосп «Україна». Львів: Каменяр, 1977.
3. Б.Грищук. Григорій Ткачук: «Легенда і дійсність». К., 2004.
4. П.Слободянюк. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.). Кам'янець-Подільський, 2007.
5. Книга скорботи України, Хмельницька область. Хм.: Поділля, 2003.
6. Книга пам'яті України, Хмельницька область. Хм.: Поділля, 1995.
7. Реабілітовані історією. Хмельницька область. Хм., 2009.
8. П.Слободянюк. Місцеве самоврядування Хмельниччини. Хм.: Поділля, 2004.
9. В.Олуйко, П.Слободянюк. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Хм.2005.
10. А.Крилов. Населенные места Подольской губернии, Каменец-Подольск, 1905.
11. Труды Польского епархіального историческо-статистического комитета. Вып.9 / Под. ред. Евфима Сецинского. Каменец-Подольск, 1901.
12. Б.Теленко, «Соловецкий мученик Поділля». Кам'янець-Подільський: Медобори, 2017.

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2017 РОЦІ

Хмельницька міська організація НСКУ станом на 01.12.2017 р. нараховує 62 особи, з них 6 докторів наук, 29 кандидатів наук, 4 старші викладачі вузів обласного центру. В складі міського краєзнавчого осередку 34 освітяни, 18 представників культосвітніх установ, 2 священнослужителі, решта представляють інші установи.

Протягом 2017 р. троє членів вибули: двоє у зв'язку із зміною місця проживання, один – в зв'язку із смертю.

Науковий і творчий потенціал міської організації НСКУ протягом 2017 р. значно зріс, було опубліковано 340 наукових статей, видано 10 монографій та навчальних посібників, 26 науково-методичних розробок, проведено 43 науково-краєзнавчі конференції, круглі столи, симпозиуми, історико-краєзнавчі читання. Важливими віхами в діяльності міських краєзнавців стали випуск чергових 10-12 науково-краєзнавчих збірників «Хмельницькі краєзнавчі студії», заснування премії міської організації НСКУ імені Євгенія Назаренка, першим лауреатом якого став Юрій Блажевич, активна участь в організації і проведенні міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій в Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, Києві, Вінниці, Меджибожі, Сатанові, Чернівцях, Барі, Мурованих Курилівцях, Могилів-Подільському, в багатьох різноманітних виховних заходах, присвячених пам'ятним і ювілейним датам та подіям в історії краю і України. Згідно з Указом Президента України від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 рр.» члени міського осередку взяли активну участь в наукових форумах, присвячених цим подіям в Хмельницькій обласній науковій бібліотеці, історико-архітектурному заповіднику «Межибіж», Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику, Хмельницькому міському музеї, гуманітарно-педагогічній академії, Красилівському районному будинку дитячої творчості тощо.

7 листопада 2017 р. в обласному центрі відбулася науково-практична конференція «Події Української революції 1917-1921 років у Проскуріві»,

яка розставила нові акценти історії УНР в тодішньому повітовому центрі Проскуріві. Учасники краєзнавчого форуму обговорили шістнадцять доповідей про суспільно-політичні процеси в цьому місті у добу Української Центральної Ради, про діяльність Михайла Грушевського та Симона Петлюри в прокурівський період, трагедія Петра Болбочана, долю місцевих політичних і громадських діячів Трохима Верхоли, Сергія Кисельова, Костя Місевича. В роботі конференції взяли участь і підготували доповіді члени міського краєзнавчого осередку Сергій Єсюнін, Віктор Адамський, Світлана Маркова, Анатолій Трембіцький, Володимир Островий, Юрій Блажевич та ін.

Варто також зазначити, що в рамках відзначення вікопомної події на залізничному вокзалі обласного центру було відкрито меморіальну дошку Михайлові Грушевському, який неодноразово перебував на Подільській землі, зокрема й в Проскуріві (автор пам'ятної дошки скульптор Роман Албул).

Третина краєзнавців обласного центру 22 червня 2017 р. взяли участь в установчих зборах і стали засновниками Хмельницького обласного церковно-історичного комітету, відродивши практику діяльності таких громадських організацій другої половини XIX - 20-х років XX ст. Метою цього комітету є пошук, збирання, зберігання та використання документів, документальних творів та видань у яких відображено церковну історію у всіх її ідеологічних та політичних ракурсах, організує і проводить пошукову роботу у архівах, музеях, бібліотеках, відтворює у копіях матеріали, що стосуються церковно-історичної проблематики, здійснює видавничу, наукову, науково-популярну та просвітницьку діяльність, члени комітету беруть активну участь у науково-дослідних конференціях, семінарах, нарадах, церковно-історичних та краєзнавчих читаннях та підтримують творчі зв'язки із засобами масової інформації. На майбутнє, після юридичної реєстрації, планується випуск часопису «Церковно-історичний вісник Поділля-Хмельниччини» (двічі на рік).

Члени міського краєзнавчого осередку взяли активну участь у проведенні чергової звітно-виборної конференції обласної організації НСКУ, яка відбулася 10 жовтня 2017 р. на базі обласної наукової бібліотеки. Необхідно відзначити, що членами правління обрано 15 краєзнавців обласного центру, а Ю. Блажевич та В. Адамський обрані відповідно заступником голови та відповідальним секретарем Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

В останні роки, зокрема й в 2017 р., активізувалася робота обласного клубу «Краєзнавець» при краєзнавчому відділі обласної наукової бібліотеки, в заходах якого беруть участь краєзнавці міста. Так, наприклад, тільки в 2017 р. проведено засідання, присвячені 100-річчю Української революції

1917-1921 рр., вшануванню пам'яті видатних земляків, священнослужителів, церковних істориків Мелетія Смотрицького, Михайла Орловського та Іоанікія Полонського (першого архіпастиря Подільської православної єпархії), обговоренню книги краєзнавця, журналіста, письменника Володимира Шевченка «Ой народився Кармалюка в селі на Поділлі».

Протягом року більшість наукових досліджень членів НСКУ були спрямовані на збір, аналіз та висвітлення історико-краєзнавчих та біо-бібліографічних матеріалів до майбутнього енциклопедичного видання «Хмельниччина», на розкриття історико-педагогічних проблем, що постали на сучасному етапі перед освітянською галуззю, що привело до створення і публікації «Енциклопедії освіти Хмельниччини», керівником авторського колективу став краєзнавець, доктор педагогічних наук, професор, ректор обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Віктор Євгенович Берека.

Краєзнавці-представники вищих навчальних закладів обласного центру продовжували працювати над розробкою та публікацією курсів лекцій та семінарських занять, програм самостійної роботи студентів, практичних курсів, узагальненні та висвітленні передового педагогічного досвіду, результатів педагогічної практики тощо. Необхідно зазначити, що більшість цих розробок пов'язані з краєзнавчим матеріалом.

У 2017 р. низка членів міського краєзнавчого осередку взяли активну участь в програмах обласної телерадіокомпанії «Поділля-Центр» та «33 каналу», «Терра Хмельниччина», «Вулицями рідного міста», «Невідомий Проскурів», «Містичне Поділля». Варто відзначити цікаві телевізійні та радіовиступи О. Дацюка, Ю. Блажевича, О. Погорільця, І. Западєнка, В. Захар'єва, С. Єсюніна, В.Байдича, В.Галатиря, Ю.Олійника та інших.

Варто також зазначити, що згідно з рішенням VI з'їзду краєзнавців України про започаткування в 2017 р. відзначення Дня краєзнавця України щорічно в останню неділю травня, в обласній науковій бібліотеці відбулось урочисте зібрання та вшанування гідних членів міського краєзнавчого осередку. В урочистостях взяли участь голова обласної організації НСКУ доктор історичних наук, професор Л. Баженов, його заступник доктор історичних наук, професор В. Прокопчук, представники громадських та наукових установ обласного центру. Низка членів міської організації (Адамський В.Р., Айвазян О.Б., Байдич В.Г., Берека В.Є., Блажевич Ю.І., Галатир В.В., Григоренко О.П., Галус О.М., Дацюк О.А., Западєнко І.В., Захар'єв В.А., Єсюнін С.М., Ільїнський В.М., Кузіна Б.С., Маркова С.В., Майнгардт-Гоголь Н.М., Мельник В.О., Місінкевич Л.Л., Мороз В.С., Олійник Ю.В., Роздобудько А.Г., Слободянюк П.Я., Стрельбицька Н.І., Таньчук Т.М., Тарчевська В.Б., Трембіцький А.М., Церклевич В.С., Шпаковський С.М.) були відзначені Почесними грамотами обласної та міської

організації краєзнавців та Подяками правління Національної спілки краєзнавців України.

29 листопада 2017 р. на базі Хмельницького обласного державного архіву спільно з міською організацією НСКУ було проведено круглий стіл «Репресоване духовенство Поділля у ХХ ст.», в якому взяли участь представники православних, католицького, греко-католицьких, іудейських та протестантських релігійних конфесій, краєзнавців, викладачів вузів обласного центру, архівні працівники і представники засобів масової інформації. На засіданні круглого столу відбулась відкрита розмова про політичний терор над ієрархами і віруючими різних конфесій і 20-30 роки ХХ ст. в Україні, зокрема й на Поділлі. На завершення було прийнято рішення про продовження проведення досліджень в цьому напрямі і організацію конференцій і наукових круглих столів з цієї тематики.

В обласному центрі за останній період сформовано декілька потужних краєзнавчих осередків: в гуманітарно-педагогічній академії, обласних бібліотеках, державному архіві Хмельницької області, обласному краєзнавчому музеї, університеті управління та права, інституті МАУП, інституті післядипломної педагогічної освіти, у відділі охорони пам'яток історії та культури, кооперативному торговельно-економічному інституті.

* * *

Так, наприклад, до складу краєзнавчого осередку **Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії** входять два доктори наук (Шоробура І.М., Галус О.М.), 7 кандидатів наук (Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Барташук Л.Ю., Красносілецький Д.П., Кришук Б.С., Маховська С.В., Островий В.М.), 2 старших викладачі (Ільїнський В.М., Халайцан В.П). Важливими складовими частинами історико-краєзнавчої роботи в академії є проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, круглих столів, проблемних семінарів, наукових симпозіумів, засідань краєзнавчого гуртка, організації туристично-екскурсійних поїздок до пам'ятних місць, історико-архітектурних ансамблів і пам'яток, проведення майстер-класів з різних видів декоративно-прикладного мистецтва, виставок тощо. Академія плідно і творчо співпрацює в галузі історико-краєзнавчих та етнографічних досліджень з низкою вузів та культурно-освітніх установ України, нашого краю і зарубіжжя.

Краєзнавча робота в академії ведеться на всіх факультетах та кафедрах, а також під час педагогічної практики студентів в школах, дитячих закладах та позашкільних установах міста та області. В академії створено музей історії закладу, музеї-лабораторії В. Сухомлинського і М. Дарманського, музей-лабораторію народознавства, музеї геральдики та дошкільної освіти. Так, наприклад, викладач Ільїнський В.М., член краєзнавчого осередку, голова обласного відділення Українського геральдичного товариства, є автором більше 80-ти

гербів міст і сіл України, зокрема й майже всіх районів і районних центрів та великих населених пунктів краю. Важливим напрямком науково-краєзнавчої роботи є підготовка і захист дисертаційних досліджень з цієї проблематики, виступи на передачах телерадіокомпанії «Поділля-центр» (Блажевич Ю.І., Красносілецький Д.П., Шоробура І.М.). Вуз виступає ініціатором проведення щорічних науково-практичних конференцій під рубрикою «Духовні витоки Поділля». У 1912 р. видання було присвячене видатним жінкам краю, в 2013 р. – видатним педагогам краю, у 2014 р. – пройшла чергова всеукраїнська конференція «Духовні витоки Поділля: видатні митці краю». В 2015 р. така конференція була присвячена видатним науковцям Хмельниччини, а у 2016 р. проведено наукове зібрання до пам'ятної дати організації і проведення просвітянської роботи на Поділлі. У 2017 р. проведено конференцію «Духовні витоки Поділля: Церква і видатні релігійні діячі краю». У 2018 р. заплановано проведення такого наукового форуму до 100-річчя Української революції 1917-1921 рр. та участі в ній політичних і громадських діячів краю.

Протягом 2017 р. також були проведені всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції, круглі столи для аспірантів, молодих вчених та студентів вишів України і краю, присвячених сучасним історико-педагогічним дослідженням в Україні, актуальним питанням мистецької педагогіки, тижням науки в гуманітарно-педагогічній академії, ролі і місця студентської молоді в сучасних реаліях. Так, наприклад, в гуманітарно-педагогічній академії в 2017 р. проведені актуальні конференції «Сучасні педагогічні дослідження в Україні», «Проблеми початкової освіти: науковий пошук студентів», «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі ВНЗ», «Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: роль і місце в історії краю» тощо. Починаючи з 2006 р. в академії щорічно проводяться «Педагогічні читання пам'яті М.М. Дарманського». Краєзнавці кафедри суспільних дисциплін академії (Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Красносілецький Д.П., Островий В.М.) протягом 2015-2017 років провели дві спільні Інтернет-конференції з суспільниками Харківської гуманітарно-педагогічної академії щодо проблем патріотичного виховання студентської молоді в сучасних умовах. В грудні 2017 р. проведено науковий симпозіум «Українська революція 1917-1921 рр. і Подільський регіон» для викладачів суспільних наук вузів обласного центру. В травні 2017 р. відбулась міжвузівська конференція «Вплив ідей Реформації на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки».

Для наукових досліджень в гуманітарно-педагогічній академії зареєстровано фахові видання «Педагогічний дискурс», «Філологічний дискурс», «Актуальні питання мистецької педагогіки».

Протягом поточного року кількісно і якісно зріс краєзнавчий осередок в **Хмельницькому інституті МАУП**. Нині там працюють і займаються

науково-краєзнавчою діяльністю О. Дацюк, В. Парандій, С. Причишин-Кліновський, А. Трембіцький.

Так, наприклад, активно працюють кандидати богословських наук Дацюк О.А. (секретар Хмельницької єпархії УПЦ, зав. кафедрою українського православ'я та теології) і Причишин-Кліновський С.М. (священнослужитель), які не тільки читають лекції та проводять семінари з християнської тематики, а й беруть активну участь в різноманітних наукових заходах вишів та культурно-освітніх установах обласного центру і є організаторами Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Історія, культура та освіта: християнський вимір», основна тематика яких спрямована на дослідження духовно-релігійних процесів на теренах Поділля і Південно-Східної Волині, висвітлення становлення і розвитку церковно-історичного краєзнавства на Поділлі, повернення із забуття церковних діячів краю всіх історичних періодів, діяльності духовних навчальних закладів, добродійної діяльності церкви на сучасному етапі, вивчення історії культових споруд, монастирів тощо. Члени краєзнавчого осередку інституту МАУП, водночас діючі клірики єпархії, проводять значну катехизаторську, освітню і духовно-просвітницьку діяльність не тільки в стінах закладу вищої освіти, а й в православних храмах обласного центру і Хмельницької єпархії. Так, наприклад, Дацюк О.А. очолює єпархіальний відділ з катехизації і освіти, а також обласний осередок Всеукраїнського православного педагогічного товариства, членами якого є викладачі закладів вищої освіти та шкіл, спортивні діячі, працівники соціальної і культурної сфер, церковники, журналісти. Протягом 2017 р. краєзнавці-духівники займалися аналізом, узагальненням і поширенням передового досвіду духовно-моральної і релігійної просвіти молоді, розробкою рекомендацій щодо використання духовно-морального потенціалу в роботі з віруючими та священнослужителями. В поточному році продовжувалась робота щодо запровадження в навчальні заклади предмети «Біблійна історія і християнська етика». З цією метою було налагоджено співробітництво з Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, водночас здійснювалося методичне керівництво викладання аналогічних предметів в недільних школах єпархії, проводились постійні консультації для журналістів і режисерів православних телевізійних і радіопрограм тощо.

Для покращення просвітницької роботи і подальшої взаємодії в справі духовної просвіти з державними і приватними навчальними закладами, як це вже зазначалось, з березня 2004 р. почав діяти обласний осередок Всеукраїнського православного педагогічного товариства який очолює О. Дацюк. Основною сферою діяльності цього формування є активна пропаганда і поширення педагогічних розробок православних учених в галузі

освіти і виховання учнівської та студентської молоді, участь в культурно-просвітницьких заходах різних рівнів, організація і проведення науково-практичних та методичних зібрань щодо добродійних вечорів та конференцій релігійно-світської тематики, круглих столів, виставок тощо. Варто також відзначити активну участь духівників-краєзнавців у щорічних Всеукраїнських науково-краєзнавчих конференціях «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ – початку ХХІ ст.». Водночас необхідно зазначити, що таких конференцій вже відбулося 17 і основним організатором цих наукових зібрань є кандидат історичних наук, доцент, член НСКУ, директор Хмельницького економічно-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ» МАУП» В. Парандій.

Останнім часом поживалась краєзнавча робота в **Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної роботи** (Берека В.Є., Очеретянка В.І., Маркова С.В.). В 2017 р. тут проводилась чергова щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція щодо активізації патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в Україні та на Хмельниччині, становленні та розвитку педагогічної освіти і освітньої галузі нашого краю в історичному та сучасному вимірах. На базі інституту постійно проводяться олімпіади, курси підвищення кваліфікації для вчителів історії, суспільствознавства, педагогів-вихователів, організуються історико-краєзнавчі читання, видається значна кількість методичної та науково-популярної літератури для педагогічних працівників, збірки наукових праць тощо. В рамках відзначення 75-річчя заснування цього закладу тут було відкрито і презентовано музей історії освіти на Хмельниччині, який визнано одним з найкращих в Україні і який постійно поповнюється новими історико-педагогічними розвідками дослідженнями щодо освітньої сфери нашого краю.

Однак одним з найбільших досягнень краєзнавців і членів колективу інституту післядипломної педагогічної освіти, як вже зазначалось, є кількарічна плідна робота над створенням «Енциклопедії освіти Хмельниччини» під керівництвом ректора, доктора педагогічних наук, професора, члена НСКУ Береки В.Є. Ця енциклопедична праця вийшла в світ у 2017 році і стала першою ластівкою для створення в майбутньому енциклопедичного словника «Хмельниччина».

Активізувала свою історико-краєзнавчу діяльність **наукова бібліотека Хмельницького національного університету** (директор Айвазян О.Б., кандидат історичних наук, член НСКУ). У 2017 р. проведено наступне:

Просвітницькі заходи для студентів:

·1. 24 січня в ефірі обласного радіо FM 104,6 інтерв'ю про роботу Держархіву Хмельницької області у 2016 році. Філія ПАТ «Національна

суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 35 хв.

2. 23 травня в ефірі обласного радіо, в циклі передач «Терра Хмельниччина» радіопередача до 95-ти річчя архівної справи на Хмельниччині. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 30 хв.

3. 28 листопада в ефірі обласного радіо, в циклі передач «Особистості» радіопередача про директора архіву Байдича В.Г. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 30 хв.

4. 24 грудня в ефірі обласного радіо радіопередача з нагоди Дня працівників архівних установ. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 30 хв.

Олійник Ю.В., Галатир В.В.

5. 20 травня в ефірі обласного радіо FM 104,6 виступ до Дня Європи в Україні. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 5 хв.

6. 23 серпня в ефірі обласного радіо FM 104,6 виступ до Дня Незалежності України. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 5 хв.

Олійник Ю.В.

7. 31 травня в ефірі обласного радіо, в циклі передач «Терра Хмельниччина» прозвучала передача «Давні архіви Поділля» до 95-річчя архівної справи на Хмельниччині. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 25 хв.

8. 25 листопада в ефірі обласного радіо прозвучала передача «Голодомори в Україні в ХХ ст.» Філія Публічного Акціонерного Товариства «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 25 хв.

Галатир В.В.

9. 21 червня в ефірі обласного радіо, в циклі передач «Терра Хмельниччина» прозвучала передача «Архівна справа на Поділлі в добу УНР» до 95-річчя архівної справи на Хмельниччині. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 25 хв.

10. 19 вересня в ефірі обласного радіо прозвучала радіопередача до Дня партизанської слави. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 25 хв.

Телепередачі:

період підготовлено 5 телепередач:

Байдич В.Г.

1. 28 січня в циклі телепередач «Тема» прозвучав виступ до Міжнародного дня Пам'яті жертв Голокосту. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 30 хв.

2. 13 жовтня в циклі телепередач «Архівна Одісея» (м. Одеса) прозвучало передача на тему: «Науково – публікаційна робота державного архіву Хмельницької області».

Одеська телерадіокомпанія «Град» (25 хв).

3. 24 грудня в сюжеті новин прозвучала інформація з нагоди Дня працівників архівних установ. Філія ПАТ «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Національна суспільна Телерадіокомпанія України» «Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр», 5 хв.

Олійник Ю.В.

4. В сюжеті новин міської телекомпанії прозвучала інформація щодо історичних назв вулиць м. Хмельницького під час засідання топонімічної комісії. 24 травня 2017 р., Муніципальна телерадіокомпанія «Місто», 3 хв.

За звітний період підготовлено та видано 9 видань:

1. Спільно із О.М. Завальнюком. Володимир Байдич: щирий українець, патріот, науковець і професіонал – управлінець (до 60-річчя від дня народження) / О.М. Завальнюк. – Хмельницький, 2017. – 52 с. Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 16.

2. Спільно з В. Новаком монографію «Жуків на Славутчині» Новак В. Жуків на Славутчині/В. Жуків. – Хмельницький, ФОП А.А., 2017. – 284 с.

3. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» // ред.кол.: Байдич В.Г. (гол.ред.), Олійник Ю.В. (заст. гол.ред.) Галатир В.В. (відп.ред.). Хмельницький: ФОП Стрихар А.М. 2017. 345 с.

4. Спільно з Байдич О.В., Байдич В.О., Лавринчук В.О. Радісне. Літопис історії. Радісне. Літопис історії. Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф» 300 с.

5. Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 392 с.

6. Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В. В боротьбі за Україну: протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921-1924 рр. на Поділлі. Збірник документів і матеріалів. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2017. 300 с.

7. Довідкове видання Особові фонди Держархіву Хмельницької області. – Хмельницький, 2017. – 150 с.

Краєзнавці архіву в 2017 році взяли активну участь в роботі 26 наукових форумів різних рівнів, опублікували в збірниках 21 наукове дослідження:

1. *16 січня* I Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі» (з нагоди 135-річниці з дня народження І.Огієнка), Кам'янець – Подільський національний університет.

2. *18 січня* круглий стіл «Наш Огієнко – невтомний сівач на українознавчій ниві» (до 135-річниці з дня народження І.Огієнка), Хмельницька обласна наукова, універсальна бібліотека.

3. *25 січня* Всеукраїнська інтернет-конференція «День соборності України: історико-політологічні дискусії» (до 100-річчя створення Української Центральної Ради на початку національно-демократичної революції), Хмельницький інститут МАУП.

4. *27 січня* круглий стіл «По слідах загубленої пам'яті», Хмельницький благодійний фонд «Хесед Бешт».

5. *22 лютого* науково-творчий семінар «Мистецьке Поділля: історія та сучасність», присвячений 35-річчю відкриття «Картинної галереї» у м. Кам'янець – Подільському, м. Кам'янець – Подільський музей-заповідник.

6. *18 травня* спільно з Хмельницьким університетом управління та права проведено круглий стіл на тему: «Магдебурзьке право та розвиток місцевого самоврядування на Поділлі».

7. *26 травня* всеукраїнська науково-практична конференція «Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність».

8. *1-2 червня* міжнародна наукова конференція «Актові книги джерело дослідження європейської історії», (Варшава, м. Краків).

9. *15 червня* регіональна науково-практична конференція «Поділля в роки Української Центральної Ради», приурочена 100-річчю утворення та діяльності Української Центральної Ради, (м. Кам'янець – Подільський).

10. *28 липня* круглий стіл «Українське військо: сторінки історії XX – XXI століть» (смт Меджибіж).

11. *27 вересня* Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», присвяченій 80-річчю утворення Хмельницької області.

12. *15 вересня* в Держархіві області відбулось засідання круглого столу на тему: «Архівні виклики XXI століття», за участю працівників Державних архівів Вінницької, Тернопільської, Житомирської областей.

13. *20 вересня* всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Місто Славути і Слаутчина в контексті історії Волині» присвяченій 400-річчю м. Славути.

14. *27 вересня* участь у всеукраїнській науково - краєзнавчій конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність», м. Хмельницький.

15. *11-14 жовтня* участь в III міжнародній науково-практичній конференції «Архів. Історія. Сучасність», м. Одеса.

16. *20 жовтня* директор Держархіву Байдич В.Г. взяв участь в Міжнародній конференції «VII Українсько – Польські наукові діалоги», Хмельницький національний університет (м. Хмельницький).

17. *7 листопада* участь в науково-практичній конференції «Проскурів періоду Української революції 1917-1921 рр.»

18. *14 листопада* директор архіву Байдич В.Г., начальник відділу інформаційних технологій Олійник Ю.В. та головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь в проведенні спільної Першої науково-практичної конференції «Ярмолинеччина від А до Я».

19. *15-16 листопада* директор архіву Байдич В.Г., начальник відділу інформаційних технологій Олійник Ю.В. та головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь в V Міжнародній науково-практичній конференції «Духовно-історичні засади розвитку української нації».

20. *17-18 листопада* директор архіву Байдич В.Г., начальник відділу інформаційних технологій Олійник Ю.В. та головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь в проведенні спільної з Кам'янець - Подільським національним університетом імені Івана Огієнка XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції.

21. *21 листопада* головний науковий співробітник Галатир В.В. взяв участь в історико-патріотичному форумі «Українська революція 1917 – 1921 рр.: передумови, події, процеси, уроки», який проводив відділ освіти, молоді та спорту Хмельницької райдержадміністрації.

22. *23 листопада* директор архіву Байдич В.Г., начальник відділу інформаційних технологій Олійник Ю.В. та головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь в проведенні спільної з Хмельницьким інститутом МАУП XVI науково-практичної конференції «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XXXXI століть».

23. *28 листопада* головний науковий співробітник Галатир В.В. взяв участь у Міжнародній науковій конференції «Сучасна українська дипломатична служба: шлях тривалістю 100 років», м. Київ.

24. *29 листопада* Держархівом Хмельницької області проведено круглий стіл «Репресоване духовенство Поділля у XX ст.»

25. *1 грудня* Держархівом Хмельницької області проведено регіональну конференцію приурочену 95-ти річчю становлення архівної справи на Хмельниччині.

26. 13 грудня директор архіву Байдич В.Г., начальник відділу інформаційних технологій Олійник Ю.В. та головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь в проведенні спільної з Красилівською РДА Другої Міжнародної молодіжної наукової конференції «100-річчя Української революції».

Участь в презентаціях та заходах

10 березня головний науковий співробітник архіву В. Галатир взяв участь в презентації наукового видання «Старосинявщина», смт Стара Синява.

16 березня директор архіву В.Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий співробітник В. Галатир взяли 8 участь в презентації 10 – го видання науково-краєзнавчого збірника «Краєзнавчі студії Хмельниччини», Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека.

25 травня директор архіву В.Байдич, начальник відділу інформаційних технологій Ю.Олійник та головний науковий співробітник В. Галатир взяли участь в презентації 11 – го видання науково-краєзнавчого збірника «Красназавчі студії Хмельниччини», Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека.

1 вересня директор Держархіву В. Байдич взяв участь у святкуванні нового навчального року в Красилівському районі, с. Кузьмин, провів зустріч з колективом та подарував видання наукових досліджень архіву шкільній бібліотеці.

5 вересня головний науковий співробітник Галатир В.В. взяв участь у засіданні міської науково-редакційної групи з підготовки матеріалів до Всеукраїнського науково-просвітницького, історико-краєзнавчого проекту «Місяця пам'яті Української революції 1917-1921 років».

11 вересня в Державному архіві Хмельницької області відбулася зустріч з делегацією архіву Інституту національної пам'яті Польщі в складі заступників директора архіву ІНП доктора Маріуша Жулавніка, Маріуша Квасняка та доктора Дороти Левси з Незалежного відділу міжнародних контактів президентського відділення Інституту.

10 жовтня директор Держаріву Байдич В.Г., начальник відділу Олійник Ю.В., головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь у звітно-виборчій конференції Хмельницької обласної спілки краєзнавців.

7 листопада директор Держаріву Байдич В.Г., начальник відділу Олійник Ю.В., головний науковий співробітник Галатир В.В. взяли участь у відкритті пам'ятної дошки видатному діячу та державотворцю доби Української революції 1917-1921 рр. М. Грушевському на фасаді приміщення Хмельницького залізничного вокзалу.

Активно працювали в 2017 р. краєзнавці **Хмельницького університету управління та права** (Місінкевич Л.Л., Стеньгач Н.О., Титова Н.В.).

Упродовж 2017 року в університеті активно проводилися наукові заходи. Загалом організовано та проведено 18 наукових заходів, серед яких 10 науково-практичних конференцій (з них 2 – міжнародних, 4 – всеукраїнських, 3 – загальноуніверситетські, 1 – обласна), 2 тематичних круглих столи щодо 2 розвитку національного законодавства, 6 інших заходів (змагання зі слідчих дій, дебатний турнір та інші)

Міжнародні конференції:

– III Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (21 вересня 2017 року). Співорганізатори: Хмельницька обласна рада, Хмельницька обласна державна адміністрація, Поморська академія (Польща), Університет Гарц (Федеративна Республіка Німеччина), Шауляйський університет (Литва), Хмельницька торгово-промислова палата, Хмельницька обласна організація спілки економістів України, Територіальне відділення, ВГО «Асоціація платників податків України» у Хмельницькій області. Виданий збірник матеріалів конференції.

– Міжнародна наукова конференція «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (26 жовтня 2017 року). Співорганізатори: Євразійська асоціація правничих шкіл та правників. Виданий збірник матеріалів конференції.

Всеукраїнські конференції:

– IX Всеукраїнська студентська конференція «Foreign Languages in Use: Academic and Professional Aspects» (5 квітня 2017 року). Виданий збірник матеріалів конференції.

– Всеукраїнська науково-практична конференція «Змагальність у кримінальному провадженні: історія сучасність та зарубіжний досвід» (12–13 травня 2017 року). Співорганізатори: Хмельницький місцевий осередок Громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», Євразійська асоціація правничих шкіл та правників. Виданий збірник матеріалів конференції.

– XVII Всеукраїнська науково-практична конференція «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (26 травня 2017 року). Виданий збірник матеріалів конференції.

– VI Всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (8 грудня 2017 року). Електронний збірник матеріалів конференції.

Загальноуніверситетські конференції:

– XXI щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управ-

ління та права «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (18 березня 2017 року);

– Щорічна звітна наукова конференція студентів Хмельницького університету управління та права (12 – 13 квітня 2017 року). Виданий збірник матеріалів конференції.

– Заочна науково-практична конференція «Становлення та розвиток публічної політики в Україні» (9 червня 2017 року). Виданий збірник матеріалів конференції.

Обласні конференції:

– V обласна наукова конференція «Морально-етичні правові та психологічні аспекти лікаря» (30 вересня 2017 року).

Тематичні круглі столи щодо розвитку національного законодавства:

– Круглий стіл «Магдебурзьке право та розвиток місцевого самоврядування на Поділлі» (18 – 19 травня 2017 року). Співорганізатори: Державний архів Хмельницької області;

– Круглий стіл «Права людини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (5 грудня 2017 року). Співорганізатори: Головне територіальне управління юстиції, Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Хмельницькій області, Управління реєстрації нормативно-правових актів, правової роботи та правової освіти Головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області.

Інші заходи:

– IV Всеукраїнська правнича школа з питань банкрутства (4 – 5 лютого 2017 року). Співорганізатори: Євразійська асоціація правничих шкіл та правників, Хмельницький осередок Ліги студентів Асоціації правників України;

– IV Всеукраїнський відкритий дебатний турнір «Маю право» (11 – 12 березня 2017 року). Співорганізатори: Хмельницький осередок Ліги студентів Асоціації правників України, Громадська організація «Християнсько-демократичне об'єднання «Молодіжний вибір», Всеукраїнська молодіжна Громадська організація «Федерація дебатів України».

– Економічний турніру серед студентів 3, 4 курсів факультету управління та економіки (3 квітня 2017 року);

– Урочиста академія до 25-річчя ХУУП (21 вересня 2017 року);

– IV Всеукраїнські змагання зі слідчих дій імені М. Г. Рудого (28 – 29 жовтня 2017 року). Співорганізатори: Хмельницьке відділення Асоціації правників України;

– Організація та проведення конкурсу на присудження щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково-правниче видання в Україні в 2017 році (26 жовтня 2017 року).

Публікація монографій, підручників, навчальних посібників

Кафедра консти-туційного, аміні- стративного та фінансового права

Буханевич О. М. Адміністративні послуги в Україні: засади надання та шляхи вдосконалення: монографія / О. М. Буханевич. – Хмельницький: Поліграфіст, 2017. – 392 с.

Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн : навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 1 / А. М. Івановська. — Хмельницький : Хмельницький 4 університет управління та права, 2017. – 597 с.

Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн : навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 2 / А. М. Івановська. — Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. – 652 с.

Сторожук І.П. Банківське право. Загальна частина: навчальний посібник / І.П. Сторожук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. – 243 с.

Сторожук І.П. Теорія держави і права: Конспект лекцій: навчальний посібник / І.П. Сторожук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. – 254 с.

Становлення інституту старости: перші кроки: науково-практичний посібник / Баюк М. І, Войт М.І., Гаман Т.В., Рижук І.В. та ін.; під ред. М.І. Баюка. – Хмельницький: ФОП Мельник А., 2017. – 225 с. (С. 74 – 85).

Кафедра кримінального права та процесу

Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України. Монографія. - Хмельницький: ХУУП, 2017. – 246с.

Кафедра мовознавства

Петрушко А.А. Англомовний тлумачний словник ідіом у діловому американському мовленні / А. А. Петрушко. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. – 41 с.

Кафедра міжнародного та європейського права

Вступ до альтернативного вирішення спорів: навч. посіб. / Г.В. Анікіна, Ю.В. Білоусов, Н.Л. Бондаренко-Зелінська [та ін.]; під ред. У. Хелльманна, Н.Л. Бондаренко-Зелінської. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. – 234 с. (співавторство Димінська О.Ю.).

Іванова Р.Ю. Конституційна економіка як механізм організації право-вої та демократичної держави : монографія / Р.Ю. Іванова. – Хмельницький, 2017. – 180 с.

У 2017 році дуже активно і потужно працювали членикраєзначого осередку Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Погорілець О.Г., Западенко І.В., Візнюк В.С.

У 2017 р. проведено:

1. Всеукраїнську наукову конференцію «Українська революція 1917-1921 рр.: передумови, процеси, наслідки, уроки» (24 березня).

2. Польовий семінар «Дослідження, реставрація та музеєфікація палацу Сенявських» (28 травня).

3. XVII науково-красзнавчу конференцію «Культурний туризм як чинник європейської інтеграції, соціального та культурного розвитку», з нагоди Міжнародного року сталого розвитку туризму, проголошеного ООН (9 червня).

4. Третій музейний форум «Музей: храм муз – 2017». Музей як туристичний продукт» із залученням музейних закладів з різних регіонів України (9 червня).

5. Всеукраїнську археологічну конференцію «Культурний та історичний розвиток слов'янських племен у I тис. н. е.» До 90-ліття від дня народження Володимира Даниловича Барана (спільно з Інститутом археології НАНУ) (21-24 вересня).

6. Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: релігія і церква як чинник історичних та суспільних процесів Східної Європи», до 500-річчя Реформації (25 жовтня).

7. VI Археологічні читання, присвячені підсумкам археологічного сезону 2017 року (8 грудня).

8. Круглий стіл «Співпраця Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» з Меджибізькою ОТГ щодо дотримання пам'яткоохоронного законодавства і збереження історичної забудови» (23 лютого).

9. Круглий стіл «Про розробку проекту Програми розвитку туризму в Меджибізькій ОТГ на 2017-2027 рр.» (19 квітня).

10. Круглий стіл до 225-річчя битви під Зеленцями (спільно з Обласним літературно-меморіальним музеєм М. Островського) (29 червня).

11. Польовий семінар «Нові геоархеологічні матеріали дослідження нижньопалеолітичних пам'яток в Меджибізькому археологічному мікро-регіоні» (20-22 червня).

12. Круглий стіл до 100-річчя створення в Меджибожі 1-го Українського корпусу під командуванням Павла Скоропадського (28 липня).

13. Круглий стіл «Туристичне майбутнє Меджибожа» для школярів Меджибізької ОТГ (27 вересня).

14. Круглий стіл «Епоха насилля». До 100-річчя «Жовтневого перевороту» та 85-х роковин Голодомору в Україні (25 листопада).

15. Науково-просвітницька акція «Ніч музеїв у Меджибізькій фортеці» (13-14 травня).

16. Етнофестиваль «Український Меджибіж» (25-27 серпня).

17. Всеукраїнський фестиваль гончарства «У колі друзів» (31 серпня - 3 вересня).

Видано науково-краєзнавчий збірник «На шляху до гетьманства. Павло Скоропадський і Меджибіж».

Підготовано до друку збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Українська революція 1917-1921 рр.: передумови, процеси, наслідки, уроки».

Опубліковано 23 статті у матеріалах конференцій та періодичних виданнях, ще 18 статей подано для публікації.

Про роботу **Хмельницького обласного краєзнавчого музею** за 2017 рік (члени Єсюнін С.М., Стрельбицька Н.І.) свідчать такі результати:

Науково-дослідна робота:

Підготовлено та проведено:

Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність», присвячена 80-річчю утворення Хмельницької області (організатори Брицька О.М., Смолій Т.В., Єсюнін С.М. та ін.). Конференція відбулась 27.09.2017 р., видано збірник матеріалів. співробітниками музею підготовлено 8 статей (Брицька О.М., Горанська М.А., Данилова К.В., Данчук В.П., Демидко С.Ю., Єсюнін С.М., Ковальська Т.В., Корчевна І.В., Мальована Н.Є., Мельничук О.А., Мовчан Н.О., Моносюк Т.М., Никитюк В.П., Стрижак Н.П., Чук О.В.);

Участь у підготовці (організації) та проведенні:

– семінару-навчання «Патріотичне підґрунтя у підготовці фахівців з менеджменту» асоціації «Укркомункваліфкадри» у Хмельницькій обласній федерації профспілок та у м. Кам'янець-Подільський (Данилова К.В., 13-14.09.2017);

Участь у конференціях та симпозіумах:

XXVI Міжнародна науково-практична конференція «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, м.Київ, з 21-22.03.2017) – Данилова К.В.; I Всеукраїнська науково-практична конференція «Поділля у 1793-1917 рр.» (Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, 06.04.2017) – Єсюнін С.М.; VII Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовні витоки Поділля: Церква та релігійні діячі в історії краю» (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 25.04.2017) – Єсюнін С.М.; I Міжнародна науково-практична конференція «Вагоме минуле, динамічне сьогодні, впевнене майбутнє» (сmt. Сатанів городского району, 11.05.2017) – Єсюнін С.М.; Сьомий Міжнародний конгрес дослідників Білорусі (м.Варшава, Польща, 15-17.09.2017) – Єсюнін С.М.; Всеукраїнська науково-краєзнавча конференції з міжнародною участю «Часовий простір народних ремесел»:130 років першої української Крайової етнографічної виставки у Тернополі (Тернопільський обласний краєзнавчий музей, з 18-19.09.2017) – Богун О.М.; Всеукраїнська наукова історико-кра-

єзнавча конференція «Місто Славута і Славутчина в контексті історії Волині» (м.Славута, 20.09.2017) – Єсюнін С.М.; Конференція інституту археології НАН України «Культурний та історичний розвиток слов'янських племен у I тис. н.е.» до 90-ліття В.Д.Барана (на базі Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», смт.Меджибіж, 21-23.09.2017) – Демидко С.Ю.; Перша Чернівецька наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. (смт. Чернівці Вінницької обл., 06.10.2017) – Єсюнін С.М., Шоста Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (м. Могилів-Подільський, 26-27.10.2017) – Єсюнін С.М., XV Подільська наукова історико-краєзнавча конференція (м. Кам'янець-Подільський, 17-18.11.2017) – Єсюнін С.М.

Публікації науковців у наукових і краєзнавчих збірниках:

Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Випуски 10, 11, 12 (Єсюнін С.М., Богун О.М., Мальована Н.Є.), у інших збірниках та у пресі. Усього 41 публікація.

Участь у роботі круглих столів:

«Нові підходи до створення сучасної музейної експозиції» у Славутському історичному музеї (Смолій Т.В., Єсюнін С.М., 26.01.2017); з метою належної підготовки та виконання заходів, присвячених 500-річчю Реформації, за участі протестантських деномінацій у приміщенні Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки (Брицька О.М., Смолій Т.В., 17.02.2017); за участі керівників громадських організацій національних меншин з метою налагодження співпраці та виконання заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері етнонаціональних відносин у Хмельницькій обласній бібліотеці для юнацтва (Брицька О.М., 13.09.2017); «Проскурів в роки УНР» до 100-річчя Української революції 1917-1921 років у музеї історії міста Хмельницького (Єсюнін С.М., 21.09.2017); «Туризм і туристичні ресурси Хмельниччини» у хмельницькому інституті МАУП (Данилова К.В., 26.09.2017);

Участь у діяльності наукових, освітніх, громадських та інших організацій:

Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області при управлінні культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації (Єсюнін С.М., Демидко С.Ю.); топонімічної комісії Хмельницького міськвиконкому (Єсюнін С.М.); Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (Єсюнін С.М.); Хмельницького міської організації обласної Національної спілки краєзнавців України (Єсюнін С.М.); засіданні з підготовки заходів для відзначення 100-річчя УНР (Хмельницький міськвиконком, Єсюнін С.М.); засіданні конкурсної комісії при обласній раді щодо обрання кандидатур на посади директорів у галузі культури (Брицька О.М.,

Єсюнін С.М., Смолій Т.В.); в організаційному засіданні з питань створення Подільського церковного історичного комітету (Єсюнін С.М., 22.06.2017); засіданнях спеціалізованої Вченої ради при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (Єсюнін С.М.).

Видавнича робота:

Видання:

– Проскурів на старих листівках / Відпов. за випуск Д. Казанцев, С. Єсюнін. – Набір листівок. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А. – 16 листівок, обкл.;

– Путівник Хмельницький / Л. Баженов, С. Єсюнін, Г. Фурманчук, С. Хіхлушко [Серія «Провідник Хмельницьким краєм»]. – Хмельницький: Поліграфіст, 2017. – 80 с., іл.;

– Під Покровом Різдва Богородиці. Науково-популярне видання / Укладачі Мальована Н.Є., Корчевна І.В. – Хмельницький: ФОП Сторожук О.В, 2017 – 52 с., іл.;

Редакційна робота (Єсюнін С.М.) над:

– Хмельниччина: науково-популярне видання. – 2-ге видання, виправлене та доповнене / Упорядник: Т. Колесниченко. Авт. тексту: С. Єсюнін та ін. – Хмельницький: Поліграфіст, 2017. – 176 с., іл.;

– Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2017. – Вип.10. – 312 с.;

– Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2017. – Вип.11. – 314 с.;

– Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2017. – Вип.12. – 164 с.

– Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність», присвяченої 80-річчю утворення Хмельницької області / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2017. – 488 с.

Науково-просвітницька робота:

За звітний період науковими співробітниками КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей» організовані та проведені протягом року такі заходи:

Для учнів та студентів міста і області проведені благодійні заходи, демонструвались виставки та прочитані лекції, проведені Дні музею, Музейні гостини, Дні відкритих дверей, Майстер-класи, екскурсії по місту Хмельницькому, музейні уроки, уроки історичної правди, Музейне театралізоване свято.

Для туристичних організацій діяла Школа екскурсійної майстерності (Данилова К.В.).

Для вчителів історії, біології, географії Хмельницької області проведені Кразназвчкі вітальні.

лекторії на кразназвчу тематику у Хмельницькій книгарні «Є» (Єсюнін С.М.);

12 публікацій у міській та обласній пресі;

Участь у реалізації I етапу проекту департаменту освіти та науки Хмельницької міської ради «80 днів навколо світу професій» для учнів 4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів міста Хмельницького;

– Участь у зйомках: циклу передач II сезону телевізійного проекту «Вулиці рідного міста», філія НТКУ «Поділля-Центр» (14 передач, Єсюнін С.М.); телесюжету ТРК «Місто» проекту «80 днів навколо світу професій» (Мельничук О.А., Ковальська Т.В.); проекту «Музейний подіум «Вишиванка: два кольори мої, два кольори...» філія НТКУ «Поділля-Центр» (співробітники музею); музейних заходів до Міжнародного Дня музеїв для ТРК «Поділля-Центр» – співробітники музею (18.05.2017 року); створення спільно з медіа-корпорацією «Є» відеофільму «Постаті УНР: Іван Чмола – полковник Корпусу Січових Стрільців у Проскуріві» до 100-річчя Української революції 1917-1921 років (Єсюнін С.М.); циклу передач «Невідомий Проскурів», 33-й Канал (6 передач, Єсюнін С.М.)

Науково-методична робота:

Прийнято та опрацьовано звіти відділів культури райдержадміністрацій та міськвиконкомів про роботу музеїв комунальної власності громад за 2016 рік – Демидко С.Ю., Єсюнін С.М.;

Складено мережу музеїв комунальної власності громад за 2016 рік – Демидко С.Ю.

Проведення практичних занять і семінарів для музейних працівників області (Брицька О.М., Смолій Т.В., Єсюнін С.М., Демидко С.Ю., Корчевна І.В., Мельничук О.А.).

Надана науково-методична та практична допомога музеям області: Рівненському обласному кразназвчому музею, Державному історико-культурному заповіднику «Самчики», обласному літературно-меморіальному музею М.Островського у м. Шепетівка, Білогірському районному історико-кразназвчому музею, Волочиському районному історичному музею, Городецькому районному кразназвчому музею, Деражнянському районному історичному музею, музею історії села Копачівка Деражнянського району, Хмельницькому районному історико-літературному музею у смт. Чорний Острів, Нетішинському міському кразназвчому музею, музею історії Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, музею історії Кам'янець-Подільського національного університету,

Музею історії міста Хмельницького, меморіальному музею академіка М. Павловського (ЗОШ № 19, м-н Ружична), Хмельницькому музею історії православ'я, музею історії локомотивного депо ст. Гречани (Демидко С.Ю., Єсюнін С.М., Смолій Т.В., Горанська М.А.).

Підготовлено та проведено семінар-практикум для директорів шкільних музеїв з ведення фондово-облікової документації у приміщенні музею – Смолій Т.В., Горанська М.А., Мельничук О.А. (17.05.2017) та практичне виїзне заняття «Методологія побудови недержавних музеїв у курортно-відпочинковій зоні» на прикладі музейного комплексу «Перлина Поділля» (курорт «Сатанів») для студентів факультету культурології Харківської державної академії культури (Єсюнін С.М., 10.07.2017);

– Надана методична допомога щодо оформлення документації недержавних музеїв: Вінковецькому райвідділу культури, управлінню освіти Хмельницької міської ради щодо оформлення документації недержавних музеїв, Волочиському, Городоцькому, Дунаєвському, Кам'янець-Подільському та Полонському районним відділам культури, Китайгородській сільській ОТГ, Летичівській селищній ОТГ, Ганнопільській сільській ОТГ, Наркевицькій ОТГ, НПП «Подільські Товтри», Благодійному фонду «Хесед-Бешт», Методичному кабінету ДНЗ «Хмельницький центр професійно-технічної освіти торгівлі та харчових технологій» (СПТУ-24) (Демидко С.Ю., Єсюнін С.М.).

– Надані наукові консультації: представникам Бостонського університету та Нью-Йоркського центру історії їдаїки (США) з історії краю XIX – поч. XX ст. (Єсюнін С.М.); Польському молодіжному товариству з питань підготовки історичної презентації «Поляки на Поділлі» (Єсюнін С.М.); студентам факультету туризму та рекреації Люблінського університету щодо питань екскурсійної роботи (Данилова К.В.)

– Розробка макету пам'ятного прапора для військовослужбовців танкового батальйону 14-ї механізованої бригади (зона АТО) (Демидко С.Ю.).

В 2016 р. було створено кращезнавчий осередок у **Хмельницькому кооперативному торговельно-економічному інституті** (члени НСКУ В. Церклевич, М. Горун). Вони стали організаторами і активними учасниками започаткованого ще в 2011 р. культурологічного проекту «Хмельниччина мистецько-історична».

Стан на 2017 рік його результати достатньо вагомі: укладення міжнародних угод про співпрацю із Гданською школою туризму та готельного менеджменту (Польща), що реалізується у спільному проведенні наукових форумів для науково-педагогічних працівників та студентства, систематичних стажуваннях студентів ХКТЕІ на базах практики польських

партнерів та укладення угоди про навчання студентів ХКТЕІ у Гданській ВШТГБ за програмою «Подвійний диплом».

Останнім часом реалізується програма вивчення напрацювань польських партнерів у сфері організації зеленого туризму, відбуваються взаємні відвідини туристичних комплексів Польщі (м. Гданськ, Гніве) та Хмельниччини (с. Гриців, Зіньків); реалізується освітня програма міжнародної міжвузівської співпраці «подвійний диплом».

Предметом особливого наукового та практичного інтересу інституту є розвиток туристичної інфраструктури Хмельниччини, здійснення вкладу у виконання програми Хмельницької обласної державної адміністрації щодо розвитку туризму та рекреації.

Програми трьох із восьми напрямів підготовки фахівців в інституті передбачають формування навичок обслуговування туристичних маршрутів, зокрема, студентів напрямів підготовки «Готельно-ресторанна справа» (спеціалізація: Світові технології гостинності), «Маркетинг» (спеціалізація: Маркетинг міжнародного бізнесу та туризму), «Менеджмент» (спеціалізація: Менеджмент торговельного, ресторанного та готельного бізнесу) вивчають дисципліни «Міжнародний бізнес і туризм», «Рекреаційні комплекси світу», «Туризмознавство».

Увага до історико-архітектурної спадщини, глибоке вивчення історичних подій у красназвочному аспекті дозволило реалізувати авторську програму викладу дисципліни «Історія економіки і економічної думки» – вивчення подій історичної дійсності в умовах історичної реальності, що також знайшло відображення у наукових публікаціях.

За 2016-2017 н.р. поживавився внутрішньоінститутський напрям фахових екскурсій, де, поряд із вивченням роботи різноманітних підприємств у різних регіонах України, незмінна увага надається історико-архітектурному оточенню, що є незмінною складовою формування фахових компетенцій сьогоденного студента – завтрашнього кваліфікованого фахівця.

Тренд 2016-2017 н.р. – біографічний туризм – вивчення життєписів власників шляхетських маєтків XVIII – поч. XX століть, збережених на території Хмельниччини. Результати дослідження уперше було представлено та інтерпретовано у рамках традиційного літературно-музичного вечора з нагоди Дня української писемності та мови (з нагоди відзначення Днів інституту) – «Поетично-музичні інтерпретації історій великого кохання: перлини палацової архітектури Хмельниччини» та в державному історико-культурному заповіднику «Межибіж».

Після засідання круглого столу відбулися: презентація виставки іконопису у народній техніці на склі «Вікна, що змінюють. Воскресіння – погляд крізь скло», присвяченої 430-річчю замкової церкви св. Миколая (автор – художниця Тетяна Цимбарецька, м. Хмельницький); захоплюючий

майстер-клас з археології для школярів та студентів; екскурсія «Незваний Меджибіж» вулицями і пам'ятними місцями містечка, яке у 2016 році відзначило річницю своєї першої згадки в літописах; театралізована імпреза у Лицарській вежі «Історії кохання Меджибізької фортеці» (постановка літературно-краєзнавчої студії ХКТЕІ «Хмельниччина мистецько-історична»).

Реалізація мистецького проекту стала можливою завдяки ґрунтовній дослідницькій роботі, проведеній заступником директора історико-культурного заповідника «Межибіж» із наукової роботи, членом НСКУ Ігорем Западенком та членом НСКУ Вікторією Церклевич, проректором з науково-педагогічної та виховної роботи, кандидатом педагогічних наук, доцентом інституту.

Її науковий доробок в 2017 році такий:

1. Церклевич В. С. Сакральна архітектура Хмельниччини як провінційний приклад відображення архітектурних стилів різних епох / В. С. Церклевич // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, серія: Історичні науки. – Листопад. – 2017.

2. Церклевич В. С. Модерн можливості використання візуального методу у викладенні історії економіки / В. С. Церклевич // Вища школа – № 9. – 2017. – С.116-126.

3. Церклевич В. С. Теоретико-методологічні аспекти впровадження ідеї продуктивного навчання: від загальноосвітньої до вищої школи / В. С. Церклевич // Вища школа – № 10. – 2017. – С.118-129.

4. Церклевич В. С. Модерні виклики, традиції та інноваційні формати національно-патріотичного виховання студентської молоді: лаконічні підсумки до століття УНР / В. С. Церклевич // Науковий вісник ДІКЗ «Межибіж». – 2017.

У листопаді 2017 р., у День української писемності і мови виповнилось 5 років діяльності студії історичних реконструкцій ХКТЕІ «Хмельниччина мистецько-історична»; було презентовано 7 краших п'єс – історій кохання палаців і замків Хмельниччини (Меджибіж, Старокостянтинів, Великий Жванчик, Чорний Острів, Новоселиця, Проскурів, Слобідка Шелехівська).

* * *

У 2017 році членом міської організації НСКУ став *Крамар Сергій Іванович* – кандидат юридичних наук, голова Хмельницького обласного господарського суду. Він є автором багатьох статей з правової тематики, зокрема й з місцевої регіональної проблематики, а також декількох монографій. В поточному періоді він видав ще одну актуальну монографію «Україна-Русь vs Московія: настільна книга». В цьому науково-популяр-

ному виданні автором проведено дослідження-порівняння двох діаметрально протилежних цивілізацій, двох світів – України-Русі та Московії/Росії. До речі, основні розділи цієї книги друкувались протягом 2017 р. в міській газеті обласного центру «Проскурів».

В поточному році членом НСКУ став *Климчук Василь Васильович* – директор Хмельницького обласного натуралістично-екологічного центру учнівської молоді, в доробку якого десятки наукових публікацій на екологічну тематику, він є також співавтором і упорядником чотирьох монографій про природні багатства Поділля і Південно-Східної Волині.

Як бачимо, члени міського краєзнавчого осередку, незважаючи на хронічну фінансову скруту, вірніше, на повну відсутність державного фінансування, хоча й була прийнята обласна програма розвитку краєзнавства на Хмельниччині до 2020 р., все ж таки плідно і творчо досліджували малодосліджені сторінки історії, культури, освіти, науки, етнографії, етнології, релігії, музики, біографістики, архітектури, екології, права Подільського краю і України, друкували статті, випускали збірники, монографії тощо.

Водночас варто зазначити, що частина міських краєзнавців, які знаходяться на пенсії (*Григоренко О.П., Слободянюк П.Я., Шевченко В.С., Мороз В.С., Кузіна Б.С.*), досить активно працюють в галузі краєзнавства, регулярно друкують свої дослідження в різноманітних збірниках і книгах. Наприклад, *Мороз В.С.* у січні 2018 р. відзначив славний ювілей – 80-річчя з дня народження, до якого він видав гарну науково-краєзнавчу працю «Копистин: основні віхи історії (до 575-річчя першої писемної згадки)».

Все це свідчить про те, що міськорганізація НСКУ постійно нарощує свій потенціал, намагається розширити свої пошуки в архівах, бібліотеках, зарубіжних центрах щодо минулого та сьогодення нашого краю, а також розпочала активну діяльність над збором і опрацюванням матеріалів до енциклопедичного словника «Хмельниччина».

Кузіна Б.С.

м. Хмельницький

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗВІТНО-ВИБОРНУ КОНФЕРЕНЦІЮ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

10 жовтня 2017 р. відбулась звітно-виборна конференція Хмельницької обласної організації національної Спілки краєзнавців України (НСКУ). З доповіддю про діяльність обласної організації за звітний період 2014-2017 рр.

виступив голова обласної організації, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І. Огієнка, академік Баженов Л.В. Він зокрема зазначив, що обласна організація краєзнавців об'єднає у своїх лавах 20 міських і районних відділень і осередків із кількісним складом 326 членів. Потужно у звітний період діяли Кам'янець-Подільська, Хмельницькі міська та районна організації, а також, Дунавецька, Шепетівська, Славутська, Старосинявська, Віньковецька й інші організації. Дві організації, за грубі порушення Статуту НСКУ було ліквідовано. Три члени НСКУ виключені зі спілки за недотримання статутних вимог. У складі обласної організації є 18 докторів наук, професорів, 58 кандидатів наук, доцентів. За звітний період докторами наук, професорами стали Ю.В. Телячий, С.В. Маркова, М.П. Олійник, Ю.І. Скрипник. 12 членів здобули ступінь кандидатів наук. Окремі члени НСКУ брали участь в АТО.

Проведена значна організаційно-методична робота. Щорічно відбувались по два засідання президії і два пленуми обласного осередку. Ряд їх проведені з участю голів районних, міських організацій, представників обласної держадміністрації, обласної ради, інших державних і громадських організацій, на яких розглядалися актуальні питання краєзнавчої роботи. Члени президії Хмельницької організації НСКУ В.Р. Адамський, Л.В. Баженов, Ю.І. Блажевич, В.С. Прокопчук, А.Г. Роздобудько, Ю.В. Телячий розробили та ініціювали прийняття сесією обласної ради «Програми розвитку краєзнавства в Хмельницькій області до 2020 року».

Хмельницькі обласна і міська організації ефективно використовують для координації роботи і підтримки членам Спілки науково-краєзнавчі збірники «Краєзнавець Хмельниччини» (здійснено 10 випусків), «Хмельницькі краєзнавчі студії» (11 випусків). У 2016 році побачив світ 6-й том книги «Реабілітовані історією». Під керівництвом обласної організації НСКУ та за участі її членів, а також працівників обласних та районних бібліотек, інших працівників культури області протягом 2014-2017 рр. в містах і районах організовано краєзнавчі науково-практичні конференції, наукові круглі столи, симпозіуми, громадські літературні читання, студії, присвячені 200-річчю від дня народження Т. Шевченка, 160-річчю І. Франка, 150-річчю М. Грушевського, 100-річчю патріарха сучасного українського краєзнавства академіка П. Тронька, 70-річчю визволення Хмельницької області у ході Другої світової війни. А також заходів, присвячених ювілеям міст і сіл нашого краю. Загалом за звітний період проведено 93 науково-практичних конференцій, симпозіумів, Наукових круглих столів. З них – 29 регіональних, 44 – Всеукраїнських, 10 – міжнародних. В їх організації відзначено значну роль активістів НСКУ: О.Г. Погорільця, І.М. Шаробури, В.С. Прокопчука, Ю.В. Блажевича, Л.В. Баженова, І.М. Трунової, О.М. Брицької, С.М. Єсюніна, Б.С. Кузіни та інших краєзнавців.

Ряд кращих краєзнавців області за самовіддану плідну роботу нагороджено обласними преміями «Скарби Болохівської землі», імені Ю. Сіцінського, П. Бучинського, К. Широцького, І. Винокура, І. Стасюка, встановлених обласною організацією Спілки. А серед членів НСКУ, удостоєних високих Всеукраїнських нагород, отримав звання «Заслужений діяч науки і техніки» проректор Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І. Огієнка, професор І.М. Конет; «Заслужений працівник освіти України» – голова Красилівської районної організації НСКУ О.В. Байдич; премією ім. Героя України академіка П. Тронька нагороджено професорів В.С. Прокопчука, Л.В. Баженова. Чимало часу колективами спілчан відведено впровадженню результатів наукових, педагогічних та методологічних досліджень у практичну діяльність.

Чільна увага приділяється роботі по дальшому розвитку дитячої і юнацької творчості. Перш за все це – піклування краєзнавців про участь в організації роботи Малої Академії наук, юнацьких наукових розвідок. Голова обласної організації НСКУ чимало часу відвів для висвітлення труднощів, недоліків в роботі краєзнавців, а також заходів, вжитих для їх усунення. Характерним в цьому плані є напрям на неухильне дотримання статутних вимог, організаційне зміцнення первинних осередків, застереження від прагнення окремих керівників на поліпшення лише кількісних показників роботи. Поставлена задача підвищення якості науково-дослідної роботи, більш ретельного відбору фактів про історичні події, їх осмислення і висвітлення відповідно до завдань сучасного етапу соціально економічного розвитку України, розбудови сильної, незалежної держави. Актуальним є спрямування уваги науковців на посилення мотивів національно-патріотичного виховання в зв'язку із проведенням пам'ятних подій 100-річчя Української революції, її видатних діячів і борців, створення Українського війська, історії організації громадських національно-патріотичних формувань, збройної боротьби Українського народу проти Північного агресора.

У дебатах по обговоренню звітної доповіді про діяльність обласної організації краєзнавців виступили: голова Хмельницького міського відділення спілки краєзнавців, кандидат історичних наук Ю.І. Блажевич, секретар Хмельницької обласної організації НСКУ А.Г. Роздобудько, кандидат історичних наук, доцент Б.С. Кузіна, голова Летичівської районної організації НСКУ С.А. Коржик, директор обласної державної наукової універсальної бібліотеки К.А. Чабан, кандидат історичних наук, голова Кам'янець-Подільської міської організації НСКУ О.Б. Комарницький, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею С.М. Єсюнін. Із звітом ревізійної комісії обласної організації Національної Спілки краєзнавців України виступив її голова І.П. Русов.

Звітно-виборна конференція Хмельницької обласної організації НСК України прийняла рішення: прийняти до відома звітну доповідь за період 2014-2017 рр. Роботу Хмельницької обласної організації НСКУ за період 2014-2017 рр. оцінити «задовільно». Прийнята ухвала затвердити звіт ревізійної комісії обласної організації НСКУ. Відбувся організаційний пленум обласної організації НСКУ. До складу президії обласної організації обрано В.Р. Адамського, Л.В. Баженова, В.Г. Байдича, О.В. Береку, Ю.І. Блажевича, С.М. Єсюніна, О.Б. Комарніцького, Л.Л. Місінкевича, О.Г. Погорільця, Н.М. Синицю.

Головою правління обласної організації на наступний період обрано професора, доктора історичних наук, академіка Л.В. Баженова, заступниками – професора, доктора історичних наук, академіка В.С. Прокопчука, кандидата історичних наук в.о. доцента Ю.І. Блажевича. Академік Л.В. Баженов тепло подякував А.Г. Роздобудьку за проведену роботу на посаді відповідального секретаря обласної організації. Відповідальним секретарем обласної організації обрано В.Р. Адамського. В склад ревізійної комісії обласної організації НСКУ обрано І.П. Русого (голова), В.М. Ільїнського – заступник В.В. Щегельського – член комісії.

Голова Хмельницької обласної організації Національної Спілки краєзнавців, академік Баженов Л.В. вручив Почесні грамоти і інші відзнаки Спілки кращим організаторам краєзнавчого руху, дослідникам славної історії України та Подільського краю.

Кузіна Б.С.

м. Хмельницький

ДРУГА ОБЛАСНА КРАЄЗНАВЧА МОЛОДІЖНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ХМЕЛЬНИЧЧИНА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921)».

13 грудня в залі засідань Красилівської районної державної адміністрації відбулась Друга обласна краєзнавча молодіжна науково-практична конференція *«Хмельниччина в роки Української революції (1917-1921 рр.)»*.

В президії конференції – члени оргкомітету Н.В. Островська – голова Красилівської міської об'єднаної територіальної громади, Ю.І. Блажевич – Почесний краєзнавець України, заступник голови Хмельницької обласної організації НСКУ, кандидат історичних наук, В.Г. Байдич – директор Хмельницького обласного державного архіву, кандидат історичних наук,

В.Р. Адамський – викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, О.В. Байдич – Почесний краєзнавець України директор ЗОШ села Кузьмин, Красилівського району, О.М. Заїка – начальник управління освіти молоді і спорту Красилівської РДА, Г.М. Гончарук – директор Хмельницького обласного центру науково-технічної творчості молоді, Заслужений працівник освіти України.

Учасники конференції ознайомилися з виставками раритетних та рідкісних видань, фотографій, письмових документів обласного державного архіву по темі «Хмельниччина в роки Української революції 1917-1922 рр.» та пересувною експозицією музею на громадських засадах Хмельницької ЗОШ №6 «Сторінки життя і творчості Василя Баженова», відомого в Україні письменника, присвяченої 102-й річниці від дня його народження.

Інтерес присутніх викликали виступи: «Роль Володимира Винниченка в Національно-визвольній боротьбі українського народу доби Української революції» – аспіранта інституту Жешувського університету республіки Польща – Віктора Карева, «На захисті молоді Української держави» – Яни Тимчук, студентки 6-го курсу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, «Яків Гальчевський (Войнаровський) уродженець Поділля – повстанський отаман». Олександр Мазурик – учениці 10-го класу Хмельницького НВК №7.

Жваве зацікавлення присутніх викликали виступи молодих науковців про історичні події в різних районах Хмельниччини. Про хід революційних процесів на Кам'янецьчині доповіла Олександра Отаманчук – учениця 11-го класу Слобідко-Рахтовецької ЗОШ Кам'янець-Подільського району. Про революцію в Славутському краї в 1917-1920 рр. розповіли: Тетяна Рудик – учениця 8-го класу Славутської ЗОШ №4, та Валерія Возіян – учениця 11-го класу Улашанівського НВК ім В. Марковського цього ж району. Студентка 2-го курсу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Софія Іванова в доповіді «Виборча кампанія до міської думи у Проскурові влітку 1917 року», і Віра Нич у доповіді «Проскурівський повітовий комісар в роки революції» оприлюднили свої дослідження про події у Проскурівській окрузі.

Революційні події на Старосинявщині в 1917-1920 рр. розкрили в наукових повідомленнях Яна Гавришко – учениці 10-го класу Старосинявського НВК імені Романенка та Іванна Ріней – учениця 11-го класу Адампільської ЗОШ Старосинявського району.

Про повстанський рух на Теофіпольщині тієї бурхливої пори повідомила присутніх Вікторія Стасюк – студентка 1-го курсу Національного університету «Острозька Академія».

Марія Тимчук – учениця 8-го класу Кузьминської ЗОШ гарно подала питання – «Члени Центральної Ради, уродженці Красилівщини», а студент 3-го курсу коледжу Національного університету «Львівська Політехніка» – Тарас Свистун розкрив тему «Красилівщина в роки Української революції 1917-1921 рр.

«Володіння поміщиків Прушинських в часи Української революції – такою була доповідь Тараса Андросюка – студента 3-го курсу коледжу Національного університету «Львівська політехніка».

Поверненню із забуття славних імен борців за незалежність України присвятили свої доповіді Олеся Сокол – учениця 11-го класу Хмельницького спеціалізованого ліцею-інтернату, Богдана Ковтун учениця четвертого гімназійного класу Красилівського НВК «Гімназія та ЗОШ») та Анна Михайлюк – учениця 8-го класу Кузьминської ЗОШ Красилівського району, Віктор Зозулюк – учень 9-го класу Хмельницького НВК №4, Антон Грабарчук – учень 10-го класу Ізяславського НВК №2.

Управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Хмельницька обласна організація національної спілки краєзнавців України, Хмельницька обласна організація національної спілки письменників та Красилівська районна організація Національної спілки краєзнавців оголосили конкурс для молодих літераторів, краєзнавців, істориків, приурочений 102-й річниці від дня народження відомого на Поділлі письменника-краєзнавця, члена НСПУ Василя Баженова на тему: «Разом з усім народом молодь – на захисті України».

Термін першого етапу конкурсу – від першого грудня 2017 і до 16 лютого 2018 р. Другий етап почнеться 16 лютого 2018 і продовжуватиметься до 14 жовтня 2018 р. Урочисте підведення підсумків буде проведено на традиційній обласній науково-практичній конференції по темі: «Василь Баженов в служінні Україні та рідній Хмельниччині» 25 лютого 2019 р. Інформацію про це оголосив на конференції директор обласного благодійного фонду ім. В. Баженова, кандидат історичних наук, член НСКУ Б.С. Кузіна.

Як відзначали в кулуарах, під час влаштованого для наукової молоді скромного обіду, учасники і гості відмітили, що конференція пройшла організовано, чітко. У доповідях, наукових повідомленнях, запитаннях і відповідях присутні ніби відчули подих революційних битв на Поділлі у переломний час боротьби народу за свободу і незалежність України в двадцятих роках 20-го – початку 30-х рр. ХХ ст. Крім того всі доповіді були орієнтовані на безпосереднє сприймання і застосування на практиці матеріалів навчально-виховного, інформаційного та екскурсійно-туристичного характеру. Вони також засвідчили глибокі знання студентів і старшокласників з досліджуваних тем.

Успіху у проведенні цього обласного творчого заходу сприяла широка ілюстрація доповідей аудіовізуальними зображеннями фотографій, теле- і кіно-фрагментів, магніфонних записів.

На конференції підведено підсумки науково-краєзнавчої роботи вишів, середніх спеціальних та загальноосвітніх закладів Хмельницької області, визначено роботи кращих учасників.

ОГОЛОШЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НСКУ

ПОЛОЖЕННЯ

Про конкурс військово-патріотичного спрямування «Разом з усім народом – молодь на захисті України». З нагоди відзначення 102-річницю від дня народження відомого письменника-педагога, члена Національної Спілки письменників України, ветерана Другої світової війни

Василя Миколайовича Баженова.

Правління обласних організацій: Національної Спілки краєзнавців, Національної Спілки письменників України, Всеукраїнського творчого об'єднання Конгрес літераторів України, відмічають, що 16 лютого 2018 року виповнюється 102 роки від дня народження В.М. Баженова – відомого письменника-педагога Хмельниччини, члена Національної Спілки письменників України, ветерана Другої світової війни.

В.М. Баженов широко знаний на теренах краю, як письменник, громадський діяч, педагог-краєзнавець, життя і діяльність якого залишили помітний слід в історії Хмельниччини. Зокрема, він популярний серед краян як майстер художнього слова, чії твори мають велике значення для виховання молоді, а також для дослідження історичного минулого нашого краю. В багатьох своїх творах він реалістичне, з високою художньою майстерністю відтворив характери краян, їх працю, народні звичаї та обряди, побут, історичне минуле. Особливу актуальність сьогодні набули повісті, романи і оповідання В.М. Баженова, в яких розгорнуто широке полотно оповідей про молодь Хмельниччини, яка зі зброєю в руках захищала рідний край.

Червоною ниткою у творах письменника проходять ідеї патріотизму, любові до рідної земля, необхідності, не шкодуючи сил, а коли необхідно, то і життя щоб відстояти її честь, свободу і незалежність.

Виходячи з цього: Хмельницьке обласне управління культури, національностей, релігій та туризму, Хмельницька обласна наукова універсальна бібліотека, правління обласних організацій Національної Спілки письменників України, Національної Спілки краєзнавців, Всеукраїнського творчого об'єднання Конгрес літераторів України розробили таке положення про обласний конкурс творчої молоді:

Умови організації, проведення та підведення підсумків обласного літературно – краєзнавчого конкурсу військово-патріотичного спрямування серед учнівської та студентської молоді Хмельниччини/

1. Конкурс військово-патріотичного спрямування серед учнівської та студентської молоді Хмельниччини «Разом з усім народом – молодь на за-

хисті України», присвячується 102-й річниці від дня народження ветерана Другої світової війни, члена Національної спілки письменників України В.М. Баженова. Метою конкурсу є

- популяризація біографії та творчої спадщини письменника-краєзнавця Василя Миколайовича Баженова,

- Стимулювання до створення творчою молоддю оригінальних літературних, історико-краєзнавчих, прозових, поетичних та драматичних творів, збирання та популяризація спогадів, щоденників, листів учасників бойових дій у жорстокому протиборстві з бойовиками, які знаходяться на окупованій території Донбасу, розповідей про важливі події та епізоди визвольної боротьби українського народу проти російської агресії на Сході України,

2. Організаторами конкурсу виступають Хмельницьке обласне управління культури, національностей, релігій та туризму, Хмельницька обласна наукова універсальна бібліотека, Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Хмельницька обласна організація Національної спілки письменників України, Хмельницький обласний осередок Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України».

3. Координацію роботи по проведенню конкурсу здійснює Хмельницька обласна організація національної спілки краєзнавців України за сприяння і підтримки Хмельницького обласного управління культури, національностей, релігій та туризму.

4. На кожному етапі конкурсу організаторами і координаторами його проведення є міські та районні управління культури та туризму і міські, районні осередки Національної спілки краєзнавців України.

5. Конкурс проводиться у два етапи:

- Перший у термін – з 1 грудня 2017 р. по 16 лютого 2018 р. На ньому визначаються подані на конкурс кращі роботи юних авторів.

- Другий етап проводиться з 16 лютого по 10 жовтня 2018 р. В цей час визначаються фіналісти конкурсу, форми та способи нагородження учасників організаторами. Фінальне завершення конкурсу планується провести 14 жовтня 2018 р. у день Українського козацтва та День захисника Батьківщини.

6. З метою об'єктивного оцінювання творчих робіт учасників конкурсу створюється журі у складі працівників управління культури, національностей і туризму, Хмельницької обласної наукової універсальної бібліотек та членів названих творчих організацій.

7. Оцінка історико-краєзнавчих, літературних творів молодих авторів відбувається за 12-ти бальною системою. Всі роботи, подані на конкурс, обов'язково шифруються і подаються на підсумкове засідання журі тільки в кодованому вигляді, відповідно до цього положення.

8. З метою забезпечення своєчасного представлення робіт учасників на 1-й та 2-й етапи конкурсу організатори відправляють їх на електронну адресу оргкомітету в м. Хмельницький і повідомляють про це на сайт Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

9. До 16-го лютого 2018 р. на адресу журі надсилаються два протоколи районного конкурсу про завершення першого етапу та дві кращі роботи .

10. Переможці першого етапу нагороджуються грамотами журі районних конкурсів.

11. Переможці фіналу конкурсу військово-патріотичного спрямування серед учнівської та студентської молоді Хмельниччини «Разом з усім народом – молодь на захисті України», присвячений 102-й річниці від дня народження ветерана Другої світової війни, члена національної спілки письменників України В.М. Баженова нагороджуються дипломами у відповідності до положення про обласну літературно-краєзнавчу премію ім. Василя Баженова.

12. Хід проведення та підсумки обласного конкурсу оприлюднюється в засобах масової інформації, на сайтах обласних творчих організацій та управлінь культури та на сайті обласної організації Хмельницької Національної спілки краєзнавців України.

***Голова правління Хмельницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців
України, доктор історичних наук, академік Л.В. Баженов***

***Відповідальний секретар правління обласної організації
Національної спілки
краєзнавців України, кандидат історичних
наук В.Р. Адамський***

22 січня 2018 р.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Балабуст Надія Юрївна, кандидат педагогічних наук, ст. викладач Хмельницького кооперативного торгово-економічного інституту

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НСКУ

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Гурська Катерина Олександрівна, спеціаліст відділу культури і туризму Кам'янець-Подільської РДА

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника "Межибіж", член НСКУ

Захар'єва Зоя Володимирівна, заступник директора Меморіального музею графа-реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького у с. Миньківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл., магістр географії

Захар'єв Володимир Анатолійович, науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, здобувач

кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, член ВГО «Спілка археологів України» та НСКУ

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Клімчук Юрій Аркадійович, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ

Кузіна Борис Станіславович, кандидат історичних наук, доцент дійсний член Центру дослідження історії Поділля, член НСКУ

Кухар Оксана Іванівна, вчитель історії, вчитель I категорії Лісоводської загальноосвітньої школи I-III ступенів

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ

Мороз Володимир Степанович, старший викладач Дніпропетровського національного університету (м. Дніпро), заслужений працівник культури України, член НСКУ

Михайлова Оксана Антонівна, директор Лісоводської загальноосвітньої школи I-III ступенів, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти, Заслужений працівник освіти України

Надвірняк Олександр Васильович, координатор проекту «Тerra Amadociae»

Олійник Юрій Васильович, кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області, член НСКУ

Погорілець Олег Григорович, директор Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Черняк Василь Васильович, вчитель Білянської ЗОШ I-III ступенів (с. Біляни Чернівецького р-ну Вінницької обл.), член НСКУ

Шкробот Петро Михайлович, член національної спілки журналістів України, Почесний ветеран України, краєзнавець.

ЗМІСТ:

НАШІ ЮВІЛЯРИ	3
<i>Захар'єв В.А.</i> КРАЄЗНАВЦЮ ВІКТОРУ СТЕПАНОВИЧУ МОРОЗУ – 80	4
<i>Григоренко О.П.</i> КРАЄЗНАВЦЮ ВОЛОДИМИРУ СТЕПАНОВИЧУ МОРОЗУ – 75	10
НАУКОВІ ПРАЦІ МОРОЗА ВІКТОРА ТА МОРОЗА ВОЛОДИМИРА	14
ФОТОЛІТОПИС ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ БРАТІВ МОРОЗИВ ТА РІДНОГО СЕЛА ЛІСОВОДИ	23
НАУКОВІ СТАТТІ	27
<i>Адамський В.Р.</i> І УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ОЦІНЦІ ФРАКЦІЙ ПОДІЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО ЗІБРАННЯ	27
<i>Байдич В.Г.</i> ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ	36
<i>Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І.</i> ВИХОВУЄМО СПАДКОЄМЦІВ ГЕРОЇЧНОЇ КОЗАЦЬКОЇ ЗВИТЯГИ (розширена рецензія книги В.Береки, І. Гіджеліцького, Н.Орловської «Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти»)	40
<i>Галатир В.В.</i> НАЙДАВНІША ПИСЕМНА ЗГАДКА ТА ЗАСНУВАННЯ СЕЛА ЧАБАНІВКА УШИЦЬКОГО ПОВІТУ	47
<i>Григоренко О.П.</i> НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ І ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ВІДЗНАЧЕННЯ АКТУ ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ	50
<i>Гурська К.О., Захар'єва З.В.</i> ЦЕНТР МАРХОЦЬКОЗНАВСТВА І МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ГРАФА-РЕФОРМАТОРА І. СЦІБОР-МАРХОЦЬКОГО У МИНЬКІВЦЯХ – ЯСКРАВИЙ ПРИКЛАД ІНІЦІАТИВИ ДІЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ (до 10-річчя з початку реалізації задуму)	65
<i>Єсюнін С.М.</i> ПРОСКУРІВСЬКЕ КОРИННЯ ВИДАТНОГО ПСИХОТЕРАПЕВТА ААРОНА ТЕМКІН БЕКА	77
<i>Завальнюк О.М.</i> МІСТО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ЯК ДЕРЖАВНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР УНР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920 РОКУ	84
<i>Западенко І.В.</i> ІСТОРІЯ НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ ТАДЕУША КОСТЮШКА І ТЕКЛІ ЖУРОВСЬКОЇ, З ЖИТТЄПИСОМ ІНШИХ УЧАСНИКІВ ПОДІЇ У МЕДЖИБОЖІ	98

Захар'єв В.А. ЦІКАВІ АРТЕФАКТИ НАЙСХІДНІШОГО НАСЬГОДНІ В УКРАЇНІ ПОХОВАННЯ ПШЕВОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ 3-ПІД С.ЛЛЯТКА СТАРОСИНЯВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	108
Іваневич Л.А., Трембіцький А.М. ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ ПРО ЗАПОРОЗЬКУ СІЧ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	118
Клімчук Ю.А. ПАМ'ЯТЬ ПРО МУЖНІСТЬ: ІМ'ЯМ УКРАЇНЦЯ НАЗВАНО ПЛОЩУ МІСТА В ІТАЛІЇ	130
Мороз В.С., Мороз В.С., Михайлова О.А., Кухар О.І. ЛІСОВОДСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ	142
Надвірняк О.В., Погорілець О.Г. ШТРИХИ ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ РИМСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В МЕЖИРІЧЧІ ВЕРХНЬОГО І СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я ТА ПІВДЕННОГО ПОБУЖЖЯ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ І ТИС. Н.Е.	158
Олійник Ю.В. ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ДУНАЄВЕЧЧИНИ: РАХНІВСЬКЕ ВОЛОСНЕ ПРАВЛІННЯ (1921-1923 РОКИ)	171
Трембіцький А.М. СТАРОКОСТЯНТИНІВ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В СПОМИНАХ ПОВІТОВОГО КОМІСАРА АНТОНА ЗАПЛІТНОГО	175
Черняк В.В. ЮЗЕФ РОЛЛІС – КОРЕСПОНДЕНТ ГАЗЕТИ «КРАЈ» ..	186
Шкробот П.М. СЕЛО КРЕМІННА (КРЕМЕННА) – ПЕРЛИНА ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ	189
КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ	196
Блажевич Ю.І. ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2017 РОЦІ	196
Кузіна Б.С. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗВІТНО-ВИБОРНУ КОНФЕРЕНЦІЮ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ	219
Кузіна Б.С. ДРУГА ОБЛАСНА КРАЄЗНАВЧА МОЛОДІЖНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ХМЕЛЬНИЧЧИНА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921)»	226
ОГОЛОШЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НСКУ	226
НАШІ АВТОРИ	229

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 13

Підписано до друку 25.01.2018. Формат 60x90/16
Обл.-вид. арк. 13,5.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10